

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ÜÇ KUTSAL MESCİDE DAİR RİVAYETLERİN DEĞERİ
(ZERKEŞÎ'NİN İ'LÂMU'S-SÂCİD ADLI KİTABI
ÖZELİNDE)

Zeynep Sena YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet EREN

Konya - 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep Sena YILMAZ
	Numarası	16810603006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Hadis
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet EREN
	Tezin Adı	Üç Kutsal Mescide Dair Rivayetlerin Değeri (Zerkeşî'nin İ'lâmu's-Sâcid Adlı Kitabı Özelinde)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Üç Kutsal Mescide Dair Rivayetlerin Değeri (Zerkeşî'nin İ'lâmu's-Sâcid Adlı Kitabı Özelinde) başlıklı bu çalışma 27/12/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mehmet EREN	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Taha ÇELİK	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa DEMİR	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep Sena YILMAZ		
	Numarası	16810603006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Üç Kutsal Mescide Dair Rivayetlerin Değeri (Zerkeşî'nin İ'lâmu's-Sâcid Adlı Kitabı Özelinde)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Zeynep Sena YILMAZ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep Sena YILMAZ		
	Numarası	16810603006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet EREN		
Tezin Adı	Üç Kutsal Mescide Dair Rivayetlerin Değeri (Zerkeşî'nin İ'lâmu's-Sâcid Adlı Kitabı Özelinde)			

“Üç kutsal mescid, üç harem” olarak anılan Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ diğer beldelerdeki mescidlerden ayrı bir öneme sahiptir. Bu önem, bilhassa Allah Teâlâ'nın onlara kutsiyet affetmesinden ileri gelir. Hz. Peygamber (s) de sadece bu üç mescid için özel yolculuk yapılacağını söylemiş, onlarda yapılan ibadetlerin diğer mescidlerde yapılandan ayrı bir ecre sahip olacağını haber vermiştir.

İlgili ayet ve hadisler Müslümanların üç mescide saygı ve sevgisini artırmış, İslam tarihi boyunca birçok devlet bu mescidlere hizmet etmek için adeta birbiriyle yarış etmiştir. Bunun yanı sıra, üç kutsal mescid ve buldukları şehirler âlimlerin ilmî çalışmalarına da konu olmuş, bu şehirlere ve mescidlere özgü bazı eserler yazılmıştır. Bu konuda kitap telif eden âlimlerden biri de Zerkeşî'dir (794/1392).

Zerkeşî diye bilinen Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır hicrî sekizinci asırda Memlükler'in duraklama döneminde yaşamıştır. Bu devir siyasi yönden olmasa da, ilmî yönden parlak bir dönemdir. Zerkeşî birçok ilim dalındaki mütihazsışlığı, eserlerinin nitelik ve nicelik yönünden yeterliliği ile bu devrin ileri gelen âlimlerinden biridir. Fıkıh alanında telif ettiği *İ'lâmü's-Sâcid* adlı eseri üç mescid başta olmak üzere mescidlerin hükümleri konusunda müstakil olarak tasnif edilen ilk kitaptır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

İ'lâmü's-Sâcid'de zikredilen üç mescide dair rivayetleri konu edinen bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte; çalışmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları ile kısaca Zerkeşî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve hadîşçiliği üzerinde durulmuş, *İ'lâmü's-Sâcid*'e dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Kâbe ve Mescid-i Harâm ile ilgili rivayetler ele alınıp Hadis ilmi açısından incelenmiştir. İkinci bölümde de, aynı şekilde Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'ya dair rivayetler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ, Üç Mescid, Hadis, Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, Rivayet

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Zeynep Sena YILMAZ		
	Student Number	16810603006		
	Department	Basic Islamic Sciences/ Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet EREN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Value of Hadith Narrations Regarding the Three Holy Mosques (In the Context of Zarkashi's work I'lam al-Sajid)			

Masjid al-Haram, Masjid al-Nabawi and Masjid al-Aqsa which are referred to as the three holy masjids have a different importance than the other masjids. This importance comes from Allah's sanctification of them. The Prophet said that a special trip would be made only for these three masjids, and he declared that the worship made in them would have a distinct reward from those in other masjids.

The verses and hadiths related to three masjids have increased the respect and love of Muslims and many states have competed to serve these masjids throughout the history of Islam. In addition, the three holy masjids and the cities in which masjids are located they are in have been the subject of the scientific studies of the scholars. Some works specific to these cities and masjids have been written. One of the scholars who have written book on this subject is Zerkeşi. (794/1392)

Bedrüddin Muhammed b. Bahadır known as Zerkeşi, lived in the hijri eighth century during the period of stagnation the Mamelukes. While this period is scientifically a brilliant period, it is not political. Zerkeşi is one of the leading scholars of this period with his specialization in many sciences, with the competence of its works in terms of quality and quantity. İ'lamüs-Sacid which is compiled by Zerkeşi in fiqh field, it is the first book to be classified independently about the provisions of masjids, especially the three masjids.

This study which is about the narrations of three mosques mentioned in İ'lamüs-Sacid, consists of introduction and two parts. In the introduction part, the subject, purpose, method and resources of the study and briefly on Zerkeşi's life, his scientific personality and hadithism were emphasized and information was given about İ'lamüs-Sacid. In the first part, the narrations related to Kaaba and Masjid al-Haram are handled and examined in terms of hadith science. In the second part, the

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

narrations about the Masjid al-Nabawi and Masjid al-Aqsa are emphasized.

Key Words: Masjid al-Haram, Masjid al-Nabawi, Masjid al-Aqsa, Three Masjids, Hadith, Zerkeşi, İ'lamüs-Sacid, Narration.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	vi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	4
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	5

ZERKEŞÎ VE İ'LÂMÜ'S-SÂCİD ADLI ESERİ

1. Zerkeşî	7
1.1. Hayatı	7
1.2. İlmî Kişiliği	8
1.3. Hadisçiliği	11
2. İ 'lâmü's-Sâcid	14
2.1. Genel Özellikleri	14
2.2. Yazma Nüshaları	14
2.3. Neşirleri	15
2.4. Muhtevası ve Metodu	16
2.5. Kaynakları	22
2.6. Alanındaki Önemi ve Etkisi	24
3. "Sadece Üç Mescide Yolculuk Yapılır" Hadisi	25

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂBE ve MESCİD-İ HARÂM İLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Kâbe	33
1.1. Kâbe'nin Yapılışı	34
1.2. Meleklerin Kâbe'yi Tavafı	47
1.3. Hz. Peygamber (s) Döneminde Kâbe	49
1.4. Kâbe Binasının Özellikleri	52
1.5. Kâbe'nin Örtüleri	58

1.6. Kâbe'nin İçine Girilmesi.....	65
1.7. Kâbe'ye Hürmet Gösterilmesi ve Hacerülesved'in Kıymeti	73
1.7.1. Kâbe'ye Hürmet Gösterilmesi	73
1.7.2. Hacerülesved'in Kıymeti	77
1.8. Kâbe'nin Yıkılması	81
2. Mescid-i Harâm	90
2.1. Mescid-i Harâm'da Namaz Kılmanın Fazileti	91
2.2. Mekruh Vakitlerde Namaz Kılınması	96
2.3. Sütire Olmadan Namaz Kılınması.....	102
2.4. Namaz Kılmanın Yasaklandığı Yerler	103
2.5. Diğer İbadetlerin Fazileti	105
2.5.1. Oruç Tutmanın Fazileti.....	105
2.5.2. Hac ve Umrenin Fazileti.....	107
2.5.3. Kâbe'ye Bakmanın Fazileti	110
2.6. Harem'de İyiliklerin ve Kötülüklerin Durumu.....	112
2.7. Harem'de Had Uygulanması.....	115
2.8. Mekke'nin Harem Bölge Olması	118
2.9. Harem Bölgesinde Ölmenin Fazileti.....	121

İKİNCİ BÖLÜM

MESCİD-İ NEBÎ VE MESCİD-İ AKSÂ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Mescid-i Nebî ve Medine	127
1.1. Mescid-i Nebî'de Yapılan İbadetlerin Fazileti.....	128
1.1.1. Namaz Kılmanın Fazileti.....	128
1.1.2. Diğer İbadetlerin Fazileti	132
1.2. Medine'nin Harem Olması.....	134
2. Mescid-i Aksâ	141
2.1. Mescid-i Aksâ'nın Önemi ve İnşası	142
2.2. İsrâ ve Mi'râc Hadisesi	150
2.3. Beytü'l-Makdis'in Fethi.....	154
2.4. Mescid-i Aksâ'da Yapılan İbadetlerin Fazileti	155

2.4.1. Namazın Fazileti	155
2.4.2. Diğer İbadetlerin Fazileti	158
2.5. Mescid-i Aksâ'ya Hürmet Gösterilmesi.....	161
2.6. Deccal'ın Mescid-i Aksâ'ya Girememesi	163
SONUÇ	167
EKLER	170
KAYNAKÇA	179

ÖNSÖZ

Hamd bizleri yoktan var edip İslam nimetiyle şereflendiren âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ve selâm onun kulu ve Rasulü Hz. Muhammed'e (s), tertemiz ailesine ve ashabına olsun.

Şehirlerin anası olan Mekke, Kur'ân'da insanlar için bir hidayet ve bereket kaynağı olarak tavsif edilmiştir. Bu şehrin merkezinde yer alan Kâbe de insanlar için inşa edilen ilk mabet olma özelliğini haiz olup Müslümanların kiblesi, hac ve umre ibadetlerini yerine getirdikleri kutsal mekândır.

Medine şehri, hicretle birlikte dikkatleri üzerine çekmiş ve Hz. Peygamber'in (s) kurduğu devletin başkenti olmuştur. Rasulullah'ın (s) bu şehre ayak basmasıyla eş zamanlı olarak inşa ettiği ve "Mescid-i Rasul" yahut "Mescid-i Nebî" isimleriyle anılan mekân, şehrin adeta göz bebeği olmuş ve burada yapılan ibadetler Mescid-i Harâm hariç diğer mescidlerde yapılan ibadetlerden üstün tutulmuştur.

Müslümanların ilk kiblesi ve Hz. Peygamber'in (s) Miraç yolculuğundaki ilk durağı olan Mescid-i Aksâ ise, peygamberler şehri olan Kudüs'te yer almakta ve Kur'ân'da da aynı isimle anılmaktadır. Allah Teâlâ, Rasulünü pekâlâ Mescid-i Harâm'dan Miraç'a yükseltebilirdi. Ancak bu yolculuğa Mescid-i Aksâ'nın dâhil olmasını murad etmiş ve böylece katında bu mekânın önemli bir yere sahip olduğunu Müslümanlara göstermiştir.

"Üç kutsal mescid, üç harem" olarak anılan bu mescidler diğer beldelerdeki mescidlerden ayrı bir öneme sahiptir. Bu önem, Allah Teâlâ'nın onlara kutsiyet atfetmesinden ileri gelmektedir. Zira Allah ve Rasulü neye kutsal demişse kutsal odur. Kutsallığına dair ayet ve hadis bulunmayan mekânlara, zamanlara, kişilere ve eşyalara kutsallık atfetmek batıldır. Hz. Peygamber (s) sadece bu üç mescid için özel yolculuk yapılacağını söylemiş, onlarda yapılan ibadetlerin diğer mescidlerde yapılan ibadetlerden ayrı bir ecre sahip olacağını, hatta bunun sonucunda kişinin annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınacağını haber vermiştir.

İlgili ayet ve hadisler Müslümanların üç mescide saygı ve sevgisini artırmış, İslam tarihi boyunca birçok devlet bu mescidlere hizmet etmek için adeta birbiriyle

yarıymıştır. Bunun yanı sıra üç kutsal mescid ve buldukları şehirler âlimlerin ilmî çalışmalarına da konu olmuş, bu şehirlere ve mescidlere özgü bazı eserler yazılmıştır. Bu konuda kitap telif eden âlimlerden biri de Zerkeşî'dir (794/1392).

Zerkeşî nisbesiyle meşhur Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır hicrî sekizinci asırda yaşamış, İslâmî ilimlerin neredeyse tamamına dair eser telif etmiş bir âlimdir. Eserlerinden bazıları alanlarında önemli bir boşluğu doldurur niteliktedir. Üç mescide dair *İ'lâmü's-Sâcid* de bunlardan sayılabilir. Bu kitap Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ ve diğer mescidlere dair fikhî hükümleri ihtiva etmesi yönüyle ilk çalışma kabul edilmektedir.

İ'lâmü's-Sâcid'de üç mescide dair rivayetleri konu edinen bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte; çalışmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları ile kısaca Zerkeşî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve hadisçiliği üzerinde durulmuş, *İ'lâmü's-Sâcid*'e dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Kâbe ve Mescid-i Harâm ile ilgili rivayetler incelenerek Hadis ilmi açısından incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'ya dair rivayetler üzerinde durulmuştur.

Çalışmayı takdim etmeden önce, başından sonuna kadar tez sürecinin her safhasında bana rehberlik ederek çalışmamı büyük bir titizlikle okuyup düzeltme zahmetinde bulunan ve kıymetli fikirlerini paylaşan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet EREN'e, çalışmamda dair sorduğum sorularda yardımcı olup kıymetli tecrübelerini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Taha ÇELİK'e, değerli katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİR'e, yardımlarını esirgemeyen diğer hocalarıma ve çalışmam boyunca dualarını eksik etmeyen dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, hayatımın her döneminde benden duasını, desteğini esirgemeyen muhterem anneme, babama ve sevgili kardeşlerime bu süreçte gösterdikleri engin sabır ve hoşgörü için en kalbi şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfi̇k yüce Allah'tandır.

Konya, 2019

Zeynep Sena YILMAZ

KISALTMALAR

as	: Aleyhi's-Selâm
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazret-i
İLTED	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İMAD	: İslam Medeniyet Araştırmaları Dergisi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: Milâdî
ö.	: Ölüm yılı
r	: Radiyallâhu anh
s	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Yayın tarihi yok
vr.	: Varak
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI

Se-ce-de kökünden ism-i mekân olan “mescid” kelimesi sözlükte “secde edilen yer” anlamına gelmektedir.¹ Secdenin namaz rükünlerinin en şerefli olması hasebiyle ism-i mekânın “sücûd” kelimesinden türediği yorumları yapılmıştır.² Bu kelime yaygın olmamakla birlikte “mesced” şeklinde de kullanılabilir ve bu durumda “secde yapılan yere kişinin alnını koymasını” ifade eder.³

Örftte beş vakit namaz başta olmak üzere, Cuma ve bayram namazlarının edâ edildiği mekânlar için kullanılan “mescid” kelimesi⁴ ayet ve hadislerde bu şekilde zikredildiği gibi bazen genel manada kullanılmış, hatta diğer dinlere mensup kimselerce muhtelif alanların (kabirler gibi) mescid kelimesiyle tavsif edildiği haber verilmiştir.

Mescid kelimesi Kur’ân’da “*İçinde Allah’ın adının anıldığı yerler*” olarak Ehl-i kitab’ın mabedleriyle birlikte zikredilmiştir “...*Eğer Allah’ın insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yerle bir edilirdi...*”⁵

Kehf Suresi’nde Ashâb-ı Kehf’in üzerine yapılmak istenen mabedin mescid olarak isimlendirildiği haber verilmiştir.⁶ Nitekim Hz. Peygamber (s) bir hadislerinde “*Allah, Yahudi ve Hristiyanlara lanet etsin! Peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler*” buyurmuştur.⁷

Yukarıda zikredilen ayetler ve hadis mescid kelimesinin geçmiş ümmetlerin ibadet yerleri için de kullanıldığını haber vermektedir.

¹ İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü’l-Arab*, I- XV, Dârü Sâdır, Beyrut 1414, III, 204.

² Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, *İ’lâmü’s-Sâcid bi-Ahkâmî’l-Mesâcid*, thk. Mustafa el-Merâğî, el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şüûnî’l-İslâmiyye li-Lecneti İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, Kahire 1996, 28.

³ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 28; İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, III, 204.

⁴ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 28.

⁵ el-Hac 22/40; Önkâl, Ahmet ve Bozkurt Nebi, “Mescid”, *DİA*, 1993, VII, 46-56.

⁶ el-Kehf 18/21.

⁷ Buhârî, “Salât”, 54; Müslim, “Mesâcid”, 20.

Bazı âlimler Hz. Peygamber'in (s): "*Yeryüzü bana temiz ve mescid kılındı*"⁸ hadisini delil göstererek ibadet edilen her mekânın mescid olduğunu söylemiştir.⁹ Hz. Peygamber'in (s) Tebük seferinde namazgâh olarak kullandığı, çevrelerine taşlar dizilerek sınırları belirlenen birden fazla alanın mescid (Mescid-i Tebük) olarak isimlendirilmesi, mescid kelimesinin sırf bir yapıyı ifade etmek için kullanılmadığını göstermesi yönüyle önemlidir.¹⁰ Bu iki rivayetten Allah'ın adının anılıp ibadet edilen her mekâna mescid denebileceği anlaşılmaktadır.

Yeryüzünde Allah'ın en çok sevdiği mekânlar olma özelliğini haiz olan mescidler¹¹ fazilet yönünden elbette aynı derecede değildir. Hz. Peygamber (s) birçok hadisinde Allah'ın faziletli kıldığı mescidlerin derecelerine işaret etmiştir. Buna göre, ilk olarak Mescid-i Harâm, ikinci olarak Mescid-i Nebî ve üçüncü olarak da Mescid-i Aksâ diğer mescidlerden daha üstün ve faziletlidir.

Hz. Peygamber'in bu üç mescide ayrı bir önem atfetmesi ve buralarda edâ edilen ibadetlerin mükâfatının büyüklüğünü haber vermesi Müslümanların onlara olan ilgi, saygı ve sevgisini artırmıştır.

Bu çalışmanın konusunu, hicri sekizinci asrın önde gelen âlimlerinden Zerkeşî'nin (794/1392) mescidlere dair fikhî hükümleri bir araya getirdiği *İ'lâmü's-Sâcid bî-Ahkâmi'l-Mesâcid* adlı eserindeki rivayetlerin incelenmesi oluşturmaktadır.

Zerkeşî, ilmî hayatın son derece bereketli olduğu bir zaman ve bölgede yetişmiştir. Devrin ileri gelen âlimlerinden dersler almış, önemli ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır. Kırk dokuz yıllık ömründe İslâmî ilimlerin neredeyse tamamına dair eserler telif etmiş olması bu bereketin bir tezahürü olsa gerektir.

İ'lâmü's-Sâcid, üç mescid başta olmak üzere mescidlerin hükümleri konusunda yazılan ilk müstakil kitap olarak bilinir. Kitapta mescidlerle ilgili konular ve

⁸ Buhârî, "Teyemmüm", 55; Müslim, "Mesâcid", 3.

⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, III, 204; Önkal, Ahmet ve Bozkurt Nebi, "Mescid", *DİA*, 1993, VII, 46-56.

¹⁰ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer el-Eslemî (207/823), *el-Meğâzî*, I-III, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut 1989, III, 1020; Altun, İsmail, "Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksa Var mıydı?", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2017, cilt: XII, sayı: 2, s. 16

¹¹ Müslim, "Mesâcid", 288.

hükümler işlenirken çok sayıda rivayete müracaat edildiği görülmektedir. Çalışmamızda bu kitapta yer alan üç mescide dair rivayetlerin kaynakları ve sıhhat durumları araştırılarak Hadis ilmi açısından değerleri ortaya konulacaktır.

Bizi bu konuyu çalışmaya sevk eden temel faktör, tespit edilebildiği kadarıyla Aşır Örenç'in *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı* isimli doktora tezinden başka üç mescid hakkında akademik bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu tezde üç mescid, buldukları şehirler ve hadislerde kutsallığından söz edilen diğer mekânlar faziletleri yönünden ele alınmıştır. Çalışmamızda üç mescidin faziletine dair bazı rivayetler zikredilmekle birlikte, “Kâbe'nin içinde namaz”, “Mescid-i Harâm'da sütresiz namaz kılınması” ve “Mekke'de mekruh vaktin olmaması” gibi ahkâma dair konularla ilgili rivayetler de ilgili eser özelinde incelenecektir. Konuya dair ayrıca Hande Nuran Alparslan'ın *Üç Mescid ile İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada üç mescide dair bütün rivayetler incelenmemiş “sadece üç mescide yolculuk yapılır” hadisi ele alınmış ve Mescid-i Aksâ ile Kudüs'ün İslam'daki konumu üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu tez ile çalışmamız başlık yönüyle benzerlik gösterse de içerik olarak birbirinden farklıdır. Hafize Yazıcı da “üç mescide yolculuk” hadisi özelinde biri çeviri olmak üzere iki makale kaleme almıştır.¹²

İ'lâmü's-Sâcid'in muhtevası, böylesine önemli bir konunun tek bir ilim dalı bünyesine hasredilmeyip disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu sebeple üç mescide dair rivayetleri incelerken imkân nispetinde diğer ilim dallarına ait kaynaklardan istifade etmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın amacı, alanında ilk sayılan bu kaynakta dağınık halde yer alan üç mescide dair rivayetleri bir araya getirip onların tahrîcini yapmak ve Hadis ilmi açısından değerlerini ortaya koymaktır. Böylece eserde bulunan üç mescidle ilgili rivayetleri bir arada görme ve değerlendirme imkânı hâsıl olacaktır.

¹² Yazıcı, Hafize, “Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur” Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, 12-15 Mayıs 2016, Isparta*, cilt: III, s. 9-18; Kister, Meir Jacob, “Sadece Üç Mescid İçin Yolculuğa Çıkınız” Erken Tarihli Bir Rivayet Üzerine Çalışma = You Shall Only Set Out for Three Mosques a Study of an Early Tradition, çev. Hafize Yazıcı, *HADITH*, 2019, sayı: 2, s. 186-204.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşacaktır. Girişte, Zerkeşî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve hadisçiliği hakkında bilgi verilecek, ayrıca çalışmanın konusu olan eser geniş bir şekilde tanıtılacaktır.

Birinci bölümde, Kâbe ve Mescid-i Harâm'a; ikinci bölümde de Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'ya dair rivayetler incelenecektir. İncelenecek rivayetler *İ'lâmü's-Sâcid*'de zikredilenlerle sınırlı tutulacaktır. İki bölümde de rivayetlere geçmeden önce ilgili mescidin özelliklerinden ve tarihçesinden kısaca bahsedilerek konuya giriş yapılacaktır.

Rivayetler incelenirken, önce Zerkeşî'nin eserinde kaydettiği haliyle tercümesi yapılacaktır. Sonra Zerkeşî kaynağını belirtmişse rivayet o kaynaktan verilecektir. Kaynağı belirtilmeyen rivayetlerin metinlerine en yakın metin tespit edilip zikredilecektir.

Rivayet tespit edildikten sonra isnad incelemesi yapılarak senedin inkitaya uğrayıp-uğramaması ve ravilerin cerh-tadil durumu hakkında bilgi verilecektir. Bu aşamada ravilerden sadece adalet ve zabt yönünden mecruh olanlar üzerinde durulacak, haklarında hadis münekkitlerinin tenkitlerine yer verilecektir. Raviler için kullanılan cerh kavramlarından gerekli görülenler açıklanarak ilgili hadisin sıhhat durumu üzerindeki etkisine değinilecektir. Ayrıca Zerkeşî'nin senede dair yer verdiği bilgilere de temas edilecektir.

Rivayetlerin sıhhati hakkında başta Zerkeşî olmak üzere muhaddislerin hükümleri zikredilecek, hüküm verilmeyen rivayetler hakkında araştırma neticesinde bizde hâsıl olan kanaat ifade edilecektir. Sıhhat hükümleri genelde isnad özelinde verilecektir. Ancak *Sahihayn*'da yer alan hadisler ile Buhârî veya Müslim'in birinde bulunan hadisler gerekli görülmedikçe sıhhat değerlendirmesine tabi tutulmayacaktır.

Rivayetlerin tahriri yapılırken önce *Kütüb-i Tis'a*'ya başvurulacak, bunlarda yer almıyorsa senedli rivayetin büyük ölçüde son bulunduğu Beyhâkî (458/1066)d önemine kadar yazılmış kaynaklardan tespiti çalışılacaktır. Zerkeşî'nin zikrettiği rivayetin isnadı problemlili ise, tahric sonrası ulaşılan kaynaklarda yer alan diğer

tariklere de yer verilecektir. Diğer tariklerin incelenmesi, muhaddislerin sahih veya hasen hükmü vermediği çok zayıf yahut mevzu rivayetlerle sınırlı olacaktır.

Bazı rivayetlerin muhtevasında İsrâiliyattan bilgilerin yer alması yahut metninde ziyadeliğin bulunması gibi durumlara dikkat çekmek suretiyle az da olsa metin tahlili yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca metinlerdeki garib kelimeler ve mekân adları yeri geldikçe açıklanacaktır. Senedle ve metinle ilgili olarak gerekli durumlarda Hadis usulüne dair bazı bilgiler verilecektir. Başlık altında konuyla ilgili rivayetler incelendikten sonra değerlendirme yapmaya ve rivayetler tahlil edildikten sonra ihtilafı hususlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Ayetlerin mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinden faydalanılacak ve dipnotta sure adı ve numarası ile ayet numarası verilmek suretiyle zikredilecektir. Hadislere *Concordance* usulü ile atıfta bulunulacaktır. Dipnotlarda referans gösterilen kaynakların isimleri *Kütüb-i Tis'a* hariç ilk zikredildikleri yerlerde müellifleriyle birlikte tam olarak, sonraki yerlerde ise kısa şekilde verilecektir.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Başta Hadis literatürü olmak üzere eserini telif ederken Zerkeşi'ye kaynaklık eden birçok kitap bize de kaynaklık edecektir.

Kütüb-i Tis'a başta olmak üzere kullanılan hadis kaynakları kronolojik sırayla şunlardır: Abdürrezzâk (211/826-27) *el-Musannef*, İbn Ebî Şeybe (235/849) *el-Musannef*, İshâk b. Râhûye (238/853) *el-Müsned*, Bezzâr (292/905) *el-Müsned*, İbn Huzeyme (311/924) *es-Sahih*, Tahâvî (311/933) *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, *Şerhu Müşkil'l-Âsâr*, İbn Hibban (354/965) *es-Sahih*, Taberânî (360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsat*, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Dârekutnî (385/995) *es-Sünen*, Hâkim en-Nîsâbûrî (405/1014) *el-Müstedrek*, Ebû Nuaym (430/1038) *Hilyetü'l-Evliya*, Beyhakî (458/1066) *es-Sünen el-Kübrâ*, *Şu'abu'l-İmân*.

Ravilerin cerh-tadil durumları incelenirken şu kaynaklara başvurulacaktır: Mizzî (742/1342) *Tehzîbü'l-Kemâl*, Zehebî (748/1348) *el-Kâşif*, *Mizânü'l-İ'tidâl*, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, *Târîhu'l-İslâm*, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, İbn Hacer (852/1448), *Lisânü'l-Mizân*, *Takrîbü't-Tehzîb*, *Tehzîbü't-Tehzîb*, *Tabakâtü'l-Müdeellisîn*, *el-İsâbe*.

Şehirlerin ve mescidlerin fazileti ile ilgili konularda; Yâkût el-Hamevî'nin (626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eseri başta olmak üzere Ezrakî (211/826) ve Fâkihî'nin (278/891) *Ahbâru Mekke* isimli kitapları, Semhûdî'nin (911/1506) *Vefâü'l-Vefâ*'sı ile Ebu'l-Yümn el-Uleymî'nin (928/1522) *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* adlı eseri bize kaynaklık edecektir.

Rivayetleri incelerken karşılaşılan garib kelimeleri açıklamak için garîbü'l-hadis kaynağı olan İbnü'l-Esîr'in (606/1210) *en-Nihâye* isimli eseri ile İbn Manzur'un (711/1312) *Lisânü'l-Arab* isimli ansiklopedik sözlüğünden faydalanılacaktır.

Gerektiği takdirde, Taberî'nin (310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı ile İbn Kesir'in (774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı tefsirlerine müracaat edilecektir.

Gerek Zerkeşî'nin hayatı ve ilmî kişiliği, gerekse üç mescide dair konular ele alınırken birçok akademik çalışmadan da istifade edilecektir. Zerkeşî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerine dair birçok akademik çalışma incelenmiş olmakla birlikte en çok istifade edilen çalışmalar şunlardır:

1. Canlı, Mustafa, *Bedreddin Zerkeşî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1992.

2. Çimen, Fatih, *Memlükler Dönemindeki Hadis Tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî'nin Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2019.

3. Deliser, Bilal, "Bedreddîn ez-Zerkeşî Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2011, cilt: V, sayı: 9, s. 171-190.

4. Akdoğan, Muhammed, "Zerkeşî ve et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehra İsimli Eserinde Rivayetleri Değerlendirme Yöntemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: XXII, sayı: 1, s. 215-232.

Çalışmamızda Zerkeşî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkındaki bilgiler özet halinde verilecektir. Zira yukarıda zikredilen akademik çalışmalar bu konulara dair geniş malumat içermektedir.

Üç mescide dair konuları araştırırken aşağıdaki çalışmalardan istifade edilecektir:

1. Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Isparta 2013.

2. Altun, İsmail, “Hz. Peygamber Döneminde Kudüs’te Mescid-i Aksa Var mıydı?”, *Turkish Studies*, 2017, cilt: XII, sayı: 2, s. 1-22.

3. Altun, İsmail, “Sahebe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ”, *ILTED*, Erzurum 2017, sayı 47, s.153-169.

4. Ağırakça, Ahmet, “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”, *Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 2, s. 1-30.

Aşır Örenç’in doktora tezi ile ilgili daha önce bilgi verilmişti. Adı geçen üç makale ise isimlerinden anlaşılacağı üzere Mescid-i Aksâ üzerine yoğunlaşmış çalışmalardır. Tezimizin ilgili kısımlarında bu çalışmalardan faydalanılacaktır. Bu çalışmamız diğer iki mescidi kapsamaması ve konunun Zerkeşî’nin kitabı özelinde ele alınması sebebiyle onlardan farklıdır.

ZERKEŞÎ VE İ‘LÂMÜ’S-SÂCİD ADLI ESERİ

1. Zerkeşî

Bu bölümde Zerkeşî’nin hayatı, ilmî kişiliği ve hadisçiliği hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Hayatı

Zerkeşî’nin hayatı hakkında bilgi vermeden önce kısaca yaşadığı dönem üzerinde durmak istiyoruz.

Memlükler, hâkimiyeti iki buçuk asır (648/1250-923/1517) süren bir devlettir. Zerkeşî’nin yaşadığı zaman dilimi (745/1344-794/1392) Memlükler’in duraklama dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık göze çarpmaktadır. Ancak bu istikrarsızlıkla ters orantılı olarak ilmî gelişim devam etmekte, birçok eser telif edilmektedir. Bu durumun belki de en önemli sebebi, Moğol ve haçlı saldırılarından kaçarak Memlüklü Devleti’ne sığınan doğudan ve batıdan gelen âlimlerdir. Elbette

bu durum ilmî hayatı olumlu yönde etkilemiş, Kahire ve Şam birer ilim merkezi haline gelmiştir. Bu iki şehir haricinde Kudüs şehri de ilim merkezlerinden biri olmuş, Moğol istilası sebebiyle Bağdat'tan kaçan âlimler bu şehirde (Kudüs) ilmin ilerlemesine katkı sağlamışlardır. Dönem içerisinde Kudüs'teki medreselerin sayısının kırka ulaşması bunun en önemli göstergesi olsa gerektir.¹³

Zerkeşî işte böyle bir ortamda 745/1344 senesinde Kâhire'de dünyaya gelmiştir. Tam adı Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, Bedreddîn ez-Zerkeşî'dir.¹⁴ Ailesi vaktiyle Mısır'a gelip yerleşen Türkler'den olduğu için "et-Türkî", Mısır'da dünyaya geldiği için "el-Mısırî", ailesinin geçimine katkıda bulunmak maksadıyla küçük yaşlarda altın ve gümüş işleme sanatıyla iştigal etmesinden dolayı "ez-Zerkeşî", Şâfiî mezhebine mensup olması sebebiyle "eş-Şâfiî", Nevevî'nin "*Minhâcü't-Tâlibîn*" adlı eserini ezberlemesinden ötürü "el-Minhâci" lakaplarıyla anılmıştır.¹⁵

Mütevazı bir hayat yaşayan Zerkeşî'nin geçimini akrabalarının karşıladığı söylenmiştir.¹⁶ Ayşe ve Fatma adında iki kızı, Muhammed, Ali ve Ahmed adında üç oğlu olan Zerkeşî 794/1392 yılında vefat etmiştir.¹⁷

1.2. İlmi Kişiliği

Zerkeşî ilim tahsiline küçük yaşlarda başlamış, daha o zamandan önemli eserleri ezberlemiştir. Evinde sürekli ilimle meşgul olduğu ve dışarıya ancak ilim tahsil etmek için çıktığı bilgisi onun ilmî hayatının bir nevi özetidir.¹⁸

İlk ilim yolculuğunu yedi yaşında Şam'a yapmış, İbn Kesîr'den (774/1373) hadis tahsil etmiştir. Daha sonraki ilim yolculuğu Halep'e olmuş, burada Ezrâî'den (783/1381) Fıkıh ve Fıkıh Usûlu, Hasan b. Habîb'den (779/1378) Arap dili tahsil

¹³ Eymen Fuâd es-Seyyid, "Kahire", *DİA*, XXIV, 173-175; Çimen, Fatih, *Memlükler Dönemindeki Hadis Tartışmalarında Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2019, s. 8-12; Komisyon, *Kudüs Tarihi*, Nidâ Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 137.

¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (852/1448), *ed-Dureru'l-Kâmine fî Ayâni'l-Mieti's-Sâmine*, I- VI, thk. Muhammed Abdü'l-Muîd, Meclisü Dâiretü'l-Meârif, Hindistan 1972, V, 133-134.

¹⁵ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, V, 133; Deliser, Bilal, "Bedreddîn ez-Zerkeşî Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2011, cilt: V, sayı: 9, s. 176-177.

¹⁶ Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 289-293.

¹⁷ Deliser, Bilal, s. 176-177.

¹⁸ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, V, 134.

etmiş, Selâhaddin İbn Ebî Ömer (784/1383) ve İbn Ümeyle'den (778/1377) de Hadis ilmi üzerine dersler almıştır. Daha sonra Kâhire'ye gelen Zerkeşî, Cemâleddin el-İsnevî (772/1370) ve Bulkinî'den (805/1403) Fıkıh, Moğultay b. Kılıç'tan (762/1361) Hadis öğrenmiştir. İbn Hişâm en-Nahvî (761/1359), Ebü'l-Abbas İbnü'l-Hanbelî eş-Şâfiî (774/1373), Selahaddin Ebû Hafs İbn Ümeyle, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî, Bahâuddin Ebü'l-Bekâ (777/1376) ve Hasan b. Ömer ed-Dımaşkî (779/1378) diğer hocalarıdır.

Kaynaklarda ismi geçen talebeleri şunlardır: Oğlu Muhammed b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, Kemaleddin Muhammed b. Hasan eş-Şümunnî (821/1418), Necmeddin Ebü'l-Fütûh İbn Hiccî (830/1426), Birmâvî Muhammed b. Abdüddâim b. Musa el-Askalânî (831/1428), Alkamî Hasan b. Ahmed eş-Şâfiî (833/1430), Havârî Ali b. Osman (833/1430), İbnü'z-Zeyn Muhammed eş-Şâfiî (845/1442), Kinânî Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (852/1448), Emyûtî Abdurrahim b. İbrahim (867/1463).¹⁹

Zerkeşî, Zâhiriye Medresesi ve Karâfetüssuğrâ'daki Kerîmüddin Hankahı'nda²⁰ müderrislik ve müftülük görevlerini îfâ etmiştir. Bu sebeple öğrencilerinin sayısının zikredilenden fazla olması muhtemeldir.²¹

Zerkeşî'nin ilmî kişiliği ile ilgili şunlar söylenebilir:

1. Şâfiî mezhebine mensup olan Zerkeşî, mezhep taassubu yapmamış, diğer mezheplerin literatürüyle de ilgilenip eserlerinde onların görüşlerine yer vermiştir. Hocası Moğultay, Hanefî bir âlimdir.²² Zerkeşî'nin taassuptan uzak mutedil ilmî kişiliği üzerinde yaşadığı çağın ve coğrafyanın etkisinden söz edilebilir.

2. O, ne kendinden önceki birikimi yok saymış, ne de sadece bu birikimi nakletmekle yetinmiştir. Kendinden önce telif edilmiş eserlerin daha iyi anlaşılmasına rehberlik edecek eserler yazmıştır. Bunun en önemli örneği İbn

¹⁹ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine* V, 134; Çimen, Fatih, s. 49-50.

²⁰ Hankah: Medreselere alternatif tasavvuf ile birlikte diğer islâmî ilimlerin sistematik şekilde okutulup, ilmî yeterliliğe haiz kişilerin görevlendirildiği kurumdur. Bkz. Uludağ, Süleyman, "Hankah", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 42-43; Çimen, Fatih, s. 52.

²¹ Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, XLIV, 289-293; Deliser, Bilal, s. 180.

²² Canlı, Mustafa, *Bedreddin Zerkeşî ve Hadis İlimindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kayseri 1992, s.31; Çimen, Fatih, s.54.

Salah'ın (643/1245) *Mukaddime*'si üzerine yazdığı “*Nüket*”tir.²³ Öyle ki, zaman içerisinde İbn Salah'ın kitabı *Nüket* ile daha iyi anlaşılır hale gelmiştir. Bu da Zerkeşî'nin kendine miras kalan birikimi özümseyip üzerine katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Eserlerinde kendinden önce kullanılmayan bazı yöntemleri uygulamasının yanında, önceden ele alınmamış konularda da eserler yazarak ilklere imza atmıştır. Söz gelimi çalışmanın konusu olan eseri “*İ'lâmü's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid*” üç mescid başta olmak üzere mescidlere dair hükümleri ihtiva etmesi yönüyle bir ilktir.²⁴ Halk ve bilgisi yeterli olmayan fukahâ arasında, aslı olmayıp hadis olarak meşhur olmuş rivayetleri derleyip *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire* adlı eserde bir araya getiren ilk müellif yine Zerkeşî'dir.²⁵ Fıkıh konusundaki *el-Kavâid* adlı eserini alfabetik tertiple yazması telif ettiği eserlerin bazısında farklı bir yöntem uyguladığına örnek verilebilir. Onda kullandığı bu yöntem alanında bir ilktir.²⁶

3. Eserlerinde farklı görüşlere yer veren Zerkeşî, isabetli görmediği hususları dile getirmekten çekinmemiş, ilmî çerçeve içerisinde tenkitlerde bulunmuş ve kendi görüşlerini delilleriyle birlikte ortaya koymuştur.²⁷

4. Zerkeşî, İslâmî ilimlerin neredeyse tamamına dair eserler telif etmiş ve İslâmî ilimlerin bir ya da birkaçında yetersiz olan kişinin geçmiş birikimi sağlıklı ve bir bütün olarak yorumlayamayacağını ifade etmiştir.

5. Zerkeşî kırk dokuz yıllık hayatına yaşından fazla eser sığdırmıştır. Eserlerini telif etmesiyle ilgili olarak; kütüphanelere, kitapçılara gittiği ancak buralardan kitap almayıp yanında getirdiği müsveddelere bazı notlar aldığı eve gelince de bu notlardan eserlerine ilavelerde bulunduğu söylenmiştir. Yazısının okunaklı olmadığı da zikredilen hususlardandır.²⁸

Son olarak Zerkeşî'nin eser telif ettiği alanlar zikredilip konu tamamlanacaktır. Burada eserlerin muhtevasıyla ilgili bilgi verilmeyip, sadece eserin alanı ve ismi

²³ Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbn Salah*, I-III, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed, Advâü's-Selef, Riyad 1998, I, 11-12.

²⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 5 (neşredeninin mukaddimesi).

²⁵ Çimen, Fatih, s.91; Zerkeşî, *et-Tezkirefi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 25(neşredeninin mukaddimesi).

²⁶ Gürkan, Menderes, “Zerkeşî, Bedreddin”, *DİA*, XLIV, 291; Çimen, Fatih, s. 53.

²⁷ Çimen, Fatih, s. 54-55.

²⁸ Deliser, Bilal, s. 180.

zikredilecektir. Zira Zerkeşî'nin eserleri üzerine yapılan birçok akademik çalışmada eserler hakkında ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Hem çalışmanın hacmini artırmamak, hem de malumun ilamı olmaması için bilgilerin dipnotlarda yazılması uygun görülmüştür.

Zerkeşî Fıkıh²⁹, Fıkıh Usulü³⁰, Hadis, Tefsir³¹, Kelâm³², Tarih³³ ve Arap Dili'ne³⁴ dair birçok eser telif etmiştir.

1.3. Hadisçiliği

Küçük yaşlarından itibaren Hadis ilmiyle meşgul olan Zerkeşî'nin hadisçi kimliğinin oluşmasında Moğultay b. Kılıç (762/1362) ve İbn Kesîr (774/1373) gibi devrin ileri gelen isimlerinden bu ilmi tahsil etmesinin büyük önemi vardır.

Zerkeşî'nin gayreti ve ilim yelpazesinin genişliği hadisçiliğine olumlu yönde etki etmiştir. Diğer ilim dallarındaki ihtisası Hadis ilminde ihtilafı ve karmaşık gibi görünen meselelere çözümler getirip meseleleri daha geniş bir açıdan ele almasına vesile olmuştur.

Daha çok Fıkıh ve Fıkıh Usulü'ne dair eserler telif etmiş olmakla beraber İbn Salah'ın (643/1245) *Mukaddime*'si üzerine yazdığı *Nüket*, Zerkeşî'nin Hadis ilmine vukufiyetini ortaya koyar. Bununla birlikte, Fıkıh başta olmak üzere diğer ilim dalları ile ilgili kaleme aldığı eserlerde yeri geldikçe Hadis usulü ve ilimlerine dair konulara

²⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid; el-Ğurerü's-Sevâfir Ammâ fî Mâ Yahtâcü İleyhi'l-Müsâfir*, thk. Ahmed Mustafa el-Kudât, el-Mektebetü'l-İslâmî, Amman, ty.; *el-Mensûr fî'l-Kavâid*, thk. Teysir Fâik, Vizâretü'l-Evkâf, Kuveyt 1985; *Habâyâ'z-Zevâyâ*, thk. Eymen Salih, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996; *Hâdimü'r-Râfi'î ve'r-Ravda fî'l-Fürû'*, thk. Halit b. Muhammed, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Medine, ty; *Zehru'l-Arifî fî Tahrîmi'l-Haşîş*, thk. Ahmed Ferec, Dâru'l-Vefâ, İskenderiyye 1987.

³⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Abdullah el-Âlî, Dâru's-Safve, Mısır 1992/1412; *Selâsilü'z-Zeheb*, thk. Ahmed Halife, Silsiletü't-Türâs, Kahire 2008; *Teşnîfü'l-Mesâmi' bi-Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ebû Amr el-Hüseynî Ömer b. Abdürrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

³¹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fadl, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut 1957.

³² Zerkeşî, *Ma'nâ lâ İlâhe İllallah*, thk. Muhyiddin Ali, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1985.

³³ *Ukûdu'l-Cümân Zeylü Vefeyâtu'l-A'yan*, yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4434 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

³⁴ *Tecelli'l-Efrâh fî Telhîsi'l-Miftâh*'ın yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde Şehit Ali Paşa 2222 numarada kayıtlı bulunmaktadır. *et-Tezkiratu'n-Nahviyye*'nin, müellif hatlı yazma nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde Fâzıl Ahmed Paşa, 1458 numarada kayıtlı bulunmaktadır. *Şerhu Kasîde-i Bürde*'nin yazma nüshası, Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3542 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

da değinmiştir. İbn Hacer (852/1449), Zerkeşî'nin Hadis ilmine çok önem verdiğini, alanla ilgili ciddi ve titiz çalışmalar ortaya koyduğunu ifade etmektedir.³⁵

Zerkeşî'nin hadisçiliğine dair zikredilmesi gereken hususlardan biri de, hadise dair eserlerinde rivayetleri ele alma yöntemidir. O, isnad ve metin tenkidi yapmış, ihtilaflı meselelerde tarafların görüşlerine yer verip tercih ettiği görüşü zikretmiştir. Hadisin hükmü konusunda rivayeti aldığı kaynağın müellifi ile aynı görüşte ise onu zikretmekle yetinmiş, hadislerin anlaşılması hususunda ayetlerden, diğer hadislerden ve şiirlerden faydalanıp garîb kelimeleri açıklamaya özen göstermiştir.³⁶

Hadis ilmindeki meseleleri farklı yönlerden ele alan Zerkeşî, bununla yetinmeyerek bu ilme yeni konular ilave etmiştir. Onun hadis ilmine dâhil ettiği konular şunlardır.

- Sahabenin tâbîinden rivayeti
- Raviler hakkında kullanılan cerh-tadil lafızlarındaki farklılıklar
- Bir konuda en sahih olan rivayeti bilmek
- Arap lisanında ilk kez Hz. Peygamber'in (s) kullandığı kelimeler. **وطس، مات حَتَفَ أَنفِهِ** buna örnek verilebilir.

Zerkeşî yukarıdaki konulara dair örnekler verip bunları bilmenin faydalarından söz etmiştir. Zerkeşî ayrıca gerek hocası Bulkinî (777/1376) tarafından tespit edilmiş, gerekse Hadis ilmi içerisinde farklı isimlerle bilinen on dört bahsi daha ele almıştır.³⁷

Zerkeşî'nin Hadis ilimlerine dair eserleri şunlardır:

1. *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire* thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut1986.

³⁵ Çimen, Fatih, s.84-88; İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, V, 134.

³⁶ Akdoğan, Muhammed, "Zerkeşî ve et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire İsimli Eserinde Rivayetleri Değerlendirme Yöntemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: XXII, sayı: 1, s. 227-230; Canlı, Mustafa, *Bedreddin Zerkeşî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 51-61; Deliser, Bilal, s. 171-190.

³⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, s. 57-84; Çimen, Fatih, s.86-89.

el-Leâli'l-Mensûra fî Ehâdîsi'l-Meşhûra, el-Fevâ'idü'l-Mensûre fî'l-Ehâdîsi'l-Meşhûre isimleriyle de bilinen çalışmada Zerkeşî aslı olmadığı halde halk arasında ve bilgisi yeterli olmayan fukahâ arasında hadis olarak meşhur olmuş rivayetleri bir araya getirmiştir. Bu eser alanında ilk olma özelliğini haizdir. Suyûtî'nin *Dürerü'l-Müntesire fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehire* isimli eseri *et-Tezkire*'nin muhtasarıdır.³⁸

2. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I-III, thk. Zeynelabidin b. Muhammed, Mektebetü Advâi's-Selef, Riyad, 1998.

Zerkeşî'nin İbn Salah'ın *Mukaddime*'si üzerine muğlâk konuları açıklamak, isabetli görmediği hususları dile getirmek amacıyla yazdığı şerhtir.³⁹ Bu eserinde *Mukaddime*'de zikredilenden farklı konulara da değinmiş olması Hadis Usûlü ilmindeki uzmanlığını göstermektedir.⁴⁰

3. *el-İcâbe li Mâ İstedrekethü Âişe ale's-Sahâbe*, thk, Sa'îd el-Efgânî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1939; thk. Zekeriyâ Ali Yûsuf, Kahire 1965; thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Kahire 2001.

Zerkeşî'nin meşhur eserlerinden olup Hz. Âişe'nin (r) bazı sahabilerin rivayet ve görüşlerine yaptığı itirazlar işlenmiştir. Bünyamin Erul tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Otto Yayınları, Ankara 2012).⁴¹

4. *Şerhu'l-Buhârî*⁴²

5. *el-Mu'teber fî tahrîci ehâdîsi'l-Minhâc ve'l-Muhtaşar*⁴³

6. *ez-Zehebü'l-ibrîz fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'î el-müsemmâ Fetha'l-azîz*⁴⁴

7. *et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmi'i's-şahîh*⁴⁵

8. *en-Nüket 'ale'l-'Umde fî'l-ahkâm*⁴⁶

9. *Tahrîcü ehâdîsi'l-Vecîz lil-Gazzâlî fî'l-fürû*⁴⁷

³⁸ Çimen, Fatih, s.90-91; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, thk. Abdullâh Dayfillah er-Ruhaylî, Matbaatü Sefir, Riyad 1422, s.49.

³⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s.8-12.

⁴⁰ Çimen, Fatih, s. 91, 95.

⁴¹ Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, XLIV, 289-293.

⁴² İbn Hacer bu eserden söz etmiştir(ed-*Dürerü'l-Kâmine*, V, 134).

⁴³ Zerkeşî, *el-Mu'teber*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Dâru'l-Erkâm, Kuveyt 1984.

⁴⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde 482 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi m. 1388, 329 vr. Aynı kütüphanede eserin iki yazma nüshası daha vardır.

⁴⁵ Birçok yazma nüshası bulunan eserin tespit edilen en eski yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi 684 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi h. 809, 230 vr.

⁴⁶ Eserin Hindistan'daki bir üniversitede iki yazma nüshasının mevcut olduğu bildirilmiştir, Deliser, Bilal, s.187.

10. *Şerhu'l-Erbaîn li'n-Nevevî*⁴⁸
11. *El-Fasîh fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*⁴⁹
12. *Cüz fî şerhi hadisi "Küntü nebiyyen ve Âdem beyne'l-mâ ve't-tîn"*⁵⁰
13. *Tasnîf fî'l-ehâdis*⁵¹
14. *ed-Davâbitu's-seniyye fi'r-revâtıbi's-sünniyye*⁵²
15. *Ehâdisü'ş-şerh*⁵³

2. İ 'lâmu's-Sâcid

2.1.Genel Özellikleri

Zerkeşî'nin *İ'lâmü's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid* adlı eseri fıkıh alanında telif edilmiş olup; Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ ve diğer mescidlere dair fikhî hükümleri ihtiva etmesi yönüyle alanında ilktir. Bir ciltlik eser, sonundaki geniş indeksle birlikte 447 sayfa hacindedir.

2.2.Yazma Nüshaları

Kullandığımız neşir, Ebu'l-Vefâ Mustafa el-Merâğî tarafından tahkik edilmiştir. El-Merâğî eseri dört ayrı nüshayı karşılaştırarak tahkik ettiğini zikretmektedir. Bu yazma nüshalar şunlardır: Ezheriyye Nüshası, Kahire Dârü'l-Kütüb Nüshası, Hayriyye Nüshası ve Ravâku'ş-Şâm Nüshası.⁵⁴ Bu dört nüsha da Kâhire kütüphanelerindedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu nüshalar dışında eserin üç nüshası daha bulunmaktadır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 2558 numarada kayıtlı 98 varaktan oluşan ve 856 tarihinde istinsah edilen nüsha Zerkeşî'nin vefatından altmış iki yıl sonra istinsah edilmiş olmasıyla en eski nüsha özelliğini haizdir. Bu nüsha incelenmiş ve Merâğî'nin tahkikiyle büyük ölçüde uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İhtimal ki

⁴⁷ Çimen, Fatih, s. 89.

⁴⁸ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, V, 134.

⁴⁹ Zerkeşî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yazdığı üç şerhten biri ve en geniş olanıdır. İbn Hacer, *İnbâü'l-Gumr*, I, 446.

⁵⁰ Çimen, Fatih, s. 89; Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra fî ehâdisi'l-meşhura* thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 172.

⁵¹ Çimen, Fatih, s. 89.

⁵² Çimen, Fatih, s. 94.

⁵³ Çimen, Fatih, s. 95.

⁵⁴ Mevcut baskıda yararlanılan nüshalar hakkında bilgi için bkz. Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s.17-19.

diğer nüshalar bu nüshadan istinsah edilmiştir. Eserde karşılaşılan bazı hataların ya Zerkeşî'den ya da bu nüshadan kaynaklandığı söylenebilir⁵⁵

2. Beyazıt Kütüphanesi 7892 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi bulunmayan ve eserin çok küçük bir parçası olan nüshadır (varak: 28a-30a). Kitabın adı *Faide min Kitâbi İ'lâmi's-Sâcid bi-Ahkâmi'l-Mesâcid* şeklinde verilmiştir.

3. Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde *Kâmû's-Sâcid bi-Ahkâmi'l-Mesâcid* ismiyle yer alan nüsha 45 Hk 6579/1 arşiv numarasında kayıtlı olup istinsah tarihi 1170 olarak verilmiştir. Müstensih Muhammed Kâzarûnî el-Bekri'dir. Varak: 1b- 142b.

2.3. Neşirleri

İ'lâmu's-Sâcid'in ilk neşri tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebu'l- Vefâ Mustafâ el-Merâğî'ye aittir. Farklı yayınevlerince muhtelif tarihlerde tekrar basılmıştır. Vezâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1977; Matabiu'l-Ehram et-Ticâriyye, Kahire 1982. Kullandığımız neşir, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye li-Lecneti İhyâ't-Türâsi'l-İslâmî tarafından basılan Kahire 1996 tarihli neşirdir.

Eserin diğer neşri 1995 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de Eymen Salih Şaban tahkikiyledir. Ancak yine el-Merâğî'nin tahkik ettiği yazma nüshalar kullanılarak neşredilmiş, farklı bir yazma nüshadan söz edilmemiştir.⁵⁶

İ'lâmü's-Sâcid'deki rivayetleri incelerken bazı rivayetlerin sened ve metninde hatalı yazımlarla karşılaştık. Tespit ettiğimiz hatalı yerlerden bazıları şunlardır:

Ahmed b. Hayyan'ın “Hayyân” olan baba adı “Hıbban” şeklinde yanlış yazılmıştır.⁵⁷ Yine Amr b. Câbir'in “Câbir” olan baba adı “Hâtim” şeklinde yanlış yazılmıştır.⁵⁸ Taberî'nin tefsirinden yapılan bir alıntıdaki *لَا أَسْمَعُ أَصْوَاتَ الْمَلَائِكَةِ* “meleklerin seslerini duyamıyorum” cümlesindeki nefy **İâsı** yanlış olarak hemzeye birleştirilip **tekid lâmi** şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla cümle *لَأَسْمَعُ أَصْوَاتَ الْمَلَائِكَةِ* “meleklerin sesini duyuyorum” şekline dönüşmüştür.⁵⁹ Kitapta bulunan bu ve

⁵⁵ Bu nüshanın dijital görselini bizimle paylaşip istifademize sunan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğüne teşekkür ederim.

⁵⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, thk. Eymen Salih Şaban, 7.

⁵⁷ Bkz. s. 43.

⁵⁸ Bkz. s. 60.

⁵⁹ Bkz. s. 46.

benzeri hataların Zerkeşî'den ziyade büyük ihtimalle *İlâmü's-Sâcid*'in neşrinde kullanılan yazma nüshalardan kaynaklandığı düşüncesindeyiz.

2.4. Muhtevası ve Metodu

Zerkeşî'nin üç mescid başta olmak üzere mescidlere dair konuları ve fikhî hükümleri derlediği bu kitabı alanında telif edilen ilk müstakil eser olarak zikredilmektedir. Mescidlerin fazilet derecelerinin farklı olması sebebiyle onlarla ilgili hükümler de farklıdır. Bu sebeple Zerkeşî eserinde sırasıyla Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ ve diğer mescidlere dair hükümleri işlemiştir. Eser giriş ve dört bölümden müteşekkildir.

Giriş kısmında mescid kelimesi lügavî ve şer'î açıdan tahlil edilmiştir. Ayrıca “yeryüzünde ilk mescidi kimin inşa ettiği”, “mescid yapmanın fazileti” gibi konular ayet ve hadislerle açıklanmış, tarihi bilgilere yer verilmiştir.⁶⁰

Birinci bölümde; Mekke, Mescid-i Haram ve Kâbe ile ilgili muhtelif konular zikredilip ahkâma dair 124 mesele ele alınmıştır. Konular sadece fikhî hükümlerden meydana gelmemektedir. Söz gelimi “Kâbe'nin ilk olarak kim tarafından yapıldığı”, “Kâbe'nin örtüsünü ilk kimin örttüğü” gibi tarihi konular ile “Mescid-i Harâm'a girmenin usûlü” gibi adâba dair konular da yer almaktadır.

İlk üç bölümde hükümler serdedilmeden önce ilgili mescidin inşası, özellikleri ve önemi gibi muhtelif konulara değinilerek okuyucu bir nevi konuya hazır hale getirilmiştir. Birinci bölümde meselelerden önce Harem'in sınırları, Arafat, Mina, Müzdelife, Arap Yarımadası, Hicaz, Mekke'nin isimleri gibi konular ele alınmış, konulara dair ayet ve hadisler zikredilmiştir. Birinci bölümün konusunun geniş olması sebebiyle bazı hükümler haccın yapıldığı yerlerle sınırlandırılmıştır. En fazla hacme sahip olan bölüm birinci bölüm olup 196 sayfadır.

İkinci bölüm, Medine ve Mescid-i Nebî'ye dair bazı konuları ve ahkâmına dair 40 meseleyi ihtiva etmektedir. Bu bölümde ahkâma dair konular incelenmeden önce, Mescidin yapımı, Medine'nin diğer isimleri gibi hususlar ele alınmıştır. İkinci bölüm 50 sayfadan müteşekkildir.

⁶⁰ Zerkeşî, *İlâmü's-Sâcid*, 23-39.

Üçüncü bölümde, Kudüs şehri ve Mescid-i Aksâ ile ilgili muhtelif konular ve ahkâma dair 20 mesele yer almaktadır. Ahkâm haricinde; Beytü'l-Makdis'in fethi, Mescid-i Aksâ'nın diğer isimleri, Mescidin inşası, Hz. Peygamber'in (s) İsrâ gecesi burada namaz kılması gibi konular hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde, diğer mescidlerin ahkâmına dair 135 mesele üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm çalışmamızın sınırları dışında kaldığı için, burada bu kısımda işlenen meselelerden bir kaçına değinilmesi yerinde olacaktır. Mescidde uyumanın caiz oluşu, mescide abdestsiz girmenin mekruh oluşu, mescidde yüksek sesle konuşmanın mekruhluğu, ezan okunduktan sonra mescidden bir zaruret olmadan çıkmanın mekruh olması, mescidde itikâfa girilmesi, cemaatle kılınan namazın sevabı, mescidde eğitim görmek, mescidde nikâh akdi, kilisenin karşısına mescid yapılması ve daha pek çok meselenin fikhî hükmü bu bölümde zikredilmiştir.

Eserde birden fazla alana dair bilgilerin harmanlanmış olarak sunulması son derece dikkat çekicidir. Bu durumun Zerkeşî'nin birçok ilmî disipline hâkim olmasıyla açıklanabileceği kanaatindeyiz. Ayrıca eserde taassuptan uzak mutedil bir üslubun oluşu zikredilmeye değer önemli bir husustur.

Zerkeşî ele aldığı konularla ilgili yeri geldikçe ayetleri zikretmiş Hadis, Fıkıh, Tefsir, Siyer, Tarih ve Dil kitaplarına müracaat etmiştir. Bahsettiği hükümler Şâfi mezhebinin görüşleri olmakla birlikte, zaman zaman diğer mezheplerin delillerine de yer vermiştir. Eserin genelinde müellifin geniş hadis bilgisi ve ince fıkıh anlayışı göze çarpmakta, lügavî ve tarihî meselelere değinmeyi önemseydiği görülmektedir. Tarihî ve coğrafi konulara değinmesi eserin içeriğini zenginleştirmekle kalmamış, konuların anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır.

Zerkeşî'nin taklitten uzak, kendine has bir metodunun olduğunu söylemek mümkündür. Konuları okuyucunun dikkatini dağıtmadan ele almaya gayret gösteren müellifin ibareleri düzgün ve dolaylı anlatımdan uzaktır. Üslubundan Arapçaya ve edebî kültüre hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde kelimelerin anlamları üzerinde durması konuların açıklığa kavuşmasına katkı sağlamıştır.

Şunu da ifade edelim ki; kitapta her hüküm ile ilgili aynı metot uygulanmamış, meselenin durumuna göre bazen bir cümle ile hüküm zikredilmiş, bazı meselelerde konuyla ilgili ayetler, hadisler, mezhep görüşleri verilmek suretiyle konu iyice açıklığa kavuşturulmuştur. Bir meselenin kısalığı ve uzunluğu, konu üzerinde ittifak

yahut ihtilafın bulunması, mesele hakkında delillerin miktarı ve müellifin önemli gördüğü hususları etraflıca ele almasına göre değişmektedir.

Zerkeşî'nin eserinde rivayetleri zikrederken kullandığı yöntemler şunlardır:

1. Bazı rivayetleri senedini, metnini ve kaynağını tam olarak vermek suretiyle zikretmiştir. İlk olarak incelediğimiz İbn Abbas'tan gelen Kâbe'nin yapılışı ile ilgili rivayet buna örnektir. Rivayet uzun olduğu için burada zikretmeyeceğiz.⁶¹ Mescid-i Aksâ'nın ilk kimin tarafından inşâ edildiğine dair Ebu Hureyre rivayeti⁶² ve Râfî b. Umeyr'den gelen Hz. Dâvûd'un mescid inşasıyla ilgili rivayetler de bu şekildedir.⁶³

2. Bazı rivayetlerin senedini tam olarak zikretmeyip sahabe ravisini vermekle yetinmiş, rivayetin tahric edildiği kaynağı söylemiştir. Bunu genelde *Sahihayn* rivayetleri için yapmıştır. Söz gelimi yeryüzündeki ilk mescitler hakkında bilgi veren Ebû Zer rivayetini *Sahihayn*'dan nakletmiştir.⁶⁴

3. Bazı rivayetleri senedini ve kaynağını zikretmeden vermiştir. Mesela şu rivayet böyledir: "Seleften birinden rivayet edildiğine göre: ..."⁶⁵

5. Rivayetin benzer tariklerine yer vermiştir. Hz. Meymûne (r) hadisini Nesâî'nin (303/915) *Sünen*'inden nakletmiş, ama tam isnadını vermemiştir.⁶⁶ Rivayet şöyledir: Hz. Meymûne'den (r): Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: "*Benim şu mescidimde (Mescid-i Nebî) kılınan bir namaz, Kâbe hariç diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir.*"⁶⁷

Nesâî rivayeti İshak b. İbrahim → Muhammed b. Râfî' → Abdürrezzâk → İbn Cüreyc → Nâfî → İbrahim b. Abdullah b. Ma'bed b. Abbas → Meymune tarikiyle gelmiştir. Zerkeşî bu rivayetin Ebu Hureyre (r) tarikiyle de geldiğini ve oradaki ifadenin (إلا الكعبة) şeklinde olduğunu haber vermiştir.⁶⁸ Bu tarik de muttasıl ve sahih

⁶¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 43.

⁶² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 280-281.

⁶³ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 281-282.

⁶⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 29.

⁶⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 194-195.

⁶⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 60.

⁶⁷ Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 124.

⁶⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 61, 246.

bir isnadla Nesâî'nin *Süneni*'nde de geçmektedir.⁶⁹ Benzer rivayeti Ebu Hureyre (r) tarikiyle *Sahihayn*'dan da nakletmiştir. *Sahihayn*'da yer alan ifade **إلا المسجد الحرام** şeklindedir.⁷⁰ Sonuçta üç ifadeyle de kastedilen mekân Mescid-i Harâm'dır. Böylece Zerkeşî aynı rivayeti, eserinin muhtelif yerlerinde muhtelif tariklerden nakletmiştir.⁷¹

6. Hadisin konuyla ilgili kısmını verip “الحديث” diyerek devamı olduğuna işaret etmiştir. *Sahihayn*'dan bir bölümünü rivayet ettiği hadis şöyledir:

أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: المدينة حرم من كذا إلى كذا، لا يقطع شجرها. الحديث

Enes'ten (r)nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Medine şuradan şuraya kadar haremdir. Ağacı kesilmez...*”⁷² Görüldüğü gibi konuyla ilgili kısmı zikretmekle yetinmiş الحديث ifadesi ile hadisin devamı olduğunu bildirmiştir. Hadisin tam metni *Sahîh-i Buhârî*'de yer almaktadır.⁷³

7. Birçok rivayette takti‘ ve ihtisara başvurduğu gözlemlenmiştir. Mekke'nin harem olmasıyla ilgili rivayeti isnadsız ve kaynağını zikretmeden şöyle aktarmıştır:

قال: " إن الله أحل لي مكة ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها إلى يوم القيامة "

Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Allah bana da Mekke'yi gündüzün bir kısmında helal kıldı. Sonra onun haremligi kıyamete kadar kalmak üzere geri döndü.*”⁷⁴ Bu rivayet *Sahihayn*'da uzun bir şekilde yer almaktadır.⁷⁵

8. Bazen farklı rivayetleri birleştirerek vermiştir. “*Ona Hicr tarafından altı zirâlık yeri de ilave ederdim. Zira Kureyş Kâbe'yi bina ederken bu kısmı eksik bırakmıştır*” rivayetinin devamında şöyle der: Bir rivayette “*beş zirâ*”, bir diğer

⁶⁹ Nesâî, “Menâsikü'l-Hac”, 124.

⁷⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 246; Buhârî, “Fazlu's-Salât”, 1; Müslim, “Hac”, 505.

⁷¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 60, 61, 246.

⁷² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 226.

⁷³ Buhârî, “Fezâilü'l-Medine” 1.

⁷⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 56.

⁷⁵ Buhârî, “İlim”, 37; Müslim “Hac”, 446.

rivayette de “yaklaşık yedi zirâ” şeklindedir.⁷⁶ Zerkeşî'nin sened ve kaynak zikretmeksizin naklettiği bu rivayetler farklı hadis kitaplarında yer almaktadır.

9. Zerkeşî raviler hakkında bir görüş belirtmek yerine daha çok hadis münekkitlerince dile getirilen cerh ifadelerine yer vermiştir. Söz gelimi Muhammed b. Ziyad için Ahmed b. Hanbel'in (241/855) “kezzâb, habîs” dediğini, Yahya b. Maîn (233/848), Fellâs (249/864), Ebû Zür'a (264/878) ve Dârekutnî'nin (385/995) de onun yalancı olduğunu söylediklerini haber vermiştir.⁷⁷

10. Zikrettiği rivayetin isnadı hakkında hüküm bildirdiği olmuştur. Mesela şu rivayet böyledir: “Taberânî'nin zayıf bir isnadla naklettiği rivayette Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “Medine'de (geçirilen) bir Ramazan, diğer beldelede geçirilen bin Ramazan'dan daha hayırlıdır.”⁷⁸

11. Zaman zaman zikrettiği rivayetin şerhi için kaynaklara müracaat etmiştir. Mesela, Hicr'in Kâbe'den sayıldığı ve Hz. Peygamber'in (s) ondan ne kadar yeri Kâbe'ye dâhil etmeyi düşündüğü ile ilgili rivayetleri naklettikten sonra konuyla ilgili Nevevî'nin (676/1277) izahına yer vermiştir.⁷⁹

12. Rivayetleri çoğunlukla temel hadis kaynaklarından almakla birlikte, bazen hadis kaynaklarında bulunmasına rağmen diğer ilim dallarına ait kitaplardan aldığı da olmuştur. Bir rivayeti Atâ'dan gelen tarikle Taberî'nin (310/923) *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinden nakletmiştir.⁸⁰ Hâlbuki rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde aynı sahih isnadla yer almaktadır.⁸¹

13. Çok yaygın olmasa da zikrettiği rivayetin sahih isnadı mevcutken zayıf isnadına yer vermiştir. Muhtemelen bu durum sahih isnadı görmemesinden kaynaklanmıştır. Hz. Süleyman'ın Beytü'l-Makdis'in yapımını tamamlayınca Allah'tan üç istekte bulunduğunu bildiren rivayeti zayıf isnadla İbn Mâce'nin

⁷⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 66.

⁷⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 44.

⁷⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 258.

⁷⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 66.

⁸⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 45; Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, I- XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, II, 549.

⁸¹ Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk. Habîburrahman el-A'zâmî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403, V, 91.

Sünen'inden nakletmiştir.⁸² Oysa bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde sahih isnadla yer almaktadır.⁸³

14. Nadiren de olsa günümüze ulaşmayan bazı eserlerden nakilde bulunmuştur. Ebû Saîd el-Fazl b. Muhammed el-Cenedî'nin (308/920) *Fezâilü Mekke*'sinden nakilde bulunmuş, kitabın kendisine ulaştığı sened zincirini de zikretmiştir. Ebû Sâid için hadis hafızı Ebû Ali en-Nisâbûrî (349/960) "sika" demiş, bunun aksini iddia eden olmamıştır.⁸⁴ Söz konusu eser günümüze ulaşmamıştır.⁸⁵

15. İhtilafli meselelerde sadece kendisinin kabul ettiği görüşleri zikretmemiş, farklı görüşlerin delillerine de yer vermiş, eleştirilerini ilmî bir üslupla ölçülü olarak serdetmiştir. Hanefî mezhebinin söylediğinin aksine Medine'nin harem olduğunu zikretmiş, konuyla ilgili bu mezhebin delillerinden "Umeyr" hadisinin Medine'nin harem kılınmasından önce söylenme ihtimalinden söz etmiştir.⁸⁶

Burada eser hakkında tenkitten ziyade bir durum tespiti olarak görülebilecek şu dört hususu belirtmek faydalı olacaktır:

1. Zerkeşî, "Kâbe'nin ilk ne zaman ve kim tarafından inşâ edildiği"ne dair bazı rivayetler zikretmiştir. O rivayetler genelde ya isrâilî kaynaklı yahut mevzudur. Konuya dair hasen ve sahih rivayetin fazla olmaması sebebiyle isrâilî kaynaklı ve mevzu rivayetlere başvurmuş olması muhtemeldir. Şunu da ifade edelim ki, genelde zikrettiği mevzu rivayetlerin mevzu olduğunu belirtmiştir.

2. Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ ile ilgili konulara daha geniş yer vermesi beklenirdi. Zira her iki mescid hakkında eserde zikredilenden çok daha fazla rivayet mevcuttur.

3. "Medine'nin haremlığı" gibi ihtilafli konularda kendi mezhebinin delillerini zikretmekle birlikte diğer mezheplerin delillerine az da olsa yer vermiştir. Konunun etrafıca ele alınabilmesi adına en azından ihtilafın fazla olduğu konularda diğer mezheplerin görüşlerine daha geniş yer verebilirdi.

⁸² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 282; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 196.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, XI, 220.

⁸⁴ Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, XIV, 257, 258.

⁸⁵ Özeydin, Abdülkerim, "Cenedî, Muhammed b. Mufaddal" *DİA*, İstanbul 1993, VII, 362.

⁸⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 243.

4. Üç mescid ile ilgili bütün rivayetleri bir araya getirmemesi tenkid edilebilir. Müellif üç mescid başta olmak üzere bütün mescidlerle ilgili rivayetleri bir araya getirme iddiasında olmayıp mescidlere dair fikhî hükümleri cem etme amacı taşımaktadır. Amacını büyük ölçüde gerçekleştiren müellif, fikhî hükümlerin delili sadedinde bazı rivayetler zikretmiş, ahkâm haricinde farklı konulara da değinmiştir.

Bu eserde mescidlere dair bütün rivayetler yer almamakla birlikte zikredilen rivayet sayısı epeyce fazladır. Ancak Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'indeki rivayet sayısıyla karşılaştırıldığında bu sayının biraz az olduğu söylenebilir. Zira Müslim Hac bölümünde Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebî'ye dair 74 rivayet zikreder. *Sahîh-i Müslim*'in genelinde üç mescide dair rivayetler bir araya getirilecek olsa bu sayının daha da artacağı tahmin edilmektedir.

2.5. Kaynakları

Tespit edilebildiği kadarıyla Zerkeşî bu eseri telif ederken Hadis ilmi başta olmak üzere muhtelif ilim dallarına ait yüze yakın esere müracaat etmiştir. Müellif sırasıyla en çok şu eserlere başvurmuştur: *Sahîhayn*, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'si, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat* ve *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'i, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Beyhâkî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, *Şuabü'l-İmân*, *Ma'rifetü's-Sünen* ve *l-Asâr*'ı, Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı, Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ı.

Zerkeşî yukarıda zikredilen eserlerden başka daha birçok kaynağa başvurmuştur. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır:

a. Tefsir

Taberî (310/923) *Câmiu'l-Beyân*, Kuşeyrî (465/1072) *Tefsir*, Fahreddin er-Râzî (606/1210) *Tefsîr*, el-Kurtubî (671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*.

b. Hadis

Buhârî (256/870) *es-Sahîh*, Müslim (261/875) *es-Sahîh*, Ebû Dâvud (275/889) *es-Sünen*, Tirmizî (279/892) *es-Sünen*, Nesâî (303/915) *es-Sünen*, İbn Mâce (273/887) *es-Sünen*, Ahmed b. Hanbel (241/855) *el-Müsned*, Ebû Dâvud et-

Tayâlisî'nin (204/819) *el-Müsned*, Abdürrezzâk (211/826-27) İbn Ebî Şeybe (235/849) *el-Musanef*, Bezzâr (292/905) *el-Müsned*, İbn Huzeyme (311/924), İbn Hibban (354/965) *es-Sahîh*, Taberânî (360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsat*, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Ebû Nuaym (430/1038) *Hilyetü'l-Evliya*, Beyhakî (458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Şu'abu'l-İmân, *Delâilü'n-Nübüvve*.

c. Şerhler

İbn Abdilber (463/1071) *el-İstizkâr*, İbn Battâl el-Kurtubî(449/1057) *Şerhu'l-Buhârî*, Beğavî (516/1122) *Şerhu's-Sünne*, el-Kurtubî (656/1258) *el-Müfhim Şerhu Sahîhi Müslim*, Nevevî (676/1277) *el-Minhâc*.

d. Fıkıh

Şâfiî (204/820) *el-Ümm*, Müzenî (264/878) *el-Muhtasar*, İbnü'l-Münzir (319/930) *el-İşrâf*, *el-İknâ*, Abdülvehhâb el-Mâlikî (422/1031) *Şerhu'r-Risâle*, Mâverdi (450/1058) *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, İbn Hazm (456/1064) *Kitâbu'l-İhkâm*, İbnü'l-Cevzî (597/1201) *Müsîrü'l-Ğarâmi's-Sâkin*, İbn Kûdâme (620/1223) *el-Muğnî*, er-Râfiî (623/1226) *eş-Şerhu's-Sağîr*, el-Mevsilî (671/1272) *et-Ta'cîz fi'htisâri'l-Vecîz*, Nevevî (676/1277) *Şerhu Mühezzeb*, *er-Ravza*.

e. Tarih ve Büldân

Ezrakî (211/826) *Ahbâru Mekke*, Fâkihî (278/891), *Ahbâru Mekke*, Muhammed b. İbrahim el-Cenedî (308/920) *Fezâil-i Mekke*, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed el-Vâsitî (320/932) *Fezâilü'l-Kuds*, İbnü'l-Fakîh Ahmed b. Muhammed (365/975) *el-Büldân*, Yâkût (626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân*.

f. Garîbü'l-Hadis ve Dil

Muhammed b. Ömer (581/1185) *el-Mecmuu'l-Muğîs fi Garîbi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*, İbnü'l-Esîr (606/1210) *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis*, İbn Manzûr (711/1311) *Lisânü'l-Arab*.

Zerkeşî'den önce kutsal mescidlerin içinde buldukları şehirlerin faziletine dair eserler telif edilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin (110/728), *Fezâilü Mekke*, Ezrakî

(211/826) ve Fakihî'nin (278/891) *Ahbâru Mekke* isimli eserleri Mekke ve Mescid-i Harâm üzerine yazılmıştır. İbn Şebbe'nin (262/876) *Târîhu'l-Medine* isimli eseri ve Cenedî'nin (308/920) *Fezâilü Medine*'si Medine şehri ve Mescidi Nebî'ye dair eserlerdendir. İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Fezâilü'l-Kuds* ve Ziyâüddîn el-Makdisî'nin (643/1245) *Fezâilü Beyti'l-Makdis* isimli kitapları Kudüs ve Beytü'l-Makdis'e dair telif edilmiştir.

2.6. Alanındaki Önemi ve Etkisi

İ'lâmü's-Sâcid telif edildiği dönemden bu yana mescidler hakkında araştırma yapan ve konuyla ilgili eser telif edenlerin istifade ettiği bir kaynak olmuştur.

Zerkeşî'den sonra gelen âlimler mescidlere dair bir eser telif ettiklerinde ya da eserlerinin bir bölümünde mescidlerle ilgili bir hususa yer verdiklerinde genellikle *İ'lâmü's-Sâcid*'den nakilde bulunmuşlardır. Zerkeşî'den sonra telif edilen eserlerde onun eseri tam adıyla zikredildiği gibi, "*Ahkâmü'l-Mesâcid*" ismiyle de zikredilmiştir.⁸⁷ Tespit edilen eserler şunlardır:

a. Hanbelî fakihî Cerrâî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd el-Hasenî ed-Dımaşkî'nin (883/1478) telif ettiği *Tuhfetü'r-Râki ve's-Sâcid fî Ahkâmi'l-Mesâcid*⁸⁸ isimli eser mukaddimeden sonra dört bölüm ve yetmiş beş babdan müteşekkildir. Eser üç mescid ve diğer mescidlere dair hükümleri içermektedir. *Tuhfetü'r-Râki* şekilsel özellikleri yönüyle neredeyse *İ'lâmü's-Sâcid* ile birebir uyumludur. Bu durum akla Cerrâî'nin Zerkeşî'nin eserini gördüğü düşüncesini getirmektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki aslen Filistinli olan Cerrâî Kahire'ye gittiğinde bu eserden haberdar olmuştur. Nitekim yapılan inceleme sonucunda Cerrâî'nin eserinin muhtelif yerlerinde Zerkeşî'nin ya da eserinin adını zikretmek suretiyle *İ'lâmü's-Sâcid*'den haberdar olduğu ve kaynak olarak kullandığı gözlenmiştir. Ancak *Tuhfetü'r-Râki*'nin genelinde yer verilen rivayet ve görüşlerin büyük ölçüde *İ'lâmü's-Sâcid*'den

⁸⁷ Süyûtî, Celâlüddîn Abdîrahman b. Ebî Bekir (911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısırve'l-Kâhire*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1967, I, 437; Dâvûdî, Muhammed b. Ali (945/1539), *Tabakâtü'l-Müfessirîn* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty. II, 163; Canlı Mustafa, *Bedreddin Zerkeşî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s.46.

⁸⁸ Cerrâî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd el-Hasenî ed-Dımaşkî, *Tuhfetü'r-Râki ve's-Sâcid fî Ahkâmi'l-Mesâcid*, Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, yy., 2004.

özetlendiği, bazı başlık ve bölümlerin ise direk Zerkeşî'nin eserinden alındığı ve üzerine bazı bilgiler ilave edildiği altı çizilmesi gereken bir husustur.

Tuhfetü'r-Râki muhakkiki, Cerrâî'nin kitabının *İ'lâmü's-Sâcid*'in muhtasarı olduğunun iddia edildiğini fakat buna dair Cerrâî'nin bir açıklamada bulunmadığını dile getirmiş, Cerrâî'nin Hanbelî Zerkeşî'nin ise Şâfiî olduğunu söyleyerek her iki müellifin mezheplerinin delillerini eserlerinde derlediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Cerrâî'nin eserini telif ederken birçok kaynağa müracaat ettiğini *İ'lâmü's-Sâcid*'in de o kaynaklardan biri olduğunu söylemiştir. Bu sebeplerden ötürü iki eser arasında benzerlik bulunsa da birçok yönden farklılıklarının olduğunu vurgulamıştır.⁸⁹

b. Şemsüddin Muhammed el-Minhâcî es-Süyûtî (889/1484) "*İ'lâmü's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid* müellifi Beytü'l-Makdis'in on yedi ismi daha olduğunu zikretti" diyerek atıfta bulunmuştur.⁹⁰

c. Şemsüddin Muhammed el-Hattâb er-Ruaynî (954/1547) Mâlikî fihhına dair eserinde farz yahut nafîle namazlarda mushafa bakarak kıraat konusunda Zerkeşî'nin *İ'lâmü's-Sâcid*'inden diğer mescidler hakkındaki 25. hükmüne yer vermiştir.⁹¹

İ'lâmü's-Sâcid'i neşreden Mustafa el-Merâğî aşağıdaki iki eserin de Zerkeşî'ye atıfta bulunduğunu bildirmiştir. Ancak biz bu iki esere ulaşamadık.⁹²

d. Muhammed Cârullah b. Zahîre (960/986?) *el-Câmi'u'l-Latîf fî Fazli Mekke ve Ehlihâ ve Binâ'i'l-Beyti's-Şerîf*.

e. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (1069/1659) *Nesîmü'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'i'l-Kâdî İyâz*.

3. "Sadece Üç Mescide Yolculuk Yapılır" Hadisi

Bu çalışmanın üç kutsal mescide dair rivayetleri konu edinmesinden dolayı üç mescide yolculuk rivayetinin müstakil olarak incelenmesi uygun görülmüştür.

⁸⁹ Cerrâî, *Tuhfetü'r-Râki*, 7-8.

⁹⁰ Minhâcî, Şemsüddin Muhammed es-Süyûtî (889/1484), *İthâfû'l-Ahussâ bi-Fezâli'l-Mescidi'l-Aksâ*, I-II, thk. Ahmed Ramazan Ahmed, el-Hey'etü'l-Mısıryye, yy. 1984, I, 93.

⁹¹ Hattâb, Şemsüddin Muhammed er-Ruaynî, (954/1547), *Mevâhibü'l-Celîl li-Şerhi Muhtasari Halîl*, I-VI, Dâru'l-Fikr, yy. 1992, II, 73.

⁹² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 5, 6.

Çalışmamızın konusunu tespit etmekte etkili olan bu rivayetin önce Zerkeşî'nin eserine aldığı şekli zikredilip kaynaklarına işaret edilecek, sonrasında bu hadis hakkında ortaya atılan iddialar ve itirazlar ele alınıp incelenecektir.

Zerkeşî'nin *Sahihayn*'da Ebu Hureyre ve Ebu Sâid el-Hudrî rivayeti diyerek naklettiği metin şöyledir:

قوله صلى الله عليه وسلم: لا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد مسجدا الحرام ومسجدي هذا ومسجد الأقصى

Hiz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “*Binekler yalnızca üç mescid için yüklenir (Sadece üç mescide yolculuk yapılır): Mescid-i Harâm, benim şu mescidim (Mescid-i Nebî) ve Mescid-i Aksâ.*”⁹³

Rivayet aynı metinle *Sahihayn*'dan önceki kaynaklarda, *Sahihayn*'da ve birçok kitapta muhtelif ravilerden nakledilmiştir.⁹⁴

Şimdi bu rivayet ile ilgili ortaya atılan iddia hakkında kısaca bilgi verip âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini zikredeceğiz.

Goldziher (1921), Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (86/705) Abdullah b. Zübeyr'in (73/692) Kâbe'ye hâkim olup halifeliğini ilan ettiği dönemde Kâbe'ye gelecek hacılardan biat almasını engellemek için, Kâbe yerine tavaf edilmesi amacıyla Kubbetü's-Sahrâ'yı inşa ettirdiğini söylemiştir. Ayrıca insanların dikkatini buraya çekmek amacıyla İbn Şihab ez-Zühri'den hadis uydurmasını istediğini, İbn Şihâb'ın da bu “üç mescid” hadisini uydurduğunu iddia etmiştir.⁹⁵

Goldziher iddiasını Şii tarihçi Yakûbî'ye (292/905) dayandırır. Yakûbî konuyla ilgili şunları zikretmiştir: “Abdülmelik, Mekke'ye gidilmesine engel olunca insanlar

⁹³ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 388, 208, 212, 268, 389.

⁹⁴ Hasan el-Basrî (110/728), *Fezâilü Mekke*, thk. Sami Mekki, Mektebetü'l-Fellâh, Kuveyt, ty.22; Süfyan es-Sevrî (161/778), *Hadîsü Süfyan*, thk. Âmir Hasan Sabri, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, yy. 2004, 141; Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim (182/798), *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut ty. I, 20; Şeybânî, Muhammed b. Hasan (189/805), *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., 382; Muvatta, “Cuma”, 463; Buhârî, “Fazlu's-Salât”, 1, “Cezâu's-Sayd”, 24; Müslim, “Hac”, 415, 511, 513.

⁹⁵ Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, (Almanca dan çev. S.M. Stern, C. R Barber), State University of New York 1971 s.44-45; Koçyiğit, Talat, “I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, cilt: XV, s. 49.

bu duruma razı olmadılar. Abdülmelik de onlara: “Bakın İbn Şihâb Rasulullah’ın (s): “Binekler yalnızca üç mescid için yüklenir: Mescid-i Harâm, benim şu mescidim (Mescid-i Nebî) ve Mescid-i Aksâ” dediğini söylüyor” demiştir. Sonrasında Kâbe’ye alternatif Kubbetü’s-Sahrâ’yı yaptırdı. Böylece insanlar Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi onu tavaf etmeye başladılar.”⁹⁶

Bu iddia birçok açıdan tenkid edilmiştir:

1. Zehebî’nin (748/1348) bildirdiğine göre Abdülmelik ile İbn Şihâb’ın karşılaşması h. 80’li yıllara tekâbülmektedir.⁹⁷ Abdullah b. Zübeyr h.73 yılında öldürülmüş, dolayısıyla hac yolu açılmış, insanların Mekke’ye gitmelerine mani bir durum olmadığı gibi, hadis uydurulması için de bir sebep kalmamıştır.⁹⁸

2. Mustafa A’zâmî (2017), Abdülmelik’in Kubbetü’s-Sahrâ’nın inşasına h. 69 yılında başladığını, bu tarihlerde İbn Şihâb’ın en fazla on sekiz yaşında olduğunu ve bu yaşlardaki bir gencin Allah’ın hac emrini değiştirecek iktidar ve şöhrete sahip olduğunun düşünülmemeyeceğinden söz etmiştir.⁹⁹

Şunu ifade edelim ki, ilimle münasebeti olan Abdülmelik (ya da her kim olursa olsun), hem ilim hem iktidar gücünü kullanarak böyle bir şey yapmaya kalksaydı, tekfir edilir, kendi durumunu tehlikeye sokardı.¹⁰⁰ Dolayısıyla hangi yaş ve konumda olursa olsun bir kişinin Allah’ın hac emrini başka bir alternatifle değiştirme cüretkârlığı içinde olması düşünülemez. Zira böyle bir durumun gerçekleşmesi büyük bir infiale sebep olur.

3. Yakûbî’nin zikrettiği bilgiler içerisinde, dikkat edilirse Abdülmelik’in İbn Şihâb’tan hadis rivayet ettiği zikredilmekte, Goldziher’in iddia ettiği gibi Abdülmelik’in zorlamasıyla Zührî tarafından hadis uydurulduğuna dair bir bilgi yer

⁹⁶ Yakûbî, Ahmed b. Ebî Yakub (292/905), *Târîhu’l-Yakûbî*, I-II, Matbaatü Beril, Leiden 1883, II, 311.

⁹⁷ Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I, 83.

⁹⁸ Koçyiğit, Talat, “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, s.52.

⁹⁹ A’zâmî, Muhammed Mustafa (2017), *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulusi Yavuz, İz yayıncılık 1993, s. 262.

¹⁰⁰ el-Khatip, Abdullah, “Kur’an’da Kudüs”, çeviren: Ramazan Işık, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: IX, sayı: 1, s. 119.

almamaktadır. Bu husus, Müslümanların hadislere olan güvenlerini sarsmak için Goldziher tarafından taammüden ortaya atılan iddialardan sadece biridir.¹⁰¹

4. Yakûbî her ne kadar Abdülmelik'in İbn Şihâb'ı hadis uydurmaya zorladığına dair bir iddiada bulunmamış olsa da, halifenin haccı Mekke'den Kudüs'e döndürmesiyle haccın Emevîler devri boyunca Kudüs'te gerçekleştirildiğinden söz etmiştir. Oysa eserinin başka bir yerinde h. 72 senesinden itibaren Emevîler döneminde hac farızasının ifasından bahsedip Abdülmelik'in h.75'de hac için Mekke'ye gidişini anlatarak adeta kendini tezkib etmiştir.¹⁰²

5. İbn Şihâb ez-Zührî, Saîd b. Müseyyeb'in (94/713) talebesi, Malik b. Enes'in (179/795) ise hocasıdır. Hadis münekkitleri cerh etmek bir yana ondan hep övgüyle söz etmişlerdir. Ayrıca İbn Şihâb bu hadisi hocası Said'den nakletmiştir. Şayet hadis uydurması söz konusu olsaydı, o dönemde hayatta olan hocası buna itiraz ederdi.¹⁰³

6. Bu hadis İbn Şihâb tarikiyle sahih olmakla birlikte sadece ondan gelmemiştir. Bu hadisin mütâbî ve şahitlerinden bir kısmı şöyledir:

- Ali → Süfyan → İbn Şihâb ez-Zührî → Saîd b. Müseyyeb → **Ebu Hureyre**¹⁰⁴
- Harun b. Saîd → İbn Vehb → Abdülhamîd b. Câfer → İmrân b. Ebî Enes → Selmân el-Eğar → **Ebu Hureyre**¹⁰⁵
- Ebu'l-Velîd → Şu'be → Abdülmelik b. Umeyr → Kaza'a → **Ebu Saîd el-Hudrî**¹⁰⁶
- Hişâm b. Ammâr → Muhammed b. Şuayb → Yezîd b. Ebî Meryem → Kaza'a → **Ebu Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Amr b.el-As**¹⁰⁷
- Kuteybe → Bekr b. Muzar → İbnü'l-Hedâ → Muhammed b. İbrahim → Ebu Seleme b. Abdurrahman → **Ebu Hureyre → Ebû Basra el-Gifârî**¹⁰⁸

¹⁰¹ Koçyiğit, Talat, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", s.47.

¹⁰² A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 262.

¹⁰³ el-Khatip, Abdullah, "Kur'an'da Kudüs", s.113.

¹⁰⁴ Buhârî, "Fazlu's-Salât", 1; Müslim, "Hac", 511.

¹⁰⁵ Müslim, "Hac", 513 (3. mescid Mescid-i İlya olarak zikredilmiştir. Kastedilen Mescid-i Aksâ'dır).

¹⁰⁶ Buhârî, "Fazlu's-Salât", 6; Müslim, "Hac" 415.

¹⁰⁷ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 191.

¹⁰⁸ Nesâî, "Cuma", 45; Muvattâ, "Cuma", 105.

- İbn Uyeyne→ Amr b. Dînâr →Arfece → **İbn Ömer**¹⁰⁹
- Muhammed b. Abdullah→Saîd b. Amr → Abser b. el-Kâsım → Muhammed b. Amr→ Ubeyde b. Süfyan→ **Ebû Câ'd ed-Damrî**¹¹⁰

İncelememiz sonucunda bu hadisin hem İbn Şihab tarikiyle hem de altı farklı sahabiden gelen tariklerle sahih bir hadis olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hadis aynı sahabilerden farklı tâbilerce rivayet edilmiştir.¹¹¹ Hadis bir de Hz. Ömer¹¹² ve Hz. Ali'den¹¹³ gelmektedir. Ancak o tariklerden biri hatalı, diğeri zayıftır.

Goldziher delillerine kaynak olarak Yakûbî'yi göstermişse de, sözünü ettiği bazı iddialar orada yer almamaktadır. Yakûbî Emevî karşıtlığını ileri safhaya taşıyarak olaylara tassupla yaklaşmıştır. Dolayısıyla zikredilen görüşler asılsız olup kabul edilemez.

Zerkeşî bu hadisi zikrettikten sonra konuyla ilgili görüşleri aktarmıştır. Hadiste anlatılmak istenen, üç mescid haricindeki mescidlere yolculukta fazilet olmadığıdır. Allah katında dereceleri farklı olduğu için mescidleri ziyarette bereket hepsinde aynı değildir. Nevevî (676/1277) üç mescidden başka mescid için yolculuğa çıkılmasının haram olduğu görüşüne karşı çıkmıştır.¹¹⁴ Üç mescidden birine yolculuğu adayan kimsenin bu adağını yerine getirmesi gerekirken, bu hadis üç mescidden başkasına yolculuğu adayanın söz konusu mescide gitmesinin lazım gelmeyeceğine delildir.¹¹⁵ Üç mescid dışındaki mescidlere sırf namaz kılmak için gidilmez. Ancak maksadı farklı yolculuklar (ilim, ticaret, sıla-i rahim, gezi gibi) vesilesiyle gidilip görülen mescidler hadisteki nehye dâhil değildir.¹¹⁶

¹⁰⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 134.

¹¹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire1994, V, 367.

¹¹¹ Alparslan, Hande Nuran, *Üç Mescid ile İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.131.

¹¹² Bezzâr, *el-Müsned*, I, 291 (Bezzâr bu rivayetin isnadının hatalı olduğunu zikretmiştir).

¹¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 71. Heysemî, İbrahim b. İsmail b. Yahya'nın zayıf olduğunu söylemiştir(*Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire1994, IV, 3).

¹¹⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 389.

¹¹⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 388.

¹¹⁶ İrâkî (806/1404), *Tarhu't-Tesrîb fi Şerhi't-Takrîb*, I- VIII, Dâru'l-Fikr, yy. ty. VI, 43:

İbn Battal (449/1057), âlimlerin hadisteki nehyin üç mescidden başka bir mescidde namaz kılmayı nezreden kimse hakkında olduğunu söylediklerini, dolayısıyla nezretmeksizin yaya olarak yahut vasıta ile diğer mescidlere yolculukta bir beis olmadığını bildirmiştir.¹¹⁷

Şâh Veliyyüllah Dihlevî (1176/1762), cahiliye devrinde insanların teberrük maksadıyla tâzime layık gördükleri yerleri ziyaret ettiklerini, bunun Allah'tan başkasına ibadetin yolunu açtığını, dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s) bu yolu kapadığını söyleyerek nehyin sebebini açıklamıştır.¹¹⁸

Sonuç olarak, bu hadis üç mescide yolculuğu teşvik etmekte, diğer mescidlerin derecelerinin müsavi olması sebebiyle üç mescide yapılan yolcuktaki sevap ve faziletin onlar için söz konusu olmayacağını haber vermekte olup onlar için özel yolculuk yapmayı yasaklamaktadır.

Zerkeşî üç mescide yolculuk ile ilgili farklı bir rivayet daha zikretmiştir. O rivayeti Taberânî'nin (360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ından tam sened ve metinle şöyle nakletmiştir:

حدثنا محمد بن العباس المؤدب حدثنا سريج بن النعمان ثنا حماد بن سلمة عن كلثوم بن جبر عن خثيم بن مروان عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد، مسجد الخيف ومسجد الحرام، ومسجدي هذا

Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “Yolculuk sadece şu üç mescide yapılır: Mescid-i Hayf, Mescid-i Harâm ve benim şu mescidime (Mescid-i Nebî)”¹¹⁹ Mescid-i Hayf: Mina dağının eteğinde Hz. Peygamber'in veda haccı esnasında çadır kurup cemaatle namaz kıldığı yere inşa edilen mesciddir.¹²⁰

Zerkeşî bu rivayete dair görüşlere şöyle yer verir: “Taberânî zikrettiği rivayet hakkında: Bu rivayeti Gülsüm'den sadece Hammâd rivayet etti. (Hadislerde)

¹¹⁷ İbn Battal, Ali Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî (449/1057), *Şerhu Sahihi'l-Buhâri*, I-X, thk. Ebu Temim Yasir b. İbrâhim, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 2000, III, 178; Alparslan, Hande Nuran, *Üç Mescid ile İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, s.112.

¹¹⁸ Dihlevî, Şâh Veliyyüllah, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I-II, thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005, I, 325; Hande Nuran, *Üç Mescid ile İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, s. 118.

¹¹⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 68; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, V, 211.

¹²⁰ Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Hayf”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 277-278.

Mescid-i Hayf kendisine yolculuk yapılacak üç mescid arasında zikredilmedi” demiştir.¹²¹ Bu rivayetin illeti Huseym b. Mervan’dır ki, Ebu’l-Feth el-Ezdî (374/985) onun zayıf olduğunu söylemiştir. Buhârî (256/870) Gülsüm’ün bu rivayeti Huseym’den aldığını, Huseym’in Ebu Hureyre’den semânının bilinmediğini belirtmiş, ayrıca “Mescid-i Hayf” rivayetinin mütabiinin olmadığını zikretmiştir.¹²² Heysemî (807/1405) de metnin “Mescid-i Hayf” dışında kalan kısmının sahih ve ravilerden Huseym b. Mervan’ın zayıf olduğunu söylemiştir.¹²³

Sonuç olarak, bu rivayet sadece Taberânî’nin *Mu‘cemi*’nde yer almaktadır ve zayıftır. Rivayet ilk zikrettiğimiz şekliyle sabittir. Zerkeşî bu rivayeti Mescid-i Hayf hakkında bilgi verirken zikretmiş, rivayetin sened ve metnindeki illetine değinmiştir.

Çalışmamızın çıkış noktası olan “*üç mescide yolculuk*” hadisi birçok yönden ele alınıp incelenmiş, hakkındaki uydurma iddiasının asılsız olduğu delilleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bazı akademik çalışmalarda bir başlık olarak ele alınmanın yanında, müstakil olarak bir tez ve bir makale çalışması yapılmıştır.¹²⁴

Mescidler Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatında önemli bir yere sahiptir. Bilhassa üç mescid kendilerine Allah Teâlâ’nın ayrı bir fazilet bahşeyemesi sebebiyle derece olarak diğer mescidlerden ayrılır.

Bu giriş bölümünde Zerkeşî’nin hayatı hakkında bilgi verilip *İ‘lâmü’s-Sâcid* adlı eseri tüm yönleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Son olarak da çalışmamızın çıkış noktası olan “*üç mescide yolculuk*” hadisi üzerinde durulmuştur.

Şimdi birinci bölümde Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mekke’ye dair 82 rivayet incelenecektir. Konular hakkında kısaca bilgi verilip rivayetlerin tahriri yapılacak, sıhhat durumları tespit edilmeye çalışılacaktır. Gerekli görülen hususlar açıklanacak, yeri geldikçe tarihi bilgilere ve mezhep görüşlerine yer verilecektir.

¹²¹ Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 68.

¹²² Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 68; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, I- VIII, Dârü’l Maârifî’l- Osmaniyye, Haydarabad ty, III, 210.

¹²³ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, IV, 4.

¹²⁴ Alparslan, Hande Nuran, *Üç Mescid ile İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019; Yazıcı, Hafize “Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur” Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, 12-15 Mayıs 2016, Isparta*, cilt: III, s. 9-18.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÂBE ve MESCİD-İ HARÂM İLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Kâbe

“Kâbe” kelimesi dört köşeli nesnelere için kullanılmaktadır. Küp şeklindeki her cisim için bu kelime kullanılabilir. Cemisi “kiâb” şeklindedir. Yeryüzündeki ilk ev olma özelliğini taşıyan Müslümanların Mekke’deki kiblegâhı da dört köşeli olması sebebiyle bu isimle anılmıştır.¹²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de “Kâbe” ismi iki defa zikredilmiştir.¹²⁶ Bununla birlikte Kâbe muhtelif isimlerle de anılmıştır. el-Beyt,¹²⁷ el-Beytü’l-atîk,¹²⁸ el-Beytü’l-harâm,¹²⁹ el-Beytü’l-muharrem,¹³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de Kâbe için kullanılan diğer isimlerdir.

“Âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev Mekke’deki Kâbe’dir”¹³¹ ayeti ile Kâbe’nin yeryüzündeki ilk ev (mabed) olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca Hz. İbrahim (as) ve Hz. İsmail’in (as) Kâbe’nin temellerini yükselttikleri ayetlerle sabittir.¹³² Ancak Kâbe’nin ilk olarak ne zaman ve kim/kimler tarafından yapıldığı hususunda farklı bilgiler mevcuttur.

Yukarıda zikrettiğimiz Bakara suresi 127. ayette yer alan “evin temellerini yükseltiyorlardı” (يرفع) ifadesinden ötürü Kâbe’nin zaten daha önce var olduğu, zaman içinde yıkılıp, yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrahim’in (as) oğlu ile kaybolan temelleri gün yüzüne çıkardığı yorumu yapılmıştır.¹³³

Her ne kadar Kur’ân-ı Kerîm’de Kâbe’nin ilk ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine dair bir bilgi bulunmuyorsa da, bazı kaynaklarda konuyla ilgili rivayetler mevcuttur. Söz konusu rivayetlerde Kâbe’nin ilk yapımı hakkında; onun cennetten yeryüzüne indirildiği, melekler tarafından yapıldığı, Hz. Âdem’in inşa ettiği şeklinde yer yer isrâiliyata da dayanan muhtelif bilgiler yer almaktadır.

¹²⁵ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, I, 718.

¹²⁶ el-Mâide, 5/95,97.

¹²⁷ el-Bakara, 2/127.

¹²⁸ el-Hac, 22/29-33.

¹²⁹ el-Mâide, 5/2.

¹³⁰ el-İbrahim, 14/37.

¹³¹ Âl-i İmrân 3/96.

¹³² el-Bakara, 2/127.

¹³³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 57-58; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (671/1273) *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kâhire1964,II, 120-121.

1.1. Kâbe'nin Yapılışı

Bu başlık altında Kâbe'nin yapılışı, Hz. Peygamber dönemindeki durumu, örtüleri, içine girilmesi, ona hürmet gösterilmesi, yıkılacağı ile ilgili rivayetleri inceleyip, müntehası ve sıhhati yönüyle ele aldıktan sonra, açıklanması gereken hususlara kısaca değineceğiz. Sözünü ettiğimiz başlıklar altında konuya dair bütün rivayetler yer almayacak olup, sadece Zerkeşi'nin zikrettiği rivayetler bulunacaktır.

1. Rivayet

ثنا عبد الله ابن أبي غسان الثمالي: ثنا أبو همام: ثنا محمد بن زياد عن ميمون بن مهران عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم. كان البيت قبل هبوط آدم صلى الله عليه ياقوتة من يواقيت الجنة له بابان من زمرد أخضر، باب شرقي، وباب غربي، وفيه فناديل من الجنة والبيت المعمور الذي في السماء يدخله كل يوم سبعون ألف ملك لا يعودون فيه إلى يوم القيامة حذاء البيت الحرام، ولما أهبط الله تعالى آدم إلى موضع الكعبة وهو مثل الفلك من شدة رعدته، وأنزل عليه الحجر الأسود يتألأ كأنه لؤلؤة بيضاء فأخذه آدم صلى الله عليه وسلم فضمه إليه تعالى من استناسا به، ثم أخذ الله تعالى من بني آدم ميثاقهم فجعله في الحجر ثم أنزل آدم العصا ثم قال: يا آدم تخط فتخطى فإذا هو بأرض الهند فمكث ما شاء الله تعالى. ثم استوحش إلى البيت فقيل له: احجج يا آدم. فلما قدم مكة لقيته الملائكة فقالت: بر حجك يا آدم. لقد حججنا هذا البيت قبلك بألفي عام فقال: ما كنتم تقولون حوله؟ قالوا: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر. فكان آدم صلى الله عليه وسلم إذا طاف قاهن. وكان يطوف سبعة أسابيع بالليل وخمسة أسابيع بالنهار. وقال: يا رب اجعل لهذا البيت عمارا يعمرونه من ذريتي فأوحى الله عز وجل: أن معمروه نبي من ذريتك اسمه ابراهيم أقضي على يده عمارته. وأستنبط له سقايته وأريه موافقه وأعلمه مناسكه

İbn Abbas'ın (r) naklettiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Kâbe, Âdem'in (as) yeryüzüne indirilmesinden önce cennet yakutlarından bir yakuttu. Doğu ve batı kapısı olmak üzere, yeşil zümrülden iki kapısı vardı. Onda cennetten kandiller bulunuyordu. Semadaki Beytü Ma'mur'a her gün yetmiş bin melek giriyor ve kıyamet gününe kadar ona geri dönmüyorlardı. Beytü Ma'mur, Beytü'l-Harâm'ın hizasındaydı. Ne zamanki Allah Âdem'i Kâbe'nin olduğu yere indirdi o, sarsıntısının şiddetinden gemi gibiydi. Allah ona beyaz bir inci gibi parlayan Hacerülesved'i indirdi. Âdem (as) onu aldı, ona karşı bir ülfet hissettiği

için onu kucakladı. Daha sonra Allah Âdemoğullarından sözlerini aldı. O sözü (mîsak) taşın ağzına koydu. Sonra Âdem'e âsa indirdi ve şöyle buyurdu: "Yürü" dedi, o da yürüdü. Âdem (as) Hindistan'a varınca Allah'ın dilediği kadar orada kaldı. Daha sonra Kâbe'den ayrıldığına üzülmüce Âdem'e şöyle dendi: "Haccet ey Âdem!" Âdem Mekke'ye gelince onu melekler karşıladı ve dediler ki: " Haccın mübarek olsun ey Âdem! Biz senden iki bin yıl önce bu evi haccettik." Âdem (as) dedi ki: "Sizler o evin etrafında dönerken ne söylüyordunuz?" Melekler dediler ki: "*Subhanallahi ve'l-Hamdülillahi velâ İlâhe illallahu vallahu Ekber.*" Âdem (as) Kâbe'yi tavaf ettiğinde bu sözleri söyledi. Yedi hafta geceleyin, beş hafta gündüz tavaf ediyordu. Âdem (as) şöyle dua etti: " Ey Rabbim! Benim soyumdan bu evi imar edenler çıkar." Allah ona şöyle vahyetti: "O evin senin soyundan ismi İbrahim olan bir peygamberin eliyle imarına hükmettim. Onun için su çıkaracağım. Ona durulacak yerleri göstereceğim. Hac menâsikini öğreteceğim."¹³⁴

Zerkeşî, bu rivayeti Ebû Saîd Mufaddal (el-Fazl)¹³⁵ b. Muhammed b. İbrahim el-Cenedî'nin (308/920) *Fezâilü Mekke* kitabından rivayet etmiş, kitabın kendisine ulaştığı zinciri de zikretmiştir. Hadis hafızı Ebû Ali en-Nîsâbûrî (349/960), Ebû Saîd için "sika" demiş, bunun aksini iddia eden olmamıştır.¹³⁶ Söz konusu eser günümüze ulaşmamıştır.¹³⁷

Bu rivayeti Ezrakî (250/864) başka bir tarikle ve daha kısa şekilde rivayet etmiştir. Rivayetin senedi şu şekildedir: Muhammed b. Yahya → İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya → Abdullah b. Ebî Lebîd → İbn Abbas.

Ezrakî'nin zikrettiği rivayette Zerkeşî'nin rivayetinden farklı olarak Hz. Âdem'in Sind bölgesine de gittiği haber verilmekte ve meleklerin iki bin yıl önce Kâbe'yi haccettiklerini söylemeleri ile rivayet son bulmaktadır.¹³⁸

¹³⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s.43.

¹³⁵ Sadece *İ'lâmü's-Sâcid*'de Fazl olarak geçmektedir. Ancak Kaynaklarda "Mufaddal" şeklinde zikredilmiştir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 139; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VIII, 140.

¹³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 257, 258.

¹³⁷ Özeydî, Abdülkerim, "Cenedî, Muhammed b. Mufaddal" *DİA*, İstanbul 1993, VII, 362.

¹³⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*. I-II. thk. Rüşdî es-Sâlih, Daru'l-Endelüs Beyrut, ty. I, 39.

Deylemî (509/1115), rivayeti şu şekilde zikretmiştir: İbn Abbas (r) şöyle demiştir: “Kâbe, Âdem’in (as) yeryüzüne indirilmesinden önce cennet yakutlarından bir yakuttu. Doğu ve batı kapısı olmak üzere, yeşil zümrüden iki kapısı vardı. Onda cennetten kandiller vardı.”¹³⁹ Eserinin bir özelliği olması sebebiyle de sadece sahabe râvisini vermekle yetinmiştir.

Zerkeşî, râvi Muhammed b. Ziyad el-Yeşkerî et-Tahhân (tebeü't-tâbiîn) için Ahmed b. Hanbel'in (241/855) “Kezzâb habîs” dediğini, Yahya b. Maîn (233/848), Fellâs (249/864), Ebû Zür'a (264/878) ve Dârekutnî'nin (385/995) de onun yalancı olduğunu söylediklerini haber vermiştir.¹⁴⁰

Ezrakî'nin senedinde yer alan İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya (184/800) için Yahya b. Maîn “leyse bi sika”, Ahmed b. Hanbel: “Kaderî, Mutezîlî ve Cehmî idi. Hadisleri yazılmaz”, Buhârî (256/870) de: “Cehmîdir, İbn Mübarek (181/797) ve birçok insan onu Kaderî olduğundan terk etmiştir” demişlerdir. İbn Hacer (852/1448) de onun “metruk” olduğunu söylemiştir. Bu konuda birçok muhaddis birbirine yakın ifadelerle onu cerh ederlerken Şâfiî'nin (204/819) onunla görüştüğü, hatta ondan hadis aldığı söylenmiştir. Rebî' b. Süleyman (279/884), Şâfiî'nin “men lâ ettehimü” dediği kişinin hocası İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya olduğunu haber vermiştir. Bu hususta İshak b. Râhûye (238/853) : “İbrahim b. Muhammed'in rivayetlerini delil getirme konusunda Şâfiî gibisini görmedim” diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. Sâcî (307/920) ise, Şâfiî'nin İbrahim'den ahkâm konusunda değil, sadece faziletlerle ilgili hususlarda hadis aldığını söyleyerek Şâfiî'yi savunmaya çalışmıştır.¹⁴¹

Bazıları İbrahim'in Râfizî olduğuna delil göstererek ondan hadis alması sebebiyle Şâfiî'yi cerh etme yoluna gitmişlerse de, bu yaklaşım cerh ve ta'dil

¹³⁹ Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr, *Kitâbü'l-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, I-V thk. Saïd b.Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1986, III, 272.

¹⁴⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 44.

¹⁴¹ Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'rRicâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, II, 184-191; İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matba'atü Dâirati'lMeârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1909, I, 158-161. Eren, Mehmed, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM, İstanbul 2018, s. 260.

âlimlerince kabul görmeyip buna karşı çıkmıştır. Bununla birlikte İbrahim b. Muhammed'in hadis münekkitletlerince ağır ifadelerle cerh edildiği görülmektedir.¹⁴²

Burada İbrahim b. Muhammed'in Mutezile'ye mensup olmasından dolayı cerh edildiği düşüncesi akla gelebilir. Zira birçok râvinin kelâmî görüşleri sebebiyle şiddetli tenkitlere maruz kaldığı tarihi bir vakiadır. Ancak burada, söz konusu râvi hakkında bilgi verilirken mutedil münekkitletlerin de görüşlerinden hareketle bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayet, her iki tarikinde de hadis uydurmakla cerh edilen râviler bulunduğu için mevzudur.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin Beyhâkî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'sinden naklettiği rivayet şöyledir:

روى البيهقي في دلائل النبوة من طريق ابن لهيعة عن يزيد بن أبي حبيب عن أبي الخير عن عبد الله بن عمرو بن العاص: بعث الله جبريل، عليه السلام، إلى آدم وحواء، فقال لهما: انبيا لي بناء. فخط لهما جبريل عليه السلام، فجعل آدم يحفر وحواء تنقل حتى أجابه الماء، فودى من تحته: حسبك يا آدم. فلما بنياه أوحى الله تعالى، إليه: أن يطوف به، وقيل له أنت أول الناس، وهذا أول بيت. ثم تناسخت القرون حتى حجه نوح، ثم تناسخت القرون حتى رفع إبراهيم القواعد منه

Abdullah b. Amr'dan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Allah, Cebrâil'i Âdem ile Havva'ya gönderdi. O, ikisine dedi ki: “Benim için bir bina yapın.” Cebrâil ikisine inşa edecekleri yeri çizerek gösterdi. Âdem kazıyor, Havva da (çıkan toprağı) taşıyordu. Alt tarafından: “Yeter ey Âdem!” diye seslenildi. Âdem ve Havva evi tamamladıklarında, Allah, Âdem'e evi tavaf etmesini vahyetti ve ona şöyle dendi: “Sen ilk insansın. Bu da ilk evdir.” Sonra asırlar geçti nihayet Nuh (as) o evi haccetti. Sonra yine asırlar geldi geçti, nihayet İbrahim (as) o evin temellerini yükseltti.”¹⁴³

¹⁴² Kanarya, Bayram, “Cerh- Ta'dil Bağlamında İmam Şâfi'ye Yöneltilen İthamlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:31, 2017, s. 235-238.

¹⁴³ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 30, 45.

Zerkeşî bu merfu rivayeti eserinin bir yerinde senedli ve kısa bir şekilde, bir başka yerde ise isnadsız ve metnin tamamını vermek suretiyle iki kez zikretmiştir. Her iki yerde de rivayetin Beyhâkî'nin (458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve*'sinde geçtiğini söylemiştir. Bu rivayet ana hadis kaynaklarında yer almamaktadır.

Zerkeşî bu rivayetin isnadını tam vermemiş, zinciri Abdullah b. Lehîa b. Ukbe (174/790) ile başlatmıştır. İsnad *Delâil*'de muttasıl olarak mevcuttur. Beyhâkî İbn Lehîa'nın rivayetinde teferrud ettiğini söylemiş, Zerkeşî de eserinde bu bilgiye yer vermiştir.¹⁴⁴ Cerh ta'dil âlimleri İbn Lehîa'nın, hocasının zayıflığını gizlemek amacıyla tedlîs yaptığını ancak rivayetlerinin itibar ve mütâbaat için alınabileceğini söylemişlerdir. Zehebî (728/1348), onun zayıf olduğunu bildirmiş, İbn Hacer (852/1449) ise saduk olduğunu, kitapları yandıktan sonra rivayetleri karıştırdığını (ihtilat) söylemiştir.¹⁴⁵

Bu rivayette olduğu gibi teferrüd sahâbî ve tâbiînden sonraki tabakalarda olursa bu tür haberlere ferd-i nisbî ya da garîb-i nisbî denir.¹⁴⁶ Bir râvi adalet ve zabt yönünden sağlamsa, o râvinin rivayetinde teferrüd etmesi rivayetin kabul edilmemesi için yeterli değilse de, birçok âlim tek kalan râvinin hata yapma ihtimalinin yüksek olduğu gerekçesiyle garîb hadisleri sahih kabul etmemiş, bazı hadis âlimleri de bu tür rivayetlerin nakledilmesine karşı çıkmıştır.¹⁴⁷

İbn Kesîr (774/1373), Abdullah b. Amr'ın Yermük Savaşı sırasında Ehl-i Kitab'a ait iki deve yükü kitaptan bu bilgileri öğrenip onlardan nakilde bulunmuş olabileceği ihtimali üzerinde durarak rivayetin mevkuf olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el Hüseyin b. Ali, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, I-VII, thk. Abdulmu'ti Kal'acî, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II, s.44.

¹⁴⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II,476-477; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 13-15; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye1986, I, 319.

¹⁴⁶ İbnü's- Salah, Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Suriye 1986, s.88; Polat, Salahattin, "Garib" *DİA*, İstanbul 1996, XII, 375.

¹⁴⁷ İbnü's-Salah, *Ulûmu'l-hadis*, s.270-71; Keskin, Yusuf Ziya, "Hadis Usûlünde Ferd ve Garib", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 6, s. 27-41.

¹⁴⁸ İbn Kesir, İsmail b. Şihâbiddîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 67.

Sonuç olarak, İbn Lehîa'nın zayıf bir ravi olması, rivayetinde tek kalması, ana hadis kaynaklarında bu rivayetin yer almaması rivayetin mevzu olduğu söylenebilir.

3. Rivayet

Zerkeşî, yeryüzündeki ilk mescitler hakkında bilgi veren şu rivayeti *Sahîhayn*'dan nakletmiştir.¹⁴⁹

عن أبي الذر رضي الله عنه قال: سألت رسول الله صل الله عليه وسلم عن أول مسجد وضع على الأرض فقال:

المسجد الحرام قلت ثم أي؟ قال: المسجد الأقصى , قلت وكم بينهما؟ قال: أربعون عاما , ثم الأرض لك

مسجد فحيثما أدركت الصلاة فصل , وقال البخاري في بعض طرقه: أينما أدركت الصلاة فصل فيه , فإن

الفضل فيه

Ebu Zer (r) şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e (s) yeryüzünde ilk kurulan mescidin hangisi olduğunu sordum. “*Mescid-i Harâm'dır*” buyurdu. “Sonra hangisidir?” diye sordum. “*Mescid-i Aksâ'dır*” buyurdu. Aralarında kaç sene olduğunu sorduğumda: “*Kırk yıl*” cevabını verdi. “*Ayrıca namaz vakti nerede girerse namazı orada kıl. Zira fazilet, namazı ilk vaktinde kılmaktadır*” buyurdu.¹⁵⁰

Zerkeşî, bu merfu hadisin senedini zikretmeyip, sahabe ravisini vermekle yetinmiş ve hadisin *Sahîhayn*'da yer aldığını söylemiştir. Zerkeşî'nin zikrettiği metinde bazı lafız farklılıkları olmakla birlikte, *Sahîhayn*'ın rivayetiyle mana yönünden uyumludur. Bununla birlikte Zerkeşî, Bezzâr'ın (292/905): “Bu rivayeti Ebû Zer'den başka rivayet edeni bilmiyoruz” şeklindeki ifadesinden de söz etmiştir.¹⁵¹ Sonuç olarak bu rivayet sahihtir.

Bu hadis üzerine farklı yorumlar getirilmiştir. Konu detaylı olarak Mescid-i Aksâ ile ilgili bölümde ele alınacak olmakla birlikte, burada İbn Hacer'in (852/1449) görüşüne kısaca değinilecektir. Ona göre Hz. İbrahim, Kâbe'yi ilk olarak inşâ eden

¹⁴⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 29.

¹⁵⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 11; Müslim, “Mesâcid”, 2.

¹⁵¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 29. Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî, *el-Bahrü'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, I-XVIII, thk. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdülhâlik, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 2009, IX, 410.

değil, temelleri üzere yeniden binâ edendir. Aynı şekilde Hz. Süleyman da Mescid-i Aksâ'yı ilk yapan kişi değildir. İbn Hacer Kâbe'yi ilk Hz. Âdem'in, Mescid-i Aksâ'yı da Hz. Âdem'in çocuklarından birinin inşa ettiğini söylemektedir.¹⁵² Bazı âlimler “kırk yıl” ifadesinin kesretten kinaye olduğunu söyleyip bunu mecaza hamlederken, bazıları ise hakikate hamletmişlerdir.¹⁵³

4. Rivayet

Zerkeşî'nin Beyhâkî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'sinden senedli olarak bir bölümünü zikrettiği rivayet şöyledir:

أخبرنا ابو عبد الله الحافظ , ثنا بكر ابن محمد الصيرفي , ثنا أحمد بن حبان بن ملاعب ثنا عبید الله بن موسى
ومحمد بن ساره , قالوا : ثنا اسرائيل . ثنا سماك بن حرب عن خالد ابن عرعة قال : سأل رجل عليا : عن أول
بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا - (ال عمران\96) أهو أول بيت بني في الأرض؟ قال : لا . كان نوح قبله
وكان في البيوت , وكان ابراهيم قبله وكان في البيوت , ولكنه اول بيت وضع فيه البركة والهدى . ومن دخله كان
آمنا (ال عمران\97)

Bir adam Hz. Ali'ye (r) sordu: “İnsanlar için kurulan Mekke'deki ilk ev, yeryüzünde kurulan ilk ev midir?” Hz. Ali (r) : “Hayır. O evden önce Nuh kavmi vardı ve evlerde yaşamaktaydı. İbrahim ondan önceydi ve kavmi evlerde yaşamaktaydı. Lakin o ev, kendisinde bereket ve hidayet bulduğu (Mekke'deki) ilk evdir. Kim oraya girerse güvendedir (Âl-i İmran/97)” dedi.¹⁵⁴

Zerkeşî, bu rivayeti Beyhâkî'nin kitabından nakletmiştir. Rivayetin devamında Hz. Ali, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi nasıl yaptığını anlatmıştır.¹⁵⁵ Zerkeşî rivayetin bu bölümünü vermekle yetinmiş ve Hz. Ali'nin cevabından koymak (vaz') ile bina etmenin (binâ') ayrı şeyler olduğunun anlaşıldığını söylemiştir.

Mevkuf olan bu rivayetin senedindeki isimlerin bir kısmı *İ'lâmü's-Sâcid*'de ve *Delâil*'de farklı şekillerde zikredilmiştir. *Delâil*'de râvi Ahmed b. Hayyan b.

¹⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 1379, VI, 409.

¹⁵³ Arık, M. Selim, “Hadislerdeki Kırk Sayılarına Genel Bakış” *İslam Medeniyet Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 2014, cilt: I, sayı:1, s.153.

¹⁵⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 31.

¹⁵⁵ Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 55-56.

Mülâib, *Î'lâmü's-Sâcid*'de ise Ahmed b. Hıbban b. Mülâib şeklinde verilmiştir. Râvinin adı Ahmed b. Hayyan b. Mülâib'tır. Zerkeşî'nin kullandığı nüshada noktanın eksik olma ihtimali vardır. Bundan başka *Delâil*'de Muhammed b. Sâbık olarak zikredilen râvi, *Î'lâm*'da Muhammed b. Sâre şeklinde geçmektedir. Râvinin adı Muhammed b. Sâbık'tır. Aynı râviler hata ile farklı isimlerle zikredilmiştir.

Beyhâkî zikrettiği bu rivayeti, Hâkim'in (405/1014) *Müstedrek*'inden almıştır. Hâkim rivayetin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu, ancak Müslim'in bu hadisi *Sahih*'ine almadığını söylemiştir. Zehebî'nin (748/1348) görüşü de bu yöndedir.¹⁵⁶

Rivayetin metninde yer alan "... O evden önce Nuh kavmi vardı ve evlerde yaşamaktaydı. İbrahim ondan önceydi ve kavmi evlerde yaşamaktaydı..." cümleleri Hâkim ve Beyhâkî'nin kitaplarında yer almamaktadır. Biz bu ifadeyi Ziyaüddîn el-Makdisî'nin (643/1245) eserinde gördük. Akla Zerkeşî'nin bu rivayeti Makdisî'nin eserinden almış olabileceği gelebilir, ancak orada bu rivayet *Delâil*'dekinden farklı bir isnad ve uzunlukta verilmiştir. Makdisî'nin zikrettiği uzunca rivayetin ilgili kısmı şöyledir:¹⁵⁷

"... Sonra şu ayeti okudu: *“İnsanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur.”* (Âl-i İmran/96-97) Sonra şöyle dedi: *“O ilk ev değildir. O evden önce Nuh kavmi vardı ve evlerde yaşamaktaydı. İbrahim ondan önceydi ve kavmi evlerde yaşamaktaydı. Lakin o ev, kendisinde bereket ve hidayetin bulunduğu (Mekke'deki) ilk evdir. “Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur.”* (Âl-i İmran/97) Makdisî bu hadisin isnadı için hasen demiştir.

İbn Kesîr (774/1373) tefsirinde bu rivayete yer vermiş, Süddî'nin (127/745) mutlak olarak yeryüzünde kurulan ilk evin Kâbe olduğunu söylediğini, ancak sahih olanın Hz. Ali'nin sözü olduğunu bildirmiştir¹⁵⁸ Dolayısıyla Hz. Ali Kâbe'yi

¹⁵⁶ Hâkim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I- IV, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye Beyrut 1990, II, 321.

¹⁵⁷ Ziyâüddîn el-Makdisî, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, I-XIII, thk. Abdülmelik b. Abdillâh, Dâru'l-Hadr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrut 2000, II, 60-63.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* I, 307; II, 67.

barınılan mekândan farklı olarak içinde bereket ve hidayet bulduğu ilk ev şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca Ka'be Mekke'de yapılan ilk evdir, orada yerleşim onunla başlamış da denebilir. Bu mevkuf rivayetin isnadının hasen olduğu zikredilmiştir.

5. Rivayet

Zerkeşî'nin, Süheylî'nin (581/1185) *er-Ravdü'l-Ünüf* adlı eserinden aktardığı rivayet şöyledir:

أن ابراهيم بناه من خمسة أجبل، وأن الملائكة كانت تأتيه بالحجارة منها، وهي طور سيناء. وطور زيتا اللذان بالشام، والجودي وهو بالجزيرة. ولبنان

“İbrahim Kâbe’yi beş dağdan (gelen malzemelerle) inşa etti. Melekler o dağlardan taşlarla geliyordu. O dağlar: Sînâ ve Zeytin dağı ki, ikisi de Şam bölgesindedir. Cezîre’de bulunan Cûdi dağı, Harem’de yer alan Lübnan ve Hirâ dağıdır.”¹⁵⁹

Bazı hadis kaynaklarında yer alan bu rivayeti Zerkeşî bir siyer kitabından nakletmiştir.¹⁶⁰ Hadisin sıhhatine dair bir bilgi de vermemiştir.

Ezrakî'nin kitabında bu rivayetin aslı şu şekildedir:

خَدَّثَنِي مَهْدِيُّ بْنُ أَبِي الْمُهَدَّبِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ الْبَصْرِيُّ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، قَالَ: " قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَا آدَمُ إِنِّي مُهَيِّطُ مَعَكَ بَيْتِي، يُطَافُ حَوْلَهُ كَمَا يُطَافُ حَوْلَ عَرْشِي، وَيُصَلَّى عِنْدَهُ كَمَا يُصَلَّى عِنْدَ عَرْشِي، فَلَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ حَتَّى كَانَ زَمَنُ الطُّوفَانِ فَرَفَعَ، حَتَّى بَوَّأَ لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَهُ، فَبَنَاهُ مِنْ خَمْسَةِ أَجْبَلٍ مِنْ حِرَا، وَثَبِيرٍ، وَلُبْنَانَ، وَالطُّورِ، وَالْجَبَلِ الْأَحْمَرِ "

Ebu Kılâbe'den: “Allah Âdem’e şöyle buyurdu: “Ey Âdem ben seninle birlikte evimi de indiriyorum. Arşımın etrafında edildiği gibi onun etrafında da tavaf edilir. Arşımın yanında namaz kılındığı gibi onun yanında da namaz kılınır.” Kâbe bu

¹⁵⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 45-46.

¹⁶⁰ Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî, *er-Ravdü'l-Ünüf*, I-VII, thk. Amr Abdü's-Selâm es-Selâmî, Dâru İhyau't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 2000, II, 176.

şekilde (tavaf edilmeye) devam etti. Nihayet tufan zamanında o göğe kaldırıldı. Nihayet Allah onun yerini İbrahim için hazırladı da İbrahim şu beş dağdan gelen malzeme ile onu inşa etti: Hira, Sebir, Lübnan, Tur ve Ahmer (Kırmızı) Dağı.”¹⁶¹

Rivayet Ebû Kılâbe’den (104/722) nakledildiği için maktûdur. Râvilerden Mehdî b. Ebî'l-Mehdî'nin meçhul olması sebebiyle rivayetin senedi zayıftır. Ancak i'tibâr için yazılabilir.

Aynı rivayeti Taberânî (360/971) şu senedle vermiştir: Muhammed b. İshak b. Râhûye → babasından (İshak b. Râhûye) → Abdülvehhâb es-Sekafî → Eyyüb → Ebû Kılâbe → Abdullah b. Amr.

Taberânî'nin rivayeti mevkuftur. Heysemî (807/1405) bu hadisin râvilerinin güvenilir olduğunu söylemiştir.¹⁶²

Ezrakî'nin maktu ve zayıf olarak rivayet ettiği haberi Taberânî mevkuftur ve sahih tarikle nakletmiştir. Geçmişte yaşanan bir olayı haber veren bu rivayeti Abdullah b. Amr b. Âs (r) ya Hz. Peygamber'den (s) işitmiş, ya da ulaştığı İsrâilî kaynaklardan öğrenmiş olmalıdır. Biz ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğu kanaatindeyiz. Zira bu rivayet Abdullah b. Amr'ın İsrâiliyattan nakilde bulunma ihtimali olan rivayetler içerisinde zikredilmiştir.¹⁶³ Şunu da ifade etmek gerekir ki; Abdullah b. Amr'ın (r) rivayet ettiği birçok sahih-hasen rivayet günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte bazı rivayetlerinin isrâilîyattan olabileceği hususu gözden kaçmamalıdır.

Rivayette zikredilen dağ isimleri üç kaynakta farklıdır. Bu konuyla ilgili olan sonraki rivayet aktarılıp, dağ isimlerinin farklılığına değinilecektir.

6. Rivayet

Zerkeşî aynı rivayeti bir de Atâ'dan gelen tarikle, Taberî'nin (310/923) *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinden nakletmiştir.

¹⁶¹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 63; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdi b. Abdilmeccid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire 1994, XII, 342.

¹⁶² Heysemî, Nureddîn Ali b. Ebi Bekir, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1994, III, 288.

¹⁶³ Abdullah b. Amr (r) için bkz. Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr ve es-Sahîfeti's-Sâdika'sı*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 138-157.

وروى محمد بن جرير الطبري عن عطاء: أن آدم صلى الله عليه وسلم قال: أي رب، إني لأسمع أصوات الملائكة، فقال: اهبط إلى الأرض فابن لي بيتا. ثم احفف به كما رأيت الملائكة تحف بيبي الذي في السماء. قال: فيزعم الناس: أنه بناه من خمسة أجبل، من حراء، وطور سيناء، وطور زيتا، والجودي و لبنان

Atâ'dan: "Hz. Âdem dedi ki: "Ey Rabbim! Bana ne oluyor da meleklerin seslerini duyamıyorum." Allah Teâlâ da şöyle buyurdu: "Yeryüzüne in ve benim için bir ev yap. Sonra melekleri gökteki evimi çevrelerken gördüğün gibi sen de onu çevrele, (tavaf et)" Atâ dedi ki: "Bazıları Âdem'in evi şu beş dağdan gelen malzemelerle inşa ettiğini iddia ettiler: Hîra, Tûr-ı Sînâ, Tûr-ı Zeytâ, el-Cudi ve Lübnan."¹⁶⁴

Taberî'nin eserinde yer alan sahih isnad şöyledir¹⁶⁵: Hasan b. Yahya → Abdürrezzak → İbn Cüreyc → Atâ. Abdürrezzak'ta bu rivayet aynı sahih isnadla yer almaktadır.¹⁶⁶

Taberî'nin tefsirinden yapılan nakilde "meleklerin seslerini duyamıyorum" cümlesindeki nefy lâsı yanlış olarak hemzeye birleştirilip **tekid lâmi** şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla cümle "meleklerin sesini duyuyorum" şekline dönüşmüştür, başka bir kaynakta bu şekilde yer almaz.

Ezrakî, farklı rivayetlerin ilgili bölümünde beş dağı şu şekilde zikretmiştir: Lübnan – Zeytin – Sînâ – Cûdî – Hîra¹⁶⁷

Bir önceki rivayet ve o rivayetin tarikleri ile bu maktu hadiste geçen dağ isimlerinin farklılığı ortadadır. Hem bu farklılığa dikkat çekmek, hem de adı geçen dağları tespit etmek maksadıyla kısaca bilgi vermeyi uygun görmekteyiz.

1. Sînâ – Zeytin – Cûdî – Lübnan – Hîra¹⁶⁸

2. Tur – Sebir – Ahmer – Lübnan – Hîra¹⁶⁹

¹⁶⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 45.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 549.

¹⁶⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 91.

¹⁶⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 36.

¹⁶⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 45-46.

3. Tur – Sebir – Habr – Lübnan – Hira¹⁷⁰

4. Sînâ – Zeytin – Cûdî – Lübnan – Hira¹⁷¹

Dört eserde Kâbe'nin beş dağdan getirilen taşlarla yapıldığı bildirilmekte, ancak her birinde bu dağların isimleri farklı zikredilmektedir. Ortak olan dört isim; Tur – Sînâ, Zeytin – Hamr, Hira, Lübnan'dır. Cudi dağı Zerkeşî'nin ve Taberînin eserlerinde olmak üzere iki kaynaktan geçmektedir. Ancak Zerkeşî'nin zikrettiği rivayetler temel hadis kaynaklarından değil, birer siyer ve tefsir kitabından alınmıştır.

Ezrakî ve Taberânî'nin eserlerindeki rivayetlerde beş dağdan bahsedilir. Sebîr dağı Heysemî “Sübeyr” olarak imla etmişse de isim Sebîr olarak bilinmektedir. “Habr dağı” ise, muhtemelen yanlışlıkla o şekilde yazılmıştır. Zira Münzirî (656/1258) ve sonrasında Heysemî'nin (807/1405) eserlerinde bu dağın adı “Cebelü'l-Hayr” olarak geçmektedir.¹⁷² Nâci (900/1494) “hayr” denmesinde açıkça bir hata yapıldığını, doğrusunun “hamr” olduğunu söyleyerek, Müslim'de yer alan Ye'cûc ve Me'cûc'ün Hamr dağına kadar ilerleyeceklerinin haber verildiği rivayeti delil göstermiştir.¹⁷³ Ahmer dağı ise hamr dağı olarak da anılan Zeytin dağıdır. Üzerinde çokça keçi boynuzu ağacı bulunmasından dolayı bu ismin verildiği rivayet edilir.¹⁷⁴ Neticede Ahmer, Habr (Hamr) ve Zeytin isimleri ile kastedilen dağ aynı dağdır.¹⁷⁵

Sonuç olarak, rivayetlerde adı geçen beş dağın Tur – Sebîr – Ahmer – Lübnan – Hira ve Cûdî dağları olduğu haber verilerek altı farklı isim söylenmiştir. *el-*

¹⁶⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 63.

¹⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XII,342.

¹⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 549.

¹⁷² Münzirî, Zekiyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I-IV, thk. Mustafa Amâre, Mektebetü Mustafa el-Bânî, Mısır 1968, II, 168; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, XIII, 342.

¹⁷³ Nâci, İbrâhim b. Muhammed ed-Dimaşkî, *Ucâletü'l-İmlâ'î'l-Müteyessira mine't-Teznîb*, I-V, thk. Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs - İbrâhim b. Hammâd, Riyad 1999, III, 114-116; Müslim, “Fiten”, 111.

¹⁷⁴ Doğan Turay, Esra, “Sultan II. Abdülhamid'in Konuğu İran Şehzâdesi Hisamüssaltana'nın “Sefernâme-i Mekke” Adlı Eserinde Beytül Makdis Ziyareti (1297-97/1880-81)”, *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, 2017, cilt: XVII, sayı: 2, s. 18-19.

¹⁷⁵ Geçen dağlar hakkında bkz. Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut 1995, II, 233- IV, 48; Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr* I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I,234.

Mu‘cemü’l-Kebîr de yer alan mevkuf ve sahih rivayette Cûdî dağı yer almazken, *Câmiu’l-Beyân*’daki maktu ve sahih rivayette Sebîr dağı yer almamaktadır.

İbn Kesîr Kâbe’nin beş dağdan gelen malzemelerle yapıldığını haber veren rivayeti zikrettikten sonra: “Bu rivayetin Atâ’dan nakli sahihse de, metni garib bilgiler içermektedir” demiştir.¹⁷⁶

Kâbe’nin beş dağdan gelen malzemelerle yapıldığını bildiren rivayetlerin her ne kadar tarikleri sahih olsa da, metin için aynı şeyin söylenmesi mümkün değildir. Zira bu rivayetler, Abdullah b. Amr’ın (r) İsrâiliyat şüphesi barındıran rivayetleri içerisinde zikredilmiştir. Atâ’nın rivayeti sahih kabul edilmişse de, o tâbiîn neslinden olup muhtemelen bu rivayeti Abdullah b. Amr’dan (r) almıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayet çok zayıftır. Ancak burada şunu zikretmek gerekir ki bir rivayetin isrâilî kaynaklı olması reddedilmesi için tek başına yeterli bir sebep değildir. Zira kaynağı bir olan ilahi dinlerde benzer ifadelerin yer alması kaçınılmazdır. Bu tür rivayetler de diğerleri gibi sened ve metin yönünden bir incelemeye tabi tutulmalı ondan sonra bir hükme varılmalıdır.

7. Rivayet

Zerkeşî’nin *Ahbâru Mekke*’den sahabî ravisini zikrederek verdiği rivayet şöyledir:

عن عبدالله بن عمرو بن العاص أنه قال: أساس المسجد الذي وضعه إبراهيم عليه السلام من الحزورة إلى المسعى إلى مخرج سيل أجياد

Amr b. el-As’dan (r) şöyle demiştir: “Hz. İbrahim’in yaptığı Mescid-i Harâm’ın temeli, Hazvera’dan Mes‘â’ya, Ecyad yolunun çıkışına kadardı.”¹⁷⁷

Mevkuf olan bu rivayeti Ezrakî: Muhammed b. Yahya → Hişam b. Süleyman → Abdullah b. İkrime → babasından → Abdullah b. Amr b. As senediyle zikretmiştir.¹⁷⁸ Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayetin isnadı sahihtir.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurân*, I, 308.

¹⁷⁷ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 61.

¹⁷⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 62.

Kâbe'nin yapılışına dair incelediğimiz yedi rivayetten ikisi sahih, biri hasen, geri kalan dördü aralarında isrâîliyattan geldiği de tespit edilen zayıf ve uydurma rivayetlerdir. Kaynaklarda bu konuya dair fazla haber (naklî bilgi) bulunmamaktadır.

Kâbe'nin yapılışına dair rivayetler içerisinde, Mescid-i Harâm'ın yeryüzünde ilk mescid olduğu ve ondan sonra Mescid-i Aksâ'nın yapıldığı, iki mescit arasında kırk yıllık bir zaman dilimi bulunduğunu haber veren hadis sahihtir. Burada zikretmediğimiz Kâbe ile ilgili bazı rivayetlerde onun yer ve gök yaratılmadan kırk yıl önce su üzerinde bir köpük olduğu,¹⁷⁹ temelinin yedi kat yerin altında bulunduğu haber verilmiştir.¹⁸⁰ Ancak bu rivayetler de yine ya çok zayıf yahut mevzudur.

Kâbe'nin temellerinin beş dağdan getirilen taşlarla yapıldığını haber veren rivayetlerin sahih tarikleri bulunmakla birlikte metinlerin isrâîliyat türü haberlerden olabileceği ifade edilmişti. Hz. İbrahim'in yaptığı Mescid-i Harâm'ın sınırlarını açıklayan rivayetler ise sahihtir.

Bunların dışında kalan diğer rivayetler sened ve metin yönüyle ya çok zayıf yahut mevzudur. Bazılarının İsrâîliyyattan nakledilmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

1.2. Meleklerin Kâbe'yi Tavafı

Zerkeşi'nin sened ve kaynak belirtmeden “seleften birinden” diyerek naklettiği rivayetsöyledir:

روى عن بعض السلف: أن الملك إذا نزل إلى الأرض في بعض أمور الله تعالى: فأول ما يأمره الله تعالى به زيارة البيت. فينقض من تحت العرش حرما ملبيا حتى يستلم الحجر ثم يطوف بالبيت سبعا ويركض ركعتين ثم يغدو لحاجته بعد.

Seleften olan bir kişiden şu haber rivayet edilmiştir: “Melek Allah'ın kendisini vazifelendirdiği bazı işler için yeryüzüne indiğinde, Allah Teâlâ ona ilk olarak beyti (Kâbe) ziyaret etmesini emreder. Arşın altından ihramlı bir şekilde telbiye getirerek

¹⁷⁹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 31.

¹⁸⁰ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 32; Öktem Murat, *Ezraki'nin Ahbaru Mekke İsimli Eserindeki Rivayetlerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, 52-55.

iner, nihayet Hacerülesved'i istilâm eder. Sonra Kâbe'yi yedi defa tavaf edip iki rekât namaz kılar, daha sonra vazifesi için gider.”¹⁸¹

Zerkeşî'nin sened ve kaynak belirtmeden “seleften birinden” diyerek naklettiği rivayet sadece *Ahbâru Mekke*'de geçmektedir:

قَالَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ: " وَقَرَأْتُ فِي كِتَابٍ مِنَ الْكُتُبِ الْأُولَى: ذُكِرَ فِيهِ أَمْرُ الْكَعْبَةِ، فَوَجَدَ فِيهِ أَنْ لَيْسَ مِنْ مَلَكٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ بَعَثَهُ تَعَالَى إِلَى الْأَرْضِ إِلَّا أَمَرَهُ بِزِيَارَةِ الْبَيْتِ فَيَنْقُضُ مِنْ عِنْدِ الْعَرْشِ مُحْرَمًا مُلَبِّيًا حَتَّى يَسْتَلِمَ الْحَجَرَ، ثُمَّ يَطُوفُ سَبْعًا بِالْبَيْتِ، وَيَرْكَعُ فِي جَوْفِهِ رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ يَصْعَدُ "

Vehb b. Münebbih şöyle dedi: “Önceki kitapların birinde Kâbe'nin durumuyla ilgili şu bilgiyi okudum: “Allah'ın yeryüzüne gönderdiği hiçbir melek yoktur ki, Allah ona Kâbe'yi ziyareti emretmiş olmasın. Dolayısıyla gönderilen melek Arş'ın yanından ihramlı, telbiye getirerek iner ve nihayet Hacerülesved'i istilâm eder. Sonra beyti yedi defa tavaf edip Kâbe'nin içinde iki rekât namaz kılar. Sonra semaya yükselir.”¹⁸²

“Seleften biri” denen kişinin Vehb b. Münebbih olduğu anlaşılmaktadır. İsrâîlî rivayetler naklettiği için Zerkeşî'nin onun adını zikretmediği akla gelse de, kitabın iki yerinde ismini vermiştir.

İsrâîlî haberlere vukufiyeti ile meşhur Vehb b. Münebbih (114/732) burada bu hususu dile getirmektedir. Zikrettiği bilgiye “önceki kitaplardan” ulaşmış, ama bu kitapların neler olduğunu açıkça belirtmemiştir. Bu ilk kitaplarla kastedilenin Tevrat, Zebur ve İncil olduğu akla gelmektedir. Zira Vehb b. Münebbih bazı rivayetlerinde: “Kütübü'l-Enbiya'da gördüm ki”, “bazı kitaplardan okuduğuma göre”, “Tevrattan okudum”, “Âl-i Dâvûd'da buldum”, “İncil'de yazıldığına göre” ifadelerini kullanır.¹⁸³ Yine “semâvî” nitelikli doksandan fazla kitap okuduğunu söylemiştir.¹⁸⁴ Şunu da ifade edelim ki Vehb b. Münebbih'in rivayetleri arasında kısmen isrâîlî kaynaklı olanlar da vardır. Bu rivayet de onlardan biridir.

¹⁸¹ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 194-195.

¹⁸² Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 39.

¹⁸³ Ebu Nuaym el-İsfahânî Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran, *Hilyetü'l-Evliya*, I-X, Dâru's-Saade, Mısır 1974, IV, 32, 37, 41, 67; VIII, 158.

¹⁸⁴ Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, IV, 24.

Sadece *Ahbâru Mekke*'de yer alan bu rivayeti Beyhâkî *Şuabü'l-Îmân*'da Hz. Ömer'in (r) Ka'b'a Kâbe'nin durumunu sorduğu rivayeti destekler mahiyette zikretmiştir.¹⁸⁵

Gerek Ka'b (32/652), gerekse Vehb b. Münebbih'in rivayet ettiği çok sayıda sahih-hasen hadis mevcut olmakla birlikte bazı rivayetlerinin isrâilî kaynaklı olabileceği hususu gözden kaçmamalıdır. Bu iki tâbi'nin isrâilî rivayetleri hakkındaki görüşlerden biri de onlardan gelen rivayetler için maktu demenin uygun olmayacağıdır. Zira kendileri bu tür rivayetlerin kaynağı değil aktarıcılarıdır, bu sebepten isrâiliyattan nakilleri sebebiyle tenkit edilmeleri de isabetli olmaz.¹⁸⁶

Sonuç olarak, bu rivayetin içerdiği bilgi Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan İslam kaynaklarına girdiği için temkinli yaklaşılmalıdır. Dolayısıyla bu rivayetin çok zayıf olduğu söylenebilir. Kâbe'nin yapılışına dair ilk rivayette meleklerin Kâbe'yi Hz. Âdem'den iki bin yıl önce haccettikleri bilgisi vardı. O rivayetin mevzu olduğu zikredilmişti.

1.3. Hz. Peygamber (s) Döneminde Kâbe

Bu başlık altında bi'set öncesinde Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'nin yapımında bulunması ile ilgili ve sonrasında Kâbe'nin sınırlarına dair söylediği rivayetler incelenecektir.

Bu bölümde de daha öncekilerde olduğu gibi Zerkeşî'nin eserinde zikrettiği rivayet verilir diğer tarikleri zikredilecektir. Ancak, Zerkeşî'nin manen nakletmesinden olsa gerek, bazı rivayetler hadis kaynaklarında aynı lafızlarla tespit edilememiştir. Bu durumda rivayete anlamca en yakın hadis metni, râvisi de belirtilmek suretiyle zikredilecektir.

Zerkeşî'nin tam isnadını verip Buhârî'nin *Sahîh*'inde rivayet ettiği hadis şöyledir:

¹⁸⁵ Beyhâkî, *Şuabü'l-Îmân*, V, 451.

¹⁸⁶ İbn Hacer, *el-Isâbe fi- Temyîz 'is-Sahâbe*, I- VIII, Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye Beyrut 1994, V, 484; Atmaca, Veli, "Hadis'te İsrâiliyât'a Bakış (I)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 2, s. 373.

حدثني عبدالله بن محمد. ثنا أبو عاصم. أخبرني ابن جريح. أخبرني عمرو بن دينار. سمعت جابرا يقول: لما بنيت الكعبة ذهب النبي صلى الله عليه وسلم وعباس ينقلان الحجارة فقال العباس للنبي صلى الله عليه وسلم: اجعل إزارك على رقبتك فخر إلى الأرض وطمحت عيناه إلى السماء فقال: أرني إزاري فشده عليه

Câbir (r) anlatıyor: “Kâbe yapılırken Rasulullah (s) ile amcası Abbas (r) taşları taşıyorlardı. Abbas (r), Rasulullah’a: “İzarını çıkar da boynuna dola” dedi. (Resulullah bunu yapınca) yere yığıldı. Gözlerini semaya dikmiş bir vaziyette amcasına: “İzarımı bana göster” dedi ve onu hemen üzerine bağladı.”¹⁸⁷

Zerkeşî, bu hadisin devamı niteliğinde olan rivayeti Süheylî'nin kitabında isnadsız bir şekilde şöyle nakletmiştir:

ذكر السهيلي في بقية الحديث: فسقط مغشيا عليه فضمه العباس إلى نفسه وسأله عن شأنه فأخبره أنه نودي من السماء: أن اشدد عليك إزارك يا محمد

Süheylî (581/1185) hadisin devamını şöyle zikretti: Rasulullah (s) baygın halde yere düştüğünde Abbas onu kucakladı ve ona ne olduğunu sordu. Rasulullah (s) kendisine gökten: “Ey Muhammed izarını ört!” diye seslenildiğini söyledi.”¹⁸⁸

Süheylî, Buhârî ve Müslim hadisini zikredip ardından bu rivayeti isnadsız olarak “bir rivayette de şöyledir “diyerek vermiştir.¹⁸⁹

Görüldüğü üzere ikinci rivayette birincisinden farklı olarak Hz. Peygamber’e (s) gökten nida edildiği haber verilmektedir. Bu rivayet bazı hadis kaynaklarında da yer almaktadır:

Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde rivayetin devamı “Kendisine, ‘Avretini açma’ dendi. O da taşı atıp hemen üzerini örttü” şeklindedir.¹⁹⁰ Hadisin isnadı şu şekildedir: Abdürrezzâk → Ma‘mer → Abdullah b. Osman b. Huseym → Ebu’t-Tufeyl.

¹⁸⁷ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 49; Buhârî, “Hacc”, 42; Müslim, “Hayz”, 76.

¹⁸⁸ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 49-50.

¹⁸⁹ Süheylî, *er-Ravzu’l-Ünüf*, II, 146.

¹⁹⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 286.

En son vefat eden sahâbî Ebu't-Tufeyl (110/728) Hz. Peygamber'in Kâbe yapımına katıldığı zamana şahitlik etme imkânına sahip olmamakla birlikte ya bu rivayeti Hz. Peygamber'den (s) duymuş yahut da bir başka sahâbîden işitmiştir. Bu rivayet, içerdiği bilginin ancak Hz. Peygamber'in anlatmasıyla bilineceği için merfudur. Tespit edilebildiği kadarıyla hadisin isnadı sahihtir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayette "kendisine 'üzerini açma' dendi ve ondan sonra bir daha da çıplak görülmedi" cümlesi yer almaktadır ve hadisin senedi Abdürrezzâk'ın *Musannef*'indeki sened ile aynıdır.¹⁹¹

Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'sinde yer alan uzunca rivayette "Kendisine, 'Avret yerini ört!' diye seslenildi. Allahu a'lem (Allah en iyi bilendir) bu kendisine gelen ilk nidaydı. Ondan sonra bir daha çıplak görülmedi" denmektedir.¹⁹² Hadisin senedi şöyledir: Ebu'l-Velîd → Dedesi → Dâvud b. Abdurrahman el-Attâr → Abdullah b. Osmân b. Huseym el-Kârî → Ebu't-Tufeyl.

İsnadı sahih olan bu hadiste diğer kaynaklardan farklı olarak "-Allahu a'lem- bu kendisine gelen ilk nidaydı" cümlesi yer almaktadır. Bu ifade, râvinin gökten seslenilmesi olayına dair yaptığı bir yorumdur. -"Allahu a'lem" - cümlesi de yorum yapıldığına dair ihtimali kuvvetlendirmektedir. Hadis usulünde bu tür ziyadeler idrac olarak isimlendirilmiştir.¹⁹³

Bunlar genellikle sahabe tabakasında görülmekle birlikte, diğer tabakalarda da meydana gelmesi mümkündür. Abdürrezzâk'ın ve Ezrakî'nin senedlerinde sahâbî ve ondan nakilde bulunan râviler aynıydı ve metinde bu cümle yer almıyordu. Dolayısıyla söz konusu ziyade, Dâvud b. Abdurrahman ve sonrasındaki râvilerden kaynaklanmaktadır. Hadisteki garib kelimeleri açıklamak, anlam kapalılığını gidermek için yapılan ziyadelere müsamaha ile yaklaşmış ve sikanın ziyadesi rivayetinde teferrüt etse dahi kabul edilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 212, 218.

¹⁹² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 157.

¹⁹³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 95-98.

¹⁹⁴ Karacabey, Salih, "Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. XII, sayı:1, s.118-124; Paksoy, Kadir, "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -I", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, s. 105-124.

Hâkim'in *Müstedrek*'inde (405/1014), Hz. Peygamber'in (s) taş taşırken izarını boynuna doladığı ve kendisine "avretini açma" dendiği şeklindedir. Hâkim: "Bu, isnadı sahih bir hadistir ancak Buhâri ve Müslim bu rivayeti eserlerine almadılar" demiştir.¹⁹⁵ Ravilerden İshak b. İbrahim b. Abbâd h.195 senesinde dünyaya gelmiştir. Onun saduk olduğu söylenmekle birlikte, yaşı çok küçük olduğu için Abdürrezzâk'ı (211/826) dinlemeye babası ile gittiği ve ondan münker hadisler naklettiği haber verilmiştir.¹⁹⁶ Şeyhayn'ın rivayeti eserlerine almama sebebi belki de budur.

Rivayet, bi'setten önce Kureş'in Kâbe'yi yapımı esnasında Hz. Peygamber'in (s) amcası Hz. Abbas (r) ile birlikte taş taşıdığını ve bu sırada yaşanan hadiseyi haber vermektedir. Rivayet *Sahihayn*'da yer almakta ve içinde Hz. Peygamber'e gökten bir ses geldiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'nin yapımına iştiraki ve Hacerülesved üzerine çıkan soruna çözüm getirmesi bilinen bir hususken, bu iştirak sırasında gökten kendisine seslenilmesi hakkında aynı durum söz konusu değildir.

1.4. Kâbe Binasının Özellikleri

Bu başlık altında Kâbe binası ve Hicr ile ilgili rivayetler incelenecektir.

Zerkeşi'nin Hz. Peygamber'den (s) Hz. Âişe yoluyla geldiğini haber verdiği rivayet şöyledir:

عائشة رضي الله عنها، وعن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: ألم ترى قومك حين بنوا الكعبة اقتصروا على قواعد إبراهيم حين عازت بهم النفقة. ثم قال صلى الله عليه وسلم: لولا حدثان قومك بالجاهلية لهدمتها وبنيتها على قواعد إبراهيم

Hz. Âişe (r) anlatıyor: "Rasulullah (s) bana : "Bilmez misin? Kavmin Kâbe'yi yaparken paralarının yetmeyişi sebebiyle İbrahim'in temellerinden eksik yapmışlar."

¹⁹⁵ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV,199.

¹⁹⁶ İbn Adî, Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'Duafâi'r-Ricâl*, I-IX, thk. Ahmed Abdulmevcud, Muhammed Muavvid, el-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, I, 560.

Sonra şöyle buyurdular: “*Kavmin küfre (cahiliye dönemine) yakın olmasaydı onu yıkıp İbrahim’in temelleri üzere yapardım.*”¹⁹⁷

Bu rivayet *Sahihayn*’da yer almakta ve Hz. Peygamber’in ilk cümlesi üzerine Hz. Aişe’nin: “Ya Rasulallah! Sen onu İbrahim’in temelleri üzere çeviremez misin?” şeklinde soru yönelttiği haber verilmektedir.¹⁹⁸

Zerkeşî, Hicr’in Kâbe’den oluşuna dair birçok hadis zikretmiştir. Biz hem tekrara düşmeden konuyu derli toplu ele alabilmek adına hem de çalışmanın hacminin artmaması düşüncesiyle bu rivayetlere kısaca değinmeyi uygun gördük.

a. Zerkeşî’nin konuyla ilgili zikrettiği Hz. Aişe rivayeti şöyledir:

حديث عائشة: لولا حدثان قومك بالإسلام لهدمت الكعبة وبنيتها على قواعد إبراهيم ولأدخلت فيها الحجر

Âişe (r) hadisi: “*Şayet kavmin İslam’a yeni girmiş olmasaydı Kâbe’yi yıkar, İbrahim’in temelleri üzere yapar, Hicr’i de ona dâhil ederdim.*”¹⁹⁹

Bu metne en yakın rivayet *Sahihayn*’da şöyle geçmektedir:

Âişe’den (r): “Rasulullah (s) bana : “*Ey Âişe! Eğer kavmin şirk döneminden yeni kurtulmuş olmasaydı, Kâbe’yi yıkıp onların Kâbe’den çıkardıkları Hicr’i ona dâhil ederdim. Zira onların malzemesi yetmemişti. Yine biri doğu, biri batı tarafında olmak üzere iki kapı yapar, kapıyı yere indirirdim. Onu İbrahim’in temelleri üzere yapardım*” dedi.²⁰⁰

Hicr, Kâbe’nin doğu tarafındaki yarım duvarla çevrilen yarım daire şeklindeki yerdir. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (r) Kâbe’yi inşâ ettiklerinde hicr Kâbe’den ayrı değildi. Zaman içinde zarar görüp yıkılan Kâbe’yi Kureyş yeniden inşâ etme kararı aldı. Bu çalışmaya Hz. Peygamber (s) amcası ile birlikte m. 605 yılında katılmıştı. Kureyş’in ellerindeki malzeme Kâbe’yi Hz. İbrahim’in (r) temelleri üzere yapmaya

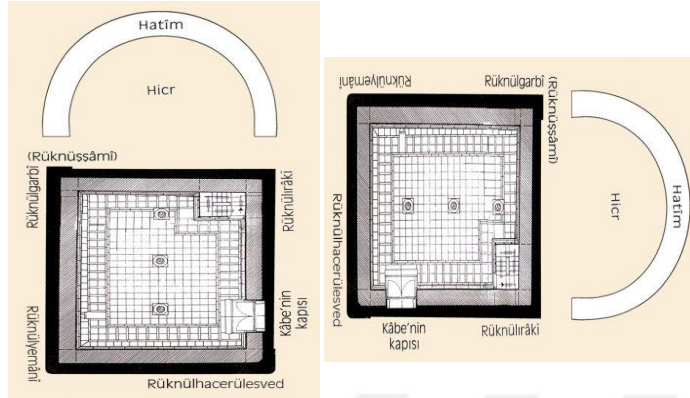
¹⁹⁷ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 48. .

¹⁹⁸ Buhârî, “Hacc”, 42; Müslim, “Hacc”, 399.

¹⁹⁹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 66.

²⁰⁰ Buhârî, “Hac”, 42; Müslim, “Hac”, 401.

yetmeyince yarım daire şeklindeki yeri Kâbe'nin dışında bırakmak zorunda kaldılar. Bu kısmın Kâbe'den olduğu anlaşılın diye duvarla (hatîm) çevirdiler.²⁰¹

b. Zerkeşî'nin konuyla ilgili zikrettiği diğer rivayetler şöyledir:

وفي رواية: وزدت فيها ستة أذرع من الحجر فإن قريشا اختصرتها حين بنت الكعبة. وفي رواية خمس أذرع، وفي

رواية قريبا من سبع

Bir rivayette: “Ona Hicr tarafından altı zirâlık yeri de ilave ederdim. Zira Kureyş Kâbe’yi yaparken bu kısmı eksik bırakmıştır.”²⁰² Bir rivayette: “beş zirâ”²⁰³, diğer bir rivayette de: “yaklaşık yedi zirâ”²⁰⁴ şeklindedir.²⁰⁵

Zerkeşî, Hicr’in Kâbe’den sayıldığı ve Hz. Peygamber’in (s) ondan ne kadar yeri Kâbe’ye dâhil etmeyi düşündüğü ile ilgili rivayetleri naklettikten sonra konuyla ilgili Nevevî’nin (676/1277) sözlerine yer vermiştir.²⁰⁶

Nevevî, konuyla ilgili özetle şunları söyler: “Şâfîî âlimlere göre Hicr’den altı zirâ ölçüsündeki yer ittifakla Kâbe’den sayılır. Fazlası hakkında ihtilaf vardır. Bir

²⁰¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, 341; Günel, Fuat, “Hicr”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 455.

²⁰² Müslim, “Hacc”, 401; Ahmed b. Hanbel, XLII, 292.

²⁰³ Müslim, “Hacc”, 402.

²⁰⁴ Müslim, “Hacc”, 403; İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, I-II, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, Mektebet’ül-İslâmî, Beyrut 1992, IV,223; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 127.

²⁰⁵ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 66.

²⁰⁶ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 66.

kimsenin Kâbe'yi altı zirâdan daha fazla bir uzaklıktan tavaf etmesi hususunda iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre bu tavaf caizdir. Delili, geçen hadislerdir. İkinci görüşe göre ise, Hicr'in içinden ya da duvarından tavaf caiz değildir. Tavaf Hicr'in dışından yapılır. Sahih olan görüş budur. İmam Şâfiî'nin görüşü budur. Ebu Hanîfe ise: "Hicrin içinde tavaf eden şayet Mekke'de kalırsa tavafı iade eder. Tavafı iade etmeden Mekke'den ayrılan kurban keser, o tavafı da kendisine kâfidir" demiştir.²⁰⁷

Burada Hicr ve zikredilen ölçüler hakkında açıklama yapmak gerekmektedir. Hicr'in Kâbe'den olduğu konusunda ittifak vardır. İhtilaf ne kadarlık bir bölümünün Kâbe'ye dâhil olacağı hakkındadır. Âlimlerin çoğu Hicr'den altı zirâlık kısmın Kâbe'den olduğu görüşündedir.²⁰⁸ Kâbe'ye dâhil edilmeyen kısım, Hz. İsmail ile Hz. Hâcer'in kabirlerinin bulunduğu yerdir.²⁰⁹ Tespit edilebildiği kadarıyla Hicr ve Hatîm duvarı birbirinden ayrı olup yarım daire şeklindeki duvarın üç cephesinden kuzey kısmını oluşturan dairesel alanın bir bölümü Kâbe'ye (hicre) dâhil değildir. Ölçülerin farklılık arz etmesi kullanılan değişik arşinlerden kaynaklanabilir.²¹⁰

Zikredilen rivayetler ve açıklamalar doğrultusunda Hicr'in beş veya altı zirâlık bölümünün Kâbe'ye dâhil olduğu noktasında bir ihtilaf yoktur. İhtilaf altı zirâdan fazlası için söz konusu olmuştur. Şimdi ele alacağımız rivayet hicrin sınırlarını daha geniş belirlemesi yönüyle dikkat çekicidir.

c. Zerkeşî'nin sened ve kaynak belirtmeksizin naklettiği rivayet şöyledir:

ندرت عائشة رضي الله عنها أن تصلي في البيت. فقال صلى الله عليه وسلم: صلي في الحجر فإنه من البيت

²⁰⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972, IX, 91; Zeylai, Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyînü'l-Hakâyik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Kahire 1313, II, 61.

²⁰⁸ Müslim, *Sahîhu Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, trc. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Yayınları, İstanbul 1973-1980, VII, 68.

²⁰⁹ Günel, Fuat, "Hicr", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 455-456.

²¹⁰ "Zirâ" hakkında kısa bilgi vermeyi uygun görmekteyiz. Şer'î zirânın 24 parmak olduğunda ittifak vardır ve uzunluğu 46,2 cm.dir. Kaynaklarda hicr ve hatîmle ilgili farklı ölçüler mevcuttur. Bunun sebebi kullanılan farklı zira çeşitleri ve yapılan restoreler ile ölçülerde değişikliklerin meydana gelmesidir. Metrik sistemle yapılan ölçümde Kâbe'nin kuzey duvarının ortasından Hatîm'e kadar olan mesafe 8,44 m.dir (Erkal, Mehmet, "Arşın", *DİA*, İstanbul 1991, III, S.411-413; Günel, Fuat, "Hicr", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 455-456). Altı zira (6x46.2) 2.77 metre olur. $8.44 - 2.77 = 5.67$ (Kâbe'ye dâhil olmayan kısım) olur

Hiz. ÂiŒe (r) Kâbe'nin içinde namaz kılmayı adamıŒtı. Hiz. Peygamber (s) ona: “*Hicr'de kıl, orası Kâbe'dendir*” dedi.²¹¹ Rivayet bu Œekliyle tespit edilememiŒtir. AraŒtırma neticesinde benzer hadisin Ebu Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri baŒta olmak üzere birçok hadis kaynağında yer aldığı görülmektedir.

Ebu Dâvud rivayeti Œu Œekilde zikretmiŒtir: Hiz. ÂiŒe (r) anlatıyor : “Ben Kâbe'ye girip içinde namaz kılmak istiyordum. Rasulullah (s) elimden tutup beni Hicr'e getirdi ve Œ yle buyurdu: “*Kâbe'ye girmek istediğın zaman Hicr'de namaz kıl. (فَإِنَّمَا هُوَ قِطْعَةٌ مِنَ الْبَيْتِ) Zira orası, Kâbe'nin bir parçasıdır. Kavmin Kâbe'yi yaparken malzeme eksikliğinden Hicr'i Kâbe'nin dıŒında tuttular.*”²¹²

Bu hadisin senedi sahih olmakla birlikte Œuayb Arnavut: “...*Kâbe'ye girmek istediğın zaman Hicr'de namaz kıl. Zira orası, Kâbe'nin bir parçasıdır...*” cümleleri haricinde hadisin sahih olduğunu bildirmiŒ, bu cümle için hasen li gayrih demiŒ ve sebebini Œ yle aıklamıŒtır: “Ümmü Alkame bu kısımin rivayetinde tek kaldı. Bu durum onun sikalığına gölge d Œ rmez. Hadis hasen olup diğ r râvileri sikadır.”²¹³

d. ZerkeŒî'nin kaynağını zikretmediğ  rivayet Œ yledir:

قالت عائشة: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الجدار أمن البيت هو؟ قال: نعم

Hiz. ÂiŒe (r): “Rasulullah'a (s) Cedr Kâbe'ye dâhil midir?” diye sordum. “*Evet*” buyurdu.²¹⁴ Bu rivayet *Sahihayn*'da yer almaktadır. ZerkeŒî, *Sahihayn*'da yer alan rivayetin tamamına değil, ilk cümlesine yer vermiŒtir.²¹⁵

Zikredilen beŒ merfu rivayet de sahihtir. Rivayetlerden hareketle Œunları söylemek mümkündür: Hiz. Peygamber'in (s) Kâbe'yi Hiz. İbrahim'in temelleri üzere yeniden inŒa etmemesi Kâbe'nin KureyŒ için önemli bir konuma sahip olmasındandır. Œirkten yeni kurtuldukları için Kâbe inŒasını eski geleneklerine aykırı

²¹¹ ZerkeŒî, *I'lâmü's-Sâcid*, 101.

²¹² Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 93.

²¹³ Ebu Dâvûd, III, 374; Tirmizî, “Hacc”, 48. Bu rivayeti Tirmizî Kuteybe b. Saîd'den aynı isnadla tahric etmiŒ ve hadisin hasen -sahih olduğunu s ylemiŒtir. Nesâî, “Menâsikü'l-Hacc”, 129, Nesâî, rivayeti İŒhak b. İbrahim'den aynı tarikle tahric etmiŒtir.

²¹⁴ ZerkeŒî, *I'lâmü's-Sâcid*, 66.

²¹⁵ Buhârî, “Hac”, 42, “Temennî”, 9; Müslim, “Hac”, 405.

bulacaklar ve bu durumu yadırgayacaklardı. Hz. Peygamber'in tecdidi yapmaması kavmin meşru adetlerine değer verdiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s) İslam'a yeni girmiş ve girecek olanların kalplerinin dine ısınmasına mani bir durumun olmaması için meşru arzusunu uygulamamıştır.²¹⁶

Şunu da belirtmek gerekir ki, hadislerin anlaşılmasında sahabe uygulamasının özel bir yeri ve önemi vardır. Bu yüzden konuyla alakalı olması açısından İslam tarihindeki önemli hadiselerden Abdullah b. Zübeyr'in (r) (73/692) Kâbe'yi aslına uygun inşâ edişiyile ilgili bilgileri paylaşmak faydalı olacaktır. Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra dört halife döneminde Kâbe Kureyş'in yaptığı şekildeydi. Emeviler'in hilafeti döneminde Yezid b. Muaviye'nin ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr (r) sahabeden bazıları ile istişare ettikten sonra atılan mancınıklar ve çıkan yangın sebebiyle ağır hasarlı durumda olan Kâbe'yi yıkıp yeniden inşâ etme kararı aldı. Kâbe'nin duvarlarını yukarıdaki rivayetlerde tarif edildiği gibi Hatîm'e kadar ilerletip Hicr'i beytin içine aldı ve duvarın yüksekliğine ilavede bulundu.²¹⁷

Şunu belirtelim ki, istişare sırasında ve sonrasında yaşananlar insanların bu işi hoş karşılamadıklarını, hatta ona karşı çıktıklarını göstermektedir.²¹⁸ İbn Zübeyr (r) zamanında Kâbe'nin tamirine ihtiyaç olmasına rağmen karşı çıkan insanların daha erken dönem olan dört halife devrinde bu duruma şiddetle karşı çıkacaklarını tahmin etmek zor değildir. Bu durumda dört halifenin maslahat gereği Kâbe'yi olduğu şekil üzere bıraktığını söylemek mümkündür.

Abdullah b. Zübeyr'in şehit edilmesinden sonra Abdülmelik b. Mervan'ın (86/705) emriyle Haccâc b. Yusuf, Kâbe'yi cahiliye dönemindeki hal üzere çevirmiş, batı kapısını kapatıp doğu kapısını bir miktar yükseltmiştir. Kâbe'nin Hatîm'le birleşen duvarlarını yıkarak altı ziralık yeri dışarıda bırakmış, bunun dışındaki yerlere dokunmamıştır.²¹⁹ Abdullah b. Zübeyr'in Kâbe'yi Hz. Peygamber'in hadisi

²¹⁶ Uraler, Aynur, Hz. Peygamber'in Yanlış Anlaşılacak Endişesine Dayalı Uygulamaları, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri], Bursa, 2005, s. 45-62

²¹⁷ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 204- 209.

²¹⁸ Uraler, Aynur, 56-61.

²¹⁹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke* I, 210.

doğrultusunda inşa ettiğini öğrendiğinde Abdülmelik b. Mervan'ın yaptırdığı değişikliğe pişman olduğu rivayet edilir.²²⁰

Ebu Cafer el-Mansûr (158/775) halifeliği döneminde Kâbe'yi İbn Zübeyr'in inşa ettiği şekilde Hz. İbrâhim tarafından yapılan temeller üzere yapmak istemiş ve bu konuda İmam Mâlik'e (179/795) danışmıştır. İmam Mâlik: "Bu evi yöneticilerin elinde oyuncak etme! Böyle yaparsan her gelen onda bir değişiklik yapmaya kalkar" diyerek bunun doğru bulmadığını ifade etmiştir. Bu görüşüyle Kâbe'ye gösterilen ihtiramın zarar görmesinden kaçınmak gerektiğine dikkat çekmiştir. Son olarak şunu da ifade edelim ki; Kâbe'nin şekilsel özellikleri önemli olmakla birlikte aslolan onun ifade ettiği değerdir.²²¹

1.5. Kâbe'nin Örtüleri

Kâbe'ye cahiliye döneminde ve İslam'dan sonra çeşitli örtüler örtüldüğü bilinmekle birlikte, bu âdetin ilk kim tarafından, ne zaman başlatıldığı konusunda farklı rivayetler vardır. Bu başlık altında Zerkeşî'nin konuyla ilgili naklettiği rivayetleri inceleyerek Kâbe örtüleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Rivayet

من حديث ابن هبيرة: ثنا أبو زرعة عمرو بن حاتم: سمعت سهل بن سعد، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، لا تسبوا تبعاً فإنه قد أسلم

Sehl b. Sa'd'dan (r): Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Tubba'a sövmeyin. Zira o Müslüman olmuştur."²²²

Zerkeşî bu rivayeti Tâberânî'nin (360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inden aldığını belirtmiş, isnadını tam vermeyip zinciri İbn Lehîa ile başlatmıştır. İsnat muttasıl olarak mevcuttur.²²³ Amr b. Câbir'i Zerkeşî yanlışlıkla olsa gerek Amr b. Hâtım şeklinde yazmıştır. Bu hata yazma nüshalardan da kaynaklanabilir.

²²⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 47, Müslim, "Hacc", 404.

²²¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 47; Uraler, Aynur, 60.

²²² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 51.

²²³ Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 203; *el-Mu'cemu'l-Evsat*, III, 323.

Tâberânî, bu rivayetin Sehl b. Sa‘d’dan sadece bu senedle rivayet edildiğini, İbn Lehîa’nın rivayetinde teferrut ettiğini söylemiş, Zerkeşî de eserinde bu bilgiye yer vermiştir.²²⁴

Heysemî (807/1405) ravi Amr b. Câbir el-Hadrâmî’nin (120/738?) kezzâb olduğunu söylemiştir.²²⁵ Onun genelde zayıf olduğu söylenmekle birlikte, sika olduğu ancak Şîf olması sebebiyle cerh edildiğini söyleyenler de olmuştur.²²⁶ Zerkeşî’nin zikrettiği bu merfu rivayet senedinde yalancılıkla itham edilen ravi bulunması sebebiyle mevzudur. Aynı rivayet İbn Abbas tarafından yine merfu olarak nakledilmiştir.²²⁷

Şuayb Arnavut aynı tarikle Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan rivayetin *hasen li gayrih* olduğunu söylemiş, İbn Lehîa’nın zayıflığı ve Amr b. Câbir’in “şedîdü’-d-da‘f” olmasından dolayı bu isnadın zayıf olduğunu dile getirmiştir.²²⁸ Sonuç olarak, rivayetin diğer tarikleriyle birlikte çok zayıf olduğu söylenebilir.

Bahsi geçen Tubba’nın kim olduğunu bildiren rivayeti Zerkeşî Süheylî’nin (581/1185) kitabından nakletmiştir:

ذکره السهيلي عن همام بن منبه عن أبي هريرة رضي الله عنه: ان رسول الله قال: لا تسبوا سعدا الحميري فإنه
أول من كسا البيت

Ebu Hureyre’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Sa‘d el-Himyerî’ye sövmeyin, zira o Kâbe’ye ilk örtü örtendir.*”²²⁹ Süheylî tam bir sened vermeksizin “Ma‘mer (153/770) hadisi” diyerek yukarıdaki isimleri zikretmiştir.²³⁰

²²⁴ Tâberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, III, 323.

²²⁵ Heysemî, *Mecmu‘z-Zevâid*, VIII, 76.

²²⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal*, XXI, 560-562; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 8.

²²⁷ Tâberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XI, 296; Tâberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, II, 112.

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, XXXVII, 519.

²²⁹ Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 52.

²³⁰ Süheylî, *er-Ravzü’l-Ünf*, I, 85.

Zerkeşî, metinde geçen ismi “Sa’d” olarak zikretmiştir. Hâlbuki o, diğer bütün kaynaklarda “Es’ad” olarak geçmektedir. Tübbâ‘, eski Yemen krallarından Hadramevt, Sebe’ ve Hımyer’e sahip olanlara verilen bir unvandır ve Es’ad b. Hımyerî de Yemenlilerin en meşhur krallarındır. Asıl adı Es’ad el-Kerib’dir. Kavminin kâfir, kendisinin Müslüman olduğu söylenmiştir.²³¹ Rivayette de haber verildiği gibi Kâbe’ye ilk örtü örten kimse olarak tanınmıştır.

Bu rivayet Ezrakî’nin *Ahbâru Mekke*’sinde şu senedle verilmiştir²³²: Ebu’l - Velîd el-Ezrakî → Dedesinden → İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya → Hemmâm b. Münebbih → Ebu Hureyre.

İbrahim b. Muhammed (184/700) hakkında daha önce bilgi vermiş ve yalancı ifadesi ile cerhedildiğinden ve²³³ İbn Hacer’in onun için metruk dediğinden söz edilmişti. İbn Hacer bu ifadeyi yalan söylemekle itham edilip rivayetinde teferrut eden raviler için kullanmıştır.²³⁴

Bu rivayet, Haris b. Ebî Usâme’nin (282/895) *Müsned*’inde de yer almaktadır. Günümüze ulaşmayan bu eserden zevâid kitaplar vesilesiyle faydalanabilmekteyiz. Haris b. Ebî Usâme rivayeti şu tarikle zikretmiştir²³⁵: Muhammed b. Ömer → Ma‘mer → Hemmam b. Münebbih → Ebu Hureyre.

Vakîdî nisbesiyle meşhur Muhammed b. Ömer (207/823) için Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer metruk demişlerdir.²³⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla bu merfu rivayetin mevzudur.

2. Rivayet

Zerkeşî’nin Ebû Arube’nin (318/931) *Evâil*’de zikrettiğini söylediği rivayet şöyledir:

²³¹ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 30-33.

²³² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 249.

²³³ Bkz. 36

²³⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, 112; Efendioğlu, Mehmet, “Metruk”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 415-416.

²³⁵ Heysemî, *Buğyetü’l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi’l-Hâris*, I-II, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, Medine 1992, I, 464.

²³⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVI, 180-183; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX, 454- 460; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IX, 366.

قال أبو عروبة الحراني في كتاب الأوائل له: حدثنا الحسين بن يحيى ثنا عثمان بن طلوت. ثنا قريش بن أنس عن الأشعث، عن الحسن قال: أول شيء كسبته الكعبة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كساها قباطي

Hasan-ı Basrî dedi ki: “Kâbe’nin örtüldüğü ilk örtü -ki Rasulullah (s) onu örtmüştür- kabâtî kumaştan yapılmış bir örtüdür.”²³⁷

Rivayet Ebû Arûbe’nin kitabında şöyledir:

حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ بَجْرٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ طَلُوتٍ حَدَّثَنَا قُرَيْشُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ الْأَشْعَثِ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: "أَوَّلُ شَيْءٍ كَسَبْتَهُ الْكَعْبَةَ كَسَاهَا قَبَاطِي".

Hasan-ı Basrî dedi ki: “Kâbe’nin örtüldüğü ilk örtü -ki (Rasulullah) onu örtmüştür- kabâtî kumaştan yapılmış bir örtüdür.”²³⁸

el-Huseyn b. Yahya adı *Evâil*’de el-Huseyn b. Bahr olarak verilmiştir. Doğrusu da budur. Ebu Arûbe, Huseyn b. Bahr’dan hadis almıştır. *Î’lâmü’s-Sâcid*’de sened ve metni bu şekilde hatalı olan bu maktu rivayetin *Evâil*’deki isnadı tespit edilebildiği kadarıyla sahihtir. Hatanın yazma nüshadan veya tahkikten kaynaklanmış olma ihtimalini zikretmekte fayda görmekteyiz.

Abdürrezzâk da Hz. Peygamber’in (s) Kâbe’yi kabâtî denen örtüyle örttüğüne dair bir rivayet zikretmiştir. O rivayet şu şekildedir: İbn Cüreyc dedi ki: “Bana Ömer b. Hattab’ın Kâbe’yi kabâtî ile örttüğü haber verildi.” Bazıları da bana şunu haber verdi: “Rasulullah (s) Kâbe’yi kabâtî ve haberât ile örtmüştür.” Ebu Bekir, Ömer ve Osman da aynı şekilde örtmüşlerdir. Kâbe’yi dibâc (ipek) kumaşla örten ilk kişi ise, Abdümelik b. Mervan’dır...²³⁹

İbn Cüreyc ilk cümleyi “uhbirtu” (bana haber verildi) şeklinde rivayeti temriz siğasıyla nakletmiştir. İkinci cümleyi ise adını vermediği birkaç kişiden nakletmiştir. Temrîz siğası istisnâî durumlar olsa da genellikle haberin zayıflığına işaret eder.²⁴⁰

²³⁷ Zerkeşî, *Î’lâmü’s-Sâcid*, 52.

²³⁸ Ebu Arûbe, Hüseyin b. Muhammed (318/931), *el-Evâil*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2003, 1, 70.

²³⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 88.

²⁴⁰ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, 25.

Dolayısıyla Abdürrezzâk'ın zikrettiği bu maktu rivayetin zayıf olduğu söylenebilir. **القَبَاطِيُّ** Mısır'a ait ince, beyaz renkte keten bir kumaş türüdür.²⁴¹ **الْحَيَرَات** ise Yemen işi kırmızı ipek kumaştır.²⁴² **الدِّيَبَاج** İran'a ait olup zamanla Arapların kullanır olduğu ipekten yapılmış kumaştır.²⁴³

3. Rivayet

Zerkeşî, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'sinden nakille Hz. Ömer ve sonrasında Kâbe'nin ne zaman, hangi tür örtülerle örtüldüğünü haber veren bilgiler paylaşmıştır:

ذَكَرَ الْأَزْرَقِيُّ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَكْسُوهَا الْقَبَاطِيَّ وَكَسَاهَا مَعَاوِيَةُ وَابْنُ الزُّبَيْرِ الدِّيَبَاجَ الْأَحْمَرَ وَكَانَتْ تَكْسَى يَوْمَ عَاشُورَاءَ ثُمَّ صَارَ مَعَاوِيَةُ يَكْسُوهَا مَرَّتَيْنِ، وَالْمَأْمُونُ كَانَ يَكْسُوهَا ثَلَاثًا: الدِّيَبَاجَ الْأَحْمَرَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ، وَالْقَبَاطِيَّ هَلَالَ رَجَبٍ، وَالدِّيَبَاجَ الْأَبْيَضَ يَوْمَ سَبْعِ وَعِشْرِينَ مِنْ رَمَضَانَ الْمُعْظَمِ

Ezrakî şu bilgileri zikreder: “Ömer (r) (Kâbe'yi) kabâtî kumaşla örterdi. Muâviye ile İbn Zübeyr onu kırmızı dîbâc ile örttü. O, Aşure günü örtülüyordu. Sonra Muâviye (senede) iki kez örter oldu. Me'mun üç defa örtmeye başladı: Terviye günü kırmızı dîbâcla, Recep ayı başında kabâtî kumaşla ve Ramazan'ın 27. günü beyaz dîbâcla.”²⁴⁴

Ahbâru Mekke'de yer alan rivayet şöyledir:

وَحَدَّثَنِي جَدِّي قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَسَا الْكُعْبَةَ الْقَبَاطِيَّ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ، وَكَانَ يَكْتُبُ فِيهَا إِلَى مِصْرَ تُحَاكُّ لَهُ هُنَاكَ، ثُمَّ عُمَرَانُ مِنْ بَعْدِهِ، فَلَمَّا كَانَ مَعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ كَسَاهَا كِسْوَتَيْنِ: كِسْوَةَ عُمَرَ الْقَبَاطِيَّ، وَكِسْوَةَ دِيَبَاجٍ، فَكَانَتْ تُكْسَى الدِّيَبَاجَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، وَتُكْسَى الْقَبَاطِيَّ فِي آخِرِ شَهْرِ رَمَضَانَ لِلْفِطْرِ، وَأَجْرَى لَهَا مَعَاوِيَةُ وَظَيْفَةُ مِنَ الطَّيِّبِ لِكُلِّ صَلَاةٍ، وَكَانَ يَبْعَثُ بِالطَّيِّبِ وَالْمُجَمَّرِ وَالْحُلُوقِ فِي الْمَوْسِمِ وَفِي رَجَبٍ، وَأَخْدَمَهَا عَيْدًا بَعَثَ بِهِم إِلَيْهَا، فَكَانُوا يَخْدُمُونَهَا، ثُمَّ اتَّبَعَتْ ذَلِكَ الْوَلَاةُ بَعْدَهُ "

²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânul-Arab*, VII, 373

²⁴² İbn Manzûr, *Lisânul-Arab*, IV, 159.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîruddîn Muhammed el-Cezerî (606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979, II, 97.

²⁴⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 52.

Ebu Nüceyh:“Ömer (r) Kâbe'nin örtüsünü beytûlmâlden kabâtî kumaşla örtmüş ve Kâbe'nin örtüsünün (kendi adına dokunması için) Mısır'a yazılı talimat göndermişti. Ömer'den (r) sonra Osman (r) buna devam etti. Muaviye dönemi olduğunda, o Kâbe'yi biri Hz. Ömer'in kabâtî kumaşı, diğeri ipek olmak üzere iki örtü ile örtmeye başladı. Bunlardan ipek örtü aşura günleri, Kabâtî örtü ise Ramazan sonunda bayram günü için örtülmekteydi. Muaviye her namaz vakti sürülmesi için Kâbe'ye misk gönderdi. Hac mevsiminde ve Receb ayında tîb, mücmer (tütsü) ve halûk türü kokular gönderiyordu. Kâbe'ye hizmet etmeleri için gönderdiği köleler orada hizmet ediyorlardı. Sonraki yöneticiler de bu uygulamaya devam ettiler.”²⁴⁵ *Ahbâru Mekke*'de yer alan bu maktu rivayetin isnadı sahihtir.

4. Rivayet

Zerkeşî Kâbe'yi ipek kumaşla ilk örtenin kim veya kimler olduğu ile ilgili farklı kaynaklardan farklı isimler zikretmiştir:

قال ابن اسحق إن أول من كساها الديباج الحجاج. وقال الزبير (بْنُ أَبِي بَكْرٍ): أول من كساها الديباج عبد الله بن الزبير. وقال أبو عبد الله محمد بن إسحق الفاكهي في أخبار مكة: يقال: إن أول من كساها الديباج عبد الملك بن مروان.

İbn İshak: “Dîbâcla (Kâbe'yi) ilk örten Haccâc” demiştir. Zübeyr, onu dîbacla ilk örtenin İbn Zübeyr olduğunu da söylemiştir. Fâkihî ise *Ahbâru Mekke*'de: “Dîbâcla (Kâbe'yi) ilk örtenin Abdülmelik b. Mervan olduğu söylenir” demiştir.²⁴⁶

Zerkeşî Kâbe'yi ipek kumaşla ilk örtenin Haccâc olduğuna dair bilgiyi İbn İshak'ın (151/768) söylediğini bildirmiştir. Ancak herhangi bir kaynaktan onun bu konuda ilk olduğuna dair bir bilgiye ulaşılammıştır. Bununla birlikte Haccâc'ın Kâbe'yi ipek kumaşla örttüğüne dair rivayetler bulunmaktadır.²⁴⁷

Zerkeşî, Fâkihî'nin (278/891) *Ahbâru Mekke*'sinden Kâbe'yi ipek kumaşla ilk örtenin Abdülmelik b. Mervan olduğunun söylendiğine dair bir bilgi paylaşmıştır. Bu

²⁴⁵ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 253.

²⁴⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 52.

²⁴⁷ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 253.

bilgi doğru olmakla birlikte eksiktir. Zira Fâkihî'nin konuyla ilgili naklettiği rivayette farklı isimler de yer almaktadır. Orada yer alan rivayetin senedi ve ilgili kısmı şu şekildedir:

حَدَّثَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا: ... وَأَوَّلُ مَنْ كَسَا الْكَعْبَةَ كِسْوَةً: تَبَعُ وَأَوَّلُ مَنْ كَسَا الْكَعْبَةَ الدِّيْبَاجَ: ابْنُ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، وَيُقَالُ: عَبْدُ الْمَلِكِ وَأَوَّلُ مَنْ غَلَّفَ الْكَعْبَةَ بِالْغَالِيَةِ: ابْنُ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا "

Muhammed b. Sellâm dedi ki: “Bir arkadaşımızın bana rivayet ettiğine göre: Kâbe’ye ilk örtü örten Tübbâ’dır. Kâbe’yi ipek kumaşla ilk örten Abdullah b. Zübeyr’dir. Abdülmelik (b. Mervan) olduğu da söylenir. Kâbe’ye ilk pahalı örtü örten kişi Abdullah b. Zübeyr’dir.”²⁴⁸ Senedde meçhul ravi olması (بَعْضُ أَصْحَابِنَا) sebebiyle bu rivayet zayıftır.

Kâbe’ye ilk olarak ipekli kumaşı örtenin kim olduğuna dair farklı rivayetler vardır. Rivayetler incelendiğinde konuyla ilgili üç isim göze çarpmaktadır: Abdullah b. Zübeyr (r), Abdülmelik b. Mervan²⁴⁹ ve Muâviye (r). Üçünün de Kâbe’ye ilk kez ipek örtü örttüğü rivayet edilmiştir. Bu konuda rivayetlerin farklı bilgiler içermesi ravilerin muhtelif dönemlere şahitlik etmesinden kaynaklanabilir.

5. Rivayet

Zerkeşî'nin *Ahbâru Mekke*'den isnadsız olarak verdiği rivayet şöyledir:

رواه الأزرقى في كتاب مكة: أن عمر بن الخطاب كان ينزع كسوة البيت كل سنة فيقسمها على الحاج

“Hz. Ömer (r) her sene Kâbe’nin örtüsünü çıkarıp onu (bazı) hacılara taksim ederdi...”²⁵⁰ *Ahbâru Mekke*'de rivayetin devamında şu cümle yer almaktadır. “Mekke’de sıcaktan o bir parça örtü ile korunurlardı.”²⁵¹

²⁴⁸ Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. Abbâs, (278/891), *Ahbâru Mekke*, I-VI, thk. Abdülmelik b. Abdullah, Beyrut 1993, III, 192.

²⁴⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 88-89, Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 253.

²⁵⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 142.

²⁵¹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 258.

Bu maktu rivayetinin isnadı şu şekildedir: Ebu'l-Velîd → Dedesinden → İbrahim b. Muhammed eş-Şâfî → Müslim b. Hâlid → İbn Ebî Necîh → Babası

Ebu Dâvûd, Müslim b. Hâlid el-Mahzûmî ez-Zencî'yi (180/796) çok hata yapması sebebiyle zayıf saymıştır. İbn Hacer (852/1449) onun saduk olduğunu, ancak çok hata yaptığını zikretmiştir. Görüldüğü gibi Müslim b. Hâlid adalet yönünden değil, zabt yönünden cerh edilmiştir. Ancak bir ravinin “kesîru'l-galat” (çok hata etme) tabiriyle cerh edilmesi rivayetinin kabulüne engel teşkil eder.²⁵²

Kâbe'nin örtüleriyle ilgili incelediğimiz rivayetler farklı bilgiler ihtiva etmektedir. Yemen kralı Es'ad b. Himyeri'nin Kâbe'ye ilk örtü örtten kişi olduğunu haber veren iki merfu rivayet tespit edilebildiği kadarıyla mevzudur. Kâbe'ye örtülen ilk örtünün Kabâtî kumaşından olduğunu haber veren maktu hadis isnadı sahih olup bu örtüyü Hz. Peygamber (s) ile dört halifenin örttüğünü haber veren diğer maktu rivayet zayıftır.

Kâbe'nin özel günlere has örtüsünün değiştirildiğini haber veren maktu rivayet sahihtir. Kâbe'ye ilk kimin ipek kumaş örttüğü hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte konuyla ilgili zikrettiğimiz rivayet zayıftır.

Hz. Ömer'in (r) her sene çıkardığı Kâbe örtüsünden bazı hacılara parçalar verdiğine dair maktu rivayet, zayıftır.

1.6. Kâbe'nin İçine Girilmesi

Bu başlıkta Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'ye hem temizlik, hem de ibadet maksadıyla girmesine dair rivayetler incelenecektir.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin İbnü'l-Münzir'in (319/930) kitabından naklettiği rivayet şöyledir:

²⁵² Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâye fi'l-Kütübi Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992, II, 258; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, X, 129.

عن أسامة قال: رأى النبي - صلى الله عليه وسلم - صورا في الكعبة، فكنت آتية بماء في الدلو ليضرب به تلك الصور

Üsâme (r): “Rasulullah (s) Kâbe’de (duvarlarında) bazı resimler gördü. Bunun üzerine ben o resimleri temizlemesi için ona kovayla su getirdim” demiştir.²⁵³

Zerkeşi bu rivayeti İbnü’l-Münzir’den (319/930) aldığını söylemiş, ancak bir eser adı zikretmemiştir. Biz müellifin eserlerinde rivayeti bulamadık. Bazı hadis kaynaklarından ulaştığımız şekliyle söz konusu rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مِهْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَيْرُ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكَعْبَةِ وَرَأَى صُورًا قَالَ: فَدَعَا بِدَلْوٍ مِنْ مَاءٍ فَأَتَيْتُهُ بِهِ فَجَعَلَ يَمْحُوهَا وَيَقُولُ: «قَاتَلَ اللَّهُ قَوْمًا يُصَوِّرُونَ مَا لَا يَخْلُقُونَ»

Üsâme b. Zeyd (r) şöyle demiştir: “Rasulullah (s) Kâbe’nin içindeyken yanına girdim. (Orada) bazı resimler gördü ve bir kova su getirilmesini istedi. Ona bir kova su getirdim. Resimleri silmeye başladı. Bir yandan da şöyle diyordu: “Allah yaratamayacakları şeylerin resimlerini yapan kavmi kahretsin.”²⁵⁴ Bu merfu rivayet aynı isnadla farklı hadis kaynaklarında yer almaktadır ve isnadı sahihtir.²⁵⁵

Bu rivayette Hz. Peygamber’in (s) Kâbe’nin içine girince gördüğü resimleri sildiği bildirilmiştir. Şu rivayette ise, Kâbe’nin içine girmeyip resimlerin silinmesini emrettiği nakledilmektedir:

عَنْ جَابِرٍ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زَمَنَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِالْبَطْحَاءِ أَنْ يَأْتِيَ الْكَعْبَةَ، فَيَمْحُو كُلَّ صُورَةٍ فِيهَا، فَلَمَّ يَدْخُلُهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى مَحَيْتَ كُلَّ صُورَةٍ فِيهَا»

²⁵³ Zerkeşi, *I’lâmü’s-Sâcid*, 93.

²⁵⁴ Ebu Dâvûd et-Tayâlisi, Süleyman b. Dâvûd b. el-Carud, *el-Müsned*, I-IV, thk. Dr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hacer, Mısır 1999, II, 17.

²⁵⁵ Alî b. el-Ca’d, *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut 1990, 413; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfi, *el-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, I-VII thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1409, V, 200; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I-V, Âlemü’l-Kütüb, yy.1994, IV, 283; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, I, 166; Beyhâkî, *Şuabü’l-İmân*, VIII, 330.

Cabir b. Abdullah dedi ki: “Fetih zamanı Rasulullah (s) Ömer b. Hattâb’a (henüz) Bathâ’da iken Kâbe’ye gidip oradaki bütün resimleri silmesini emretti. İçindeki bütün resimler silinene kadar Kâbe’ye girmede.”²⁵⁶ Şuayb Arnavut bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.

Kâbe’deki resimlerin silinmesinin yanında orada bulunan heykellerin çıkarılıp imha edilmesiyle ilgili rivayetler de vardır. Buhârî’de yer alan bir rivayet şöyledir: İbn Abbas (r) şöyle demiştir: “Rasulullah (s) (Mekke’ye) gelince Kâbe’ye girmede. Zira orada heykeller vardı. Emir buyurdu, o heykeller çıkarıldı. Elllerinde (fal) okları bulunan İbrahim ve İsmail heykelleri de (صُورَةٌ) çıkarıldı. Rasulullah (s) şöyle buyurdu: “Allah (bunları yapanları) kahretsin. Hâlbuki onlar İbrahim ve İsmail’in fal oku çekmediklerini çok iyi biliyorlardı.” Sonra Kâbe’ye girdi ve köşelerinde tekbir getirdi, ancak namaz kılmadı.²⁵⁷

Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde, Kâbe’nin içinde hem resimlerin hem de heykellerin bulunduğu anlaşılır. Yukarıdaki ilk rivayette, Hz. Peygamber’in (s) bir kova su isteyerek resimleri sildiği haber verilirken, diğer rivayetlerde Kâbe’nin resim ve heykellerden arındırılmasını emredip bu temizlik gerçekleştikten sonra oraya girdiği haber verilmektedir.

Câbir’den (r) gelen rivayette Hz. Ömer’den temizlenmesi istenen figürlerin resim mi, yoksa heykel mi olduğu açık değildir. Buhârî’nin tahriç ettiği hadiste ise heykellerden söz edildiği aşikârdır. Sonuç olarak, konuyla ilgili incelenen sahih rivayetler çerçevesinde Kâbe’nin içinde hem resim, hem de heykellerin bulunduğu ancak Kâbe’nin Mekke’nin fethi günü bunlardan arındırıldığı ortadır.

2. Rivayet

Zerkeşî, Hz. Peygamber’in (s) Kâbe’nin içine girişi ve orada yaptıklarıyla ilgili bazı rivayetler zikretmiştir. Bunlar genelde aynı rivayetin parçaları şeklindedir ki, müellifin bu uygulaması eserin muhtelif yerlerinde göze çarpmaktadır. Bu nedenle

²⁵⁶ Ebu Dâvûd, “Libâs”, 46; Ahmed b. Hanbel, XXII, 449.

²⁵⁷ Buhârî, “Hac”, 54; Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 92.

kitabta konuya dair verilen her rivayet tek tek incelenmemiş, muhteva hakkında bilgi verecek sayıda rivayetin ele alınması uygun görülmüştür.

Zerkeşî'nin Buhârî ve Müslim'den rivayet ettiği bir hadis şöyledir:

عن بلال: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل البيت وصلى فيه ركعتين

Bilal (r) şöyle demiştir: “Rasulullah (s) Kâbe’ye girip orada iki rekât namaz kıldı.”²⁵⁸

Sahihayn'da ve diğer hadis kaynaklarında metin bu şekilde yer almamaktadır. Buhârî'nin *Sahîh*'in de rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سَيْفِ بْنِ يَعْنَى بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا، قَالَ: أُنِيَ ابْنُ عُمَرَ فَقِيلَ لَهُ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْكَعْبَةَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: فَأَقْبَلْتُ وَالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ خَرَجَ وَأَجِدُ بِالْأَمَامَةِ بَيْنَ الْبَابَيْنِ، فَسَأَلْتُ بِالْأَمَامَةِ، فَقُلْتُ: أَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكَعْبَةِ؟ قَالَ: «نَعَمْ، رُكْعَتَيْنِ، بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتَ، ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رُكْعَتَيْنِ»

Mücâhid anlatıyor: İbn Ömer'in yanına biri gelmiş ve ona: “Rasulullah (s) Kâbe’ye girdi” demiş. Bunun üzerine İbn Ömer der ki: “Vardığımda Rasulullah (s) çıkmıştı. Bilal'i iki kapı arasında ayakta dururken buldum. Ona: “Rasulullah (s) Kâbe’de namaz kıldı mı?” diye sordum. “Evet, girdiğinde sol tarafında kalan iki sütun arasında iki rekât kıldı. Sonra çıkıp Kâbe’ye doğru da iki rekât namaz daha kıldı” dedi.²⁵⁹

Müslim rivayetinde, Abdullah b. Ömer'in (r) Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'nin içinde namaz kıldığını öğrendiği, ancak kaç rekât kıldığını sormayı unuttuğu haber verilmiştir.²⁶⁰

Zerkeşî bu rivayetin cümlelerini farklı rivayetler olarak şöyle vermiştir:

²⁵⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 91.

²⁵⁹ Buhârî, “Salât”, 30.

²⁶⁰ Müslim, “Hac”, 389.

a. Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'ye bazı sahabilerle birlikte girdiğini bildiren rivayeti *Sahihayn*'dan aldığını söyleyip ilgili cümlesini şöyle vermiştir: **أنهم لما دخلوا البيت أغلقوا الباب** “Onlar Kâbe'ye girince kapıyı kapadılar.”²⁶¹

b. Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yeri tarif eden rivayetin ilgili bölümünü *Sahihayn*'dan nakletmiştir: **أنه جعل عمودين عن يساره وعمودا عن يمينه وثلاثة أعمدة وراءه** “O (s), iki direği sol tarafına, bir direği de sağ tarafına aldı. Diğer üçü de arkasında kaldı.”²⁶²

Zerkeşî rivayetin *Sahihayn*'daki tam metnini vermemiş, Hz. Peygamber'in (s) tam olarak nerede durduğunu tespit için muhtelif rivayetlerden ilgili kısımları kaynaklarıyla peş peşe zikretmiştir.

Sahihayn'da rivayet şöyledir: Abdullah b. Ömer (r) anlatıyor: “Rasulullah (s) Bilal, Üsâme ve Osman b. Talha el-Hacebî ile Kâbe'ye girdi. Osman kapıyı kapattı. Rasulullah Kâbe'de bir süre kaldı. Çıktığında Bilal'e: “Rasulullah (s) ne yaptı?” diye sordum. “Bir direği soluna, bir diğeri sağına, üç direği de arkasına alıp namaz kıldı” dedi. O zaman Kâbe'de altı direk bulunuyordu. Buhârî şöyle der: “İsmail'in bize Mâlik'ten naklettiğine göre, o “iki direği sağına aldı” demiştir.”²⁶³

c. Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'ye girdiğinde tam olarak nerede namaz kıldığını haber veren yukarıdaki mevkufla rivayetin devamı niteliğinde olup şöyledir:

في رواية أبي داود: **ثُمَّ صَلَّى وَبَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ ثَلَاثَةٌ أُذْرُعٍ**

Ebu Dâvûd'un rivayetinde: “Sonra (Rasulullah) kendisi ile duvar arası üç zira olacak şekilde namaz kıldı.”²⁶⁴ Zerkeşî'nin sened vermeksizin naklettiği bu rivayet Ebu Dâvûd'un *Sünen*'inde aynı şekilde sahih isnadla yer almaktadır.²⁶⁵ Bu rivayet

²⁶¹ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 94; Buhârî, “Hac”, 51; Müslim “Hac” 393.

²⁶² Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 113.

²⁶³ Buhârî, “Salât”, 95; Müslim, “Hac”, 388; Muvatta, “Menâsik”, 1328.

²⁶⁴ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 113.

²⁶⁵ Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 90.

başka hadis kitaplarında da yer almaktadır. Buhârî ve Nesâî'nin rivayetlerinde “yaklaşık üç zira mesafe vardı” şeklinde takribi bir ölçüden söz edilir.²⁶⁶

d. Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'ye girdiği zaman nerede namaz kıldığını bildiren Buhârî rivayetini tam olarak zikretmiştir.

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، كَانَ «إِذَا دَخَلَ الْكَعْبَةَ مَشَى قِبَلَ وَجْهِهِ حِينَ يَدْخُلُ، وَجَعَلَ الْبَابَ قِبَلَ ظَهْرِهِ، فَمَشَى حَتَّى يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِدَارِ الَّذِي قِبَلَ وَجْهِهِ قَرِيبًا مِنْ ثَلَاثَةِ أَذْرُعٍ، صَلَّى يَتَوَخَّى الْمَكَانَ الَّذِي أَخْبَرَهُ بِهِ بِلَالٌ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِيهِ

Nâfi anlatıyor: Abdullah b. Ömer (r) Kâbe'ye girdiği zaman yüzünün yönünde ilerlerdi. Kapıyı arkasına alıp kendisi ile yüzü yönündeki kible duvarı arasında yaklaşık üç zirâ olacak şekilde yürürdü. Bilal'in (r) Rasulullah'ın (s) namaz kıldığını haber verdiği mekân olduğu düşüncesiyle orada namaz kılarıdı.”²⁶⁷

e. *Sahihayn*'dan naklettiğini söylediği ancak sadece Buhârî'nin tahriç ettiği ve küçük lafız farklılıklarının bulunduğu rivayetin konuyla ilgili kısmı şu şekildedir: (İbn Ömer): “Bilal'e Rasulullah'ın nerede namaz kıldığını sordum.” “Şu öndeki iki direk arasında namaz kıldı. Kâbe'de iki sıra halinde altı direk bulunuyordu. Ön sıradaki iki direk arasında namaz kıldı. Kâbe'nin kapısını arkasına aldı. Yüzünü de sen Kâbe'ye girdiğinde karşına denk gelen yöne çevirdi. Onunla duvar arasında üç ziralık mesafe vardı” dedi.²⁶⁸

Zikredilen rivayetlerde, Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'nin içine ashaptan bazı kimselerle girdiği ve orada iki rekât namaz kıldığı haber verilmektedir. Konuyla ilgili rivayetler aynı sahabilerden gelmektedir. Hz. Peygamber'in (s) namaz kıldığı yer aynı olmakla birlikte, rivayetlerde bu konum farklı bir açıdan tarif edilmiştir. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'de namaz kıldığı sabit olmakla birlikte, bu nadir (sadece bir defa) yaptığı eylemlerendir.

²⁶⁶ Buhârî, “Salât”, 95; Nesâî, “Kible”, 6.

²⁶⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 113; Buhârî, “Salât”, 97.

²⁶⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 113-114; Buhârî, “Meğâzi”, 79.

f. Zerkeşî'nin Ebu Nuaym el-İsfahânî'nin kitabından tam sened ve metinle naklettiği Hz. Âişe rivayeti şöyledir:

ثَنَا أَبُو بَكْرِ الطَّلْحِيُّ، ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْعَدَوِيُّ، ثَنَا دَاوُدُ بْنُ حَمَّادٍ أَبُو حَاتِمٍ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ يَحْيَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فَقَالَ: «صَنَعْتُ الْيَوْمَ شَيْئًا لَوْ كُنْتُ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا صَنَعْتُهُ» ، قَالَتْ: قُلْتُ: وَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: " دَخَلْتُ الْبَيْتَ ، وَخَشِيتُ أَنْ يَأْتِيَ الْآتِي مِنْ بَعْدِي فَيَقُولَ: حَجَجْتُ وَلَمْ أَدْخُلِ الْبَيْتَ ، وَإِنَّهُ لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْنَا دُخُولُهُ ، إِمَّا كُتِبَ عَلَيْنَا طَوَافُهُ "

Hz. Âişe (r) anlatıyor: “Bir gün Rasulullah (s) yanıma geldi ve: ‘Bugün öyle bir şey yaptım ki, şayet yöneldiğim bir işten geri dönmeme âdetim olmasaydı onu yapmazdım’ buyurdu. Dedim ki: “O nedir ey Allah’ın Rasulü?” Buyurdu ki: “Kâbe’ye girdim. Ama benden sonra gelecek olan birinin şöyle demesinden endişe ettim: ‘Haccettim ancak Kâbe’nin içine giremedim.’ Hâlbuki bize oraya girmek değil, orayı tavaf etmek emredildi.”²⁶⁹

Hadis münekkitleri rivayetin senedinde bulunan Hasan b. Ali el-Adevî (319/931) için yalancı demişlerdir. Zehebî (748/1348) onun hem sened, hem metin uydurma konusunda cüretli olduğunu söylemiştir. İbn Hacer de (852/1449) onu “yalancılardan biriydi” diyerek cerh etmiştir.²⁷⁰

Hasan b. Ali el-Adevî’nin kezzab olması sebebiyle bu rivayeti bu senedle kabul edemeyiz. Ancak başka kaynaklarda bu rivayetteki mana ile aynı minvalde hadisler yer almaktadır. İhtimal ki, Adevî başka kaynaklarda yer alan sahih rivayetlere Zehebî’nin dediği gibi kendisi bir isnad uydurmuştur.

Ahmed b. Hanbel bu rivayeti şu şekilde tahriç etmiştir:

²⁶⁹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 112; Ebu Nuaym el-İsfahânî, *el-Hilye*, VII, 115.

²⁷⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefâiyati’l-Meşâhîr ve’l-Â’lâm*, I-XV, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Tunus 2003 VII, 353; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, I-VII, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 2002, IX, 79.

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، نا مَعْمَرٌ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَرَفَجَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فَقَالَ: «صَنَعْتُ الْيَوْمَ شَيْئًا وَدِدْتُ أَبِي لَمْ أَفْعَلْهُ، دَخَلْتُ الْبَيْتَ وَأَخَشَيْتُ أَنْ يَكُونَ الرَّجُلُ يَجِيءُ مِنْ أَفْقٍ مِنَ الْأَفَاقِ فَلَا يَسْتَطِيعُ دُخُولَهُ فَيَرْجِعُ فِي نَفْسِهِ مِنْهُ شَيْءٌ»

Hız. Âişe (r) anlatıyor: “Bir gün Rasulullah (s) yanıma geldi ve: ‘Bugün öyle bir şey yaptım ki, onu yapmamayı çok isterdim. Kâbe’ye girmiş bulundum. Hâlbuki ileride bir kişinin herhangi bir yerden (buraya) gelip Kâbe’ye girememesinden dolayı içinde bir (üzüntüyle) geri dönmesinden endişe ediyorum’ buyurdu.”²⁷¹

Bu merfu rivayet hakkında Şuayb Arnavut: “hasen li gayrih bir hadistir, isnadı Câbir’in zayıf olması sebebiyle zayıftır” demiştir. “Kâbe’ye girmek değil, tavaf emredildi” cümlesi bu rivayette yer almamakla birlikte, aşağıdaki rivayette bu konu üzerinde durulmuştur.

g. Öncekilerden farklı olarak Hız. Peygamber’in (s) Kâbe’de namaz kılmadığını bildiren rivayeti Zerkeşî Müslim’in *Sahih*’inden küçük farklılıklarla nakletmiştir:

عن ابن عباس: إِذَا أُمِرْتُمْ بِالطَّوَّافِ، وَلمْ تُؤْمَرُوا بِدُخُولِهِ أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا دَخَلَ الْبَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلمْ يُصَلِّ فِيهِ حَتَّى خَرَجَ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ فِي قُبُلِ الْبَيْتِ رَكَعَتَيْنِ، وَقَالَ «هَذِهِ الْقِبْلَةُ»

İbn Abbas (r): “Siz Kâbe’ye girmekle değil, onu tavafla emrolundunuz. Üsame b. Zeyd bana Rasulullah’ın (s) Kâbe’ye girdiğinde, bütün köşelerinde dua ettiğini, çıkana kadar orada namaz kılmadığını, çıktığında Kâbe’ye doğru iki rekât namaz kıldığını ve: ‘İşte burası kıbledir’ buyurduğunu haber verdi.”²⁷²

Hız. Bilal’den gelen rivayetlerde, Hız. Peygamber’in (s) hem Kâbe’nin içinde, hem de dışında Kâbe’ye doğru namaz kıldığı haber verilirken, İbn Abbas’ın Üsame’den naklettiği rivayette namaz kılmayıp, dua ettiği bildirilmiştir.

Rivayetler birbirini nakzeder gibi görüldüğü için konuyla ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Tahâvî, İbn Ömer ve İbn Abbas’tan gelen rivayetlerin tearuz ettiğini

²⁷¹ Ahmed b. Hanbel, XLII, 110.

²⁷² Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 91; Müslim “Hac”, 395.

söylemiş, Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'nin içinde namaz kıldığına dair rivayetlerin Hz. Ömer, İbn Ömer, Bilâl, Câbir, Osman b. Talha, Üsâme b. Zeyd ve Şeybe b. Osman'dan nakledildiğini ve İbn Abbas'ın Üsâme'den rivayetinde teferrüt ettiğini haber vermiştir.²⁷³ Nevevî (676/1277) hadis âlimlerinin Hz. Bilal'den (r) gelen rivayetleri tercih ettiklerini, zira onda sikanın ziyadesi ve hüküm isbatının söz konusu olduğunu, dolayısıyla isbatın nefye tercih edileceğini söylemiştir. Ona göre, Üsâme kapının kapalı olması ve dua-yalvarmayla iştilal etmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in namaz kıldığını görememiştir.²⁷⁴

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in (s) Kâbe'nin içine girip namaz kıldığına veya namaz kılmayıp dua ettiğine dair rivayetler olmakla birlikte, namaz kıldığına dair rivayetler tercihe şayan görülmüştür.

Konuyla ilgili incelenen dokuz rivayetten sekizi sahihtir. Bir rivayetin zayıf tarihi bulunduğu halde, Zerkeşî onu isnadında hadis uydurmakla itham edilen bir ravinin bulunduğu tarikle vermiştir.

1.7. Kâbe'ye Hürmet Gösterilmesi ve Hacerülesved'in Kıymeti

1.7.1. Kâbe'ye Hürmet Gösterilmesi

Hürmet, “sözlükte saygısızlık gösterilmesi yasak olan” anlamına gelmektedir.²⁷⁵ Bu kelime dilimizde saygı ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Kutsal, derin bir dinî saygı uyandıran şeydir. Bütün dinlerde kutsal olarak addedilen her şeye saygı gösterilir, önem verilir. İslam dininde bütün kutsallığın kaynağı sadece Allah Teâlâ'dır. Kutsallığından sözü edilen kişiler, mekânlar, zamanlar, nesnelere ise Allah'ın onlara kutsiyet atfetmesindedir. Daha net bir ifadeyle Allah neye kutsal demişse kutsal odur.²⁷⁶

Yeryüzünde bereket ve hidayet kaynağı olarak kurulan ilk ev olma özelliği taşıyan Kâbe, tartışmasız Müslümanlar için en kutsal mekândır. Müslümanlar,

²⁷³ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 392.

²⁷⁴ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty. III, 192.

²⁷⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, III, 357.

²⁷⁶ Kutluay, İbrahim, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ve Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdâliyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1996.

Allah'ın rızasına mazhar olabilmek için bu özel mekânda bireysel temizliklerine, ibadetlerine, duygu, düşünce ve davranışlarına ehemmiyet verdikleri gibi, bu alanın temizliğine ve bakımına da ayrı bir alaka göstermişlerdir.

Bu kısımda Kâbe'nin kokulanması ve temizlenmesinin önemi ile Kâbe'ye hürmetsizlik addedilecek davranışların nehyi ile ilgili rivayetler incelenecektir.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin kaynağını zikretmeden naklettiği rivayet şöyledir:

قالت عائشة: أُطِيبُ الكعبةَ أحبَّ إليَّ من أن أُهْدِيَ إِلَيْهَا ذهباً أو فضةً

Hiz. Âişe (r) şöyle demiştir: “Kâbe’ye koku göndermem (kokulamam), oraya altın yahut gümüş hediye göndermemden bana daha hoş gelir.”²⁷⁷

Bu mevkuf rivayeti aynı lafızlarla Ezrakî şu senedle zikretmiştir:²⁷⁸ Ezrakî → Dedesinden → İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya → Abdullah b. Ebu Bekir b. Muhammed → Âişe.

İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya hakkında daha önce uzunca bir bilgiye yer verilmiş ve İbn Hacer’in (852/1449) onun için metruk dediğinden söz edilmişti.²⁷⁹ Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayet mevzudur.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin kaynağını zikretmeksizin naklettiği rivayet şu şekildedir:

قالت: طيبوا البيت , فإن ذلك من تطهيره

Hiz. Âişe (r) şöyle demiştir: “Kâbe’yi kokulayın Bu iş Kâbe’nin temiz tutulmasına dâhildir.”²⁸⁰

²⁷⁷ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 183.

²⁷⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 257

²⁷⁹ Bkz. 36, 60.

²⁸⁰ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 183.

Bu mevkuf rivayeti Ezrakî: Ezrakî → Dedesinden → İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya → Alkame b. Ebî Alkame → Hz. Âişe senediyle zikretmiştir.²⁸¹

İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya'nın metruk olması sebebiyle bu mevkuf rivayet bu isnadla mevzudur. Bu ve önceki rivayet Kâbe'nin kokulanması gerektiği ile ilgilidir ve her ikisi de sadece *Ahbâru Mekke*'de geçmekte olup isnadı yönüyle mevzudur.

3. Rivayet

Zerkeşî'nin kaynak belirtmeksizin zikrettiği rivayet şöyledir:

روى في حديث سراقاة مرفوعا: إذا أتى أحدكم البراز فليكرم قبلة الله ولا يستقبل القبلة

Sürâka'dan (r) merfu olarak rivayet edilen hadiste: “Sizden biriniz tuvalete girdiğinde Allah'ın kiblesine saygı göstereyin ve kibleye dönmesin.”²⁸²

Zerkeşî'nin zikrettiği bu rivayet Abdürrezâk'ın *Musannef*'inde şöyledir:

عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ أَبِي الْمُخَارِقِ، أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ مَالِكِ بْنِ عَبْدِ الْقَيْسِ أَخْبَرَهُ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ قَيْسٍ مَوْلَى سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ سَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: " أَنْتَ رَسُولِي إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ، فُلْنِ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسَلَنِي يَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَيْكُمْ، وَيَأْمُرُكُمْ بِثَلَاثٍ: لَا تَخْلِفُوا بَعِيرَ اللَّهِ، وَإِذَا تَخَلَّيْتُمْ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلَا تَسْتَنْجُوا بَعْظِمٍ وَلَا بَيْعَرَةَ

Sehl b. Huneyf (r) Hz. Peygamber'in (s) kendisine şöyle dediği haber verdi: “*Sen Mekke halkına gönderdiğim elçimsin. Onlara: “Rasulullah'ın (s) sizlere selamı var ve size şu üç şeyi emretti, de: “Allah'tan başkası adına yemin etmemenizi, tuvalete girdiğiniz zaman kibleyi ön ve arkanıza almamanızı, kemik ve tezeği taharet için kullanmamanızı.*”²⁸³

²⁸¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 257.

²⁸² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 133.

²⁸³ Abdürrezâk, *el-Musannef*, VIII, 466.

Seneddeki ravilerden Abdülkerim b. Ebî'l-Muhârik (126/744) için Zehebî (748/1348) ve İbn Hacer (852/1449) zayıf demişlerdir.²⁸⁴ Rivayeti aynı tarik ve metinle Ahmed b. Hanbel de (241/855) zikretmiştir.²⁸⁵

Sahâbî Sehl b. Huneyf'in (r) Hz. Peygamber'den (s) nakilde bulunması sebebiyle merfu olan rivayet, Abdülkerim'in zayıf olması sebebiyle bu isnadla zayıftır. Ama itibar için yazılır. İtibar terimi, ferd olduğu zannedilen bir hadisin mütâbiinin olup olmadığını anlamak için tariklerini câmilerden, müsnedlerden ve cüzlerden araştırmayı ifade eder.²⁸⁶ Ayrıca Zerkeşî'nin Sürâka'dan (r) rivayet ettiği hadisi Abdürrezzâk Sehl b. Huneyf'ten (r) nakletmiştir

Bu rivayeti Dârekutnî şu şekilde tahric etmiştir:

نا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْفَارِسِيُّ ، ثنا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبَّادٍ ، نا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، عَنْ زَمْعَةَ بْنِ صَالِحٍ ، عَنْ سَلْمَةَ بْنِ وَهْرَامٍ ، قَالَ : سَمِعْتُ طَاوُسًا ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْبِرَّازُ فَلْيُكْرِمَنَّ قِبْلَةَ اللَّهِ فَلَا يَسْتَقْبِلُهَا وَلَا يَسْتَدِيرُهَا ، ثُمَّ لِيَسْتَطِبْ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ أَوْ ثَلَاثَةِ أَعْوَادٍ أَوْ ثَلَاثِ حَشِيَّاتٍ مِنَ الثَّرَابِ ، ثُمَّ لِيَقُلْ : الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَخْرَجَ عَنِّي مَا يُؤْذِينِي وَأَمْسَكَ عَلَيَّ مَا يَنْفَعُنِي . "

Tavûs'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Biriniz tuvalete girdiğinde, Allah'ın kiblesine saygı gösterip orayı önüne ve arkasına almasın. Üç taşla veya üç ağaç parçasıyla yahut üç avuç toprakla temizlensin. Çıkarken de: “Bana sıkıntı veren şeyi giderip faydalı olan şeyi tutan Allah'a hamdolsun” desin.*”²⁸⁷

Tavus'tan nakledilen bu rivayet mürseldir. Zira Tavûs tâbiîndendir. Zerkeşî, rivayetin sahâbî Sürâka'dan nakledildiğini zikretmiştir. Tavus'un Sürâka'dan hadis aldığı sabittir.²⁸⁸ Ancak geçtiği kaynaklarda senedde Sürâka yer almamaktadır. Sonuç olarak bu rivayet mürseldir. Mürsel hadisin hükmü ihtilafli olmakla birlikte

²⁸⁴ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, III, 455; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 377.

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, XXV, 360.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 90.

²⁸⁷ Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *es-Sünen*, I-V, thk. Şuayb Arnavud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, I, 91, Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-III, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, *Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 2003, I, 179.

²⁸⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XI, 328.

Tavus sikadır. Ancak Zehebî (748/1348) ve İbn Hacer (852/1449) seneddeki ravilerden Zem'a b. Salih el-Cündî el-Yemânî'nin (151/768) zabtı yönüyle zayıf olduğunu bildirmişlerdir.²⁸⁹ Dolayısıyla bu rivayetin bu isnadla zayıf olduğu kanaatindeyiz.

Kâbe'ye hürmet gösterilmesiyle ilgili incelenen üç rivayetin ilk ikisi, Kâbe'nin kokulanmasına dair olup mevzu rivayetlerdir. Üçüncü rivayette, tuvalet adabına dair bilgiler yer almakta, önünü ve ardını kibleye döndürmemek gerektiği, taharetin ne ile yapılacağı ve tuvaletten çıkınca nasıl dua edileceği haber verilmektedir. Bu rivayet isnadı yönüyle zayıftır. Mescid-i Aksâ'ya dair rivayetleri inceleyeceğimiz bölümde konu hakkındaki ihtilaf ele alınıp incelenecektir.

1.7.2. Hacerülesved'in Kıymeti

Hacerülesved hakkında birçok zayıf ve uydurma rivayet bulunmakla birlikte, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken bu taşı tavafın başlangıç noktasını belirlemek için koyduğunda ittifak vardır.²⁹⁰ Bu başlık altında Hacerülesved'in kıymeti ile ilgili Zerkeşî'nin zikrettiği rivayetler incelenecektir.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin daha önce hakkında bilgi verdiğimiz ve eserinin günümüze ulaşmadığını söylediğimiz Cenedî'de (308/ 920) naklettiği rivayet şöyledir:

في فضائل مكة للجندي عن اسحق بن ابراهيم بن عبيد. ثنا ابراهيم بن الحكم. ثنا أبي. ثنا وهب بن منبه عن طاوس عن ابن عباس: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لَوْلَا مَا طَبَعَ اللَّهُ الرَّكْنَ مِنْ أَجْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَرْجَاسِهَا وَأَيْدِي الظَّالِمَةِ وَالْأُمَّةِ لَأَسْتَشْفِي بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ، وَلَأَلْفِي الْيَوْمَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَهُ اللَّهُ، وَإِنَّمَا غَيَّرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِالسَّوَادِ لِنَظَرِ أَهْلِ الدُّنْيَا إِلَى زِينَةِ الْجَنَّةِ وَأَنْزَلَهُ يَاقوتَةَ مِنْ يَاقوتِ الْجَنَّةِ بِيضَاءٍ وَضَعَهُ اللَّهُ لِأَدَمَ حَيْثُ أَنْزَلَهُ فِي مَوْضِعِ الْكَعْبَةِ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ الْكَعْبَةُ وَالْأَرْضُ يَوْمَئِذٍ طَاهِرَةٌ لَمْ يُعْمَلْ فِيهَا بِشَيْءٍ مِنَ الْمَعْاصِي، وَلَيْسَ لَهَا أَهْلٌ يُنَجِّسُونَهَا، فَوَضَعَ لَهُ صَفًّا مِنَ الْمَلَائِكَةِ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ يَحْرُسُونَهُ مِنْ جَانِ الْأَرْضِ، وَسُكَّانِهَا يَوْمَئِذٍ الْجِنُّ،

²⁸⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 81 İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III, 339.

²⁹⁰ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 62; Ögüt, Salim, "Hacerülesved", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 433-435.

وَلَيْسَ يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَيْهِ لِأَنَّهُ شَيْءٌ مِنَ الْجَنَّةِ، وَمَنْ نَظَرَ إِلَى الْجَنَّةِ دَخَلَهَا فَهَمَّ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ حَيْثُ

أَعْلَامُهُمُ الْيَوْمَ يَحْدِقُونَ بِهِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْحَرَمِ

Abdullah b. Abbas'tan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Eğer Allah’ın rüknü (olan Hacerülesvedî) cahiliye pisliği, zalim ve günahkârların eliyle mühürlemesi olmasaydı, onunla her hastalık tedavi edilirdi ve bugün Allah’ın onu ilk yarattığı gündeki şekliyle bulunurdu. Allah dünya ehlinin cennet zînetine bakmaması için onu siyahla değiştirdi. Onu cennet yakutlarından beyaz bir yakut olarak indirmiştir. Allah onu Kâbe’den önce Kâbe yerine indirdiğinde Âdem için koymuştur. Yeryüzü o zaman tertemizdi, günahlardan hiçbiri işlenmemişti. Onu kirletecekler orada değildi. O rükün (Hacerülesved) için haremın etrafına meleklerden bir saf koydu ki, yeryüzünün cinlerine (karşı) orayı korusunlar. O zamanlar yeryüzünün sakinleri cinlerdi. Onların ona (rükne) bakması söz konusu değildi. Zira o cennettendi. Kim cennete bakarsa oraya girer. Onlar Harem’in etrafındalar. Öyle ki, bugün büyükleri kendisi ile harem arasında her taraftan onu çevreliyorlar.²⁹¹

Senedindeki ravilerden İbrahim b. el-Hakem’in sika olmadığı, zayıf olduğu söylenmiştir.²⁹² Ayrıca ravilerden Vehb b. Münebbih’in (110/728) isrâilî haberler naklettiğinden daha önce söz etmiştik. İshak b. İbrahim b. Ubeyd hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Senesinde meçhul ve zayıf ravilerin bulunması sebebiyle rivayetin, bu isnadla zayıf olduğu kanaatindeyiz.

Bu rivayeti Ezrakî (250/864) ve Taberânî (360/970) şu isnadla vermiştir:²⁹³ Hasen b. Ali el-Hulvânî → Gavs b. Ğaylân b. Münebbih → Abdullah b. Safvan → İdris b. Bint Vehb b. Münebbih (İdris b. Sinan) → Vehb b. Münebbih → Tâvus → İbn Abbas.

Heysemî (807/1405): “Bu rivayetin senesinde hakkında bilgi verilmeyen tanımadığım bir ravi var” demiştir.²⁹⁴ Heysemî’nin hakkında bilgiye ulaşamadığı

²⁹¹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 202, 203.

²⁹² Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemal*, II, 74; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 115, 116.

²⁹³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 81, Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XI, 55.

²⁹⁴ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid* III, 243.

kişinin Abdullah b. Safvan olduğu kanaatindeyiz. İdris b. Sinan el-Yemânî’inde (221/836) zayıf olduğu söylenmiştir.²⁹⁵ Bu sebeple rivayetin bu isnadla zayıf olduğu söylenebilir.

Zerkeşî, Hacerülesved’in cennetten olduğuna dair Tirmizî’nin *Sünen*’inde (279/892) yer alan rivayeti de zikretmiştir. Onun zikrettiği metin ile Tirmizî’nin metni arasındaki farkın görülmesi adına iki metin, tek tercüme verilmesi uygun görülmüştür.²⁹⁶

Zerkeşî’nin zikrettiği metin şöyledir:

عبد الله بن عمرو مرفوعا: إن الركن الأسود , والركن اليماني ياقوتتان من الجنة , ولولا ما طمس من نورهما .
لأضاء ما بين المشرق والمغرب

Tirmizî’nin metni şöyledir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ رَجَاءِ أَبِي يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ مُسَافِعًا الْحَاجِبَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ الرُّكْنَ، وَالْمَقَامَ يَاقُوتَتَانِ مِنْ يَاقُوتِ الْجَنَّةِ، طَمَسَ اللَّهُ نُورَهُمَا، وَلَوْ لَمْ يَطْمَسْ نُورَهُمَا لَأَضَاءَا مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ»

Abdullah b. Amr’dan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Rükün (Hacerülesved) ve Makâm-ı İbrahim cennet yakutlarından iki yakuttur. Allah onların nurunu almıştır. Eğer onların nurunu almamış olsaydı, onlar doğu ile batı arasını aydınlatırdı.*”²⁹⁷

Tirmizî bu rivayetin sonunda yaptığı açıklamada, metnin Abdullah b. Amr’ın sözü olarak mevkuf şeklinde de rivayet edildiğini söylemiştir. Ayrıca senedde yer alan Ebu Yahya Recâ b. Sabîh el-Haraşî zayıf kabul edilmiştir.²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel’in de naklettiği bu rivayet için Şuayb Arnavud: “isnadı zayıf” demiştir.²⁹⁹

2. Rivayet

قَالَ عَطَاءٌ: «كَانَ أَحَدُنَا إِذَا أَرَادَ أَنْ يُسْتَشْفَى بِهِ جَاءَ بِطَبِيبٍ مِنْ عِنْدِهِ يَمْسَحُ بِهِ الْحَجَرَ ثُمَّ أَخَذَهُ»

²⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 194.

²⁹⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 203.

²⁹⁷ Tirmizî, “Hac”, 49.

²⁹⁸ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemal*, IX, 165; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 395; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 268.

²⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, XI, 577.

Atâ şöyle dedi: “Bizden biri tedavi olmak istediğinde, yanında koku getirip onu Hacerülesved’e sürer, sonra onu alırdı.”³⁰⁰ Bu rivayet sadece İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde (235/849) Atâ’nın kendi sözü olarak geçmektedir. Atâ’nın (114/732) sözü olduğu için maktu bir rivayettir.³⁰¹ Tespit edilebildiği kadarıyla rivayet zayıftır.

3. Rivayet

Zerkeşi’nin Hz. Ömer’den (r) geldiğini haber verdiği ve bir kısmını naklettiği meşhur rivayet şöyledir:

عمر رضي الله عنه: إنك حجر لا تضر ولا تنفع الحديث

“Hz. Ömer: “Sen bir taşsın. Ne zarar, ne de faydaverabilirsin ...” demiştir.³⁰²

Bu rivayet *Sahihayn*’da şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ عَابِسِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فَقَبَّلَهُ، فَقَالَ: «إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ»

Âbis b. Rabîa anlatıyor: “Ömer (r) Hacerülesved’e gelip onu öptü ve şöyle dedi: “Biliyorum ki, sen sadece bir taşsın. Ne zarar verirsin, ne de fayda. Şayet Rasulullah’ın (s) seni öptüğünü görmeseydim ben de seni öpmezdim.”³⁰³ Bu rivayet, sahabîye ait bir uygulamayı ve sözü haber verdiği için mevkuftur. Ancak Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in fiilini anlattığı kısım merfudur.

Hacerülesved hakkında incelenen rivayetlerden ilki onun cennetten geldiğini, zalim ve günahkârların eliyle nurunun gittiğini haber vermekteydi. Bu rivayetin senedinin zayıf olması ve isrâili kaynaklı olma ihtimalinden söz ettik. Tirmizî hadisi merfu ve zayıftır. İkinci rivayet ise maktu ve zayıftır. Hz. Ömer’in (r) söz ve uygulamasını haber veren son rivayet mevkuftur ve sahihtir, Hz. Peygamber’in (s) uygulamasının bildirildiği bölüm merfudur.

³⁰⁰ Zerkeşi, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 144.

³⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 249.

³⁰² Zerkeşi, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 204.

³⁰³ Buhârî, “Hac”, 50; Müslim, “Hac”, 248.

1.8. Kâbe'nin Yıkılması

Bu başlık altında kıyamet alametleri içerisinde zikredilen, Kâbe'nin yıkılacağına dair rivayetleri inceleyeceğiz. Bu rivayetlere geçmeden önce Kâbe'nin maruz kaldığı bazı olaylar hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Kâbe tarih boyunca birçok felaket ve saldırıya maruz kalmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Ebrehe ve ordusunun Kâbe'yi yıkmak için gelişleri ve bu isteklerini gerçekleştiremeden helake uğradıkları haber verilmektedir.³⁰⁴

H. Peygamber'in (s) vefatından sonra h. 64 yılında Husayn b. Nümeyr Hz. Âişe'nin (r) yeğeni Abdullah b. Zübeyr'in (r) üzerine bir ordu ile gelip Mekke'yi kuşattı. Bu kuşatma sırasında atılan yağlı paçavralar sebebiyle Kâbe'nin bir bölümü yanmış, mancınıklardan atılan taşlar da Kâbe'de ağır hasara sebep olmuştu.³⁰⁵ Bu olaydan sonra Abdullah b. Zübeyr yaptığı istişare doğrultusunda ağır hasarlı durumdaki Kâbe'yi yıkıp Hz. İbrahim'in (as) temelleri üzere yeninden bina etmişti.

Abdülmelik b. Mervân 'ın hilafeti döneminde h.72 yılında Emevî valisi Haccâc Kâbe'yi mancınıkla taşa tutmuş, Abdullah b. Zübeyr ve beraberindekiler de savaşıarak şehit olmuşlardı.³⁰⁶

Kâbe h. 317'de aşırı Şii İsmailiyye mezhebine mensup Karmatîler tarafından da saldırıya uğramıştır. Karmatîler, orada ibadet eden birçok müslümanı öldürüp, Hacerülesved'i yerinden sökerek Bahreyn'deki Hecer'e götürdüler. Hacerülesved 22 sene Kâbe'den uzakta kaldı. Nihayet h. 339 senesinde Mekke'ye gönderildi. Daha sonra Kâbe'ye bazı bireysel saldırı girişimleri olmuşsa da bir zarar meydana gelmeden bu saldırılar engellenmiştir.³⁰⁷

Konuyla ilgili rivayetler şunlardır:

³⁰⁴ Fil 105/1-5.

³⁰⁵ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 199; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", DİA, İstanbul 1988, I, 145.

³⁰⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. AAbdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Hier, Mısır 1997, XII, 212.

³⁰⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV, 37; Şimşek, Osman, *Ka'be Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2003, 56-58.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin kaynak göstermeden zikrettiği rivayet şöyledir:

روي عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال: قال الله تعالى: إذا أردت أن أخرب الدنيا بدأت ببיתי فخربته، ثم أخرب الدنيا على أثره.

Hız. Ali (r) şöyle demiştir: “Allah Teâlâ buyurdu ki: “Dünyayı yıkmak istediğim zaman buna evimden başlarım. Onu yıktıktan sonra peşinden dünyayı harap ederim.”³⁰⁸

Zerkeşî, bu rivayeti *İhyâ*'dan verip kaynağını zikretmemiştir. Gazzâlî (505/1111) tam isnadını vermeden sadece sahabînin ismini zikretmiş ve rivayeti eserinde temriz siğasıyla (روي) nakletmiştir.³⁰⁹ Irâkî (806/1403) bu rivayetin aslının olmadığı söylemiştir.³¹⁰ Burada aslının olmadığını söylemek mevzu demektir.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin İbn Hıbban ve Hâkim'in kitaplarında yer aldığını söylediği rivayet şöyledir:

وعن ابن عمر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: استمتعوا من هذا البيت فإنه يهدم مرتين ويرفع في الثالثة

Abdullah b. Ömer'den (r) nakledildiğine göre Hız. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Bu evden faydalanın (onun kıymetini bilin). Zira o iki defa yıkılacak, üçüncü defa da ise (göğe) kaldırılacaktır.”³¹¹

İbn Hıbban'nın *Sahîh*'inde Abdullah b. Kahtabe → Hasen b. Kazea → Süfyan b. Habîb → Humeyd et-Tavîl → Bekr b. Abdillâh el-Müzenî → İbn Ömer

³⁰⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 56.

³⁰⁹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty. I, 243.

³¹⁰ Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân (806/1404), *el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fi Tahrici mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-Ahbâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, s. 287.

³¹¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 55.

senediyle verilir.³¹² Şuayb Arnavud bu rivayetin isnadı yönüyle sahih olduğunu söylemiştir.³¹³ Rivayet başka hadis kaynaklarında da yer almaktadır.³¹⁴

Rivayet, Kâbe'nin iki defa yıkılacağını, üçüncüsünde (göğe) kaldırılacağını haber vermektedir. Zerkeşî bu olayın İsa (as) zamanında gerçekleşeceğini, el-Halîmi'nin (403/1012) kitabından nakille zikretmiştir.³¹⁵ İbn Huzeyme rivayeti şöyle açıklar: “Burada anlatılmak istenen, üçüncü kez yıkılışından sonra (tekrar inşa edilerek o zaman) kaldırılacağıdır. Zira yıkılan şeyin kaldırılması imkânsızdır. Ayrıca ev yıkıldığı zaman ortada bir bina olmayacağından ona ev de denmez.”³¹⁶

Zerkeşî konuyla ilgili diğer bir rivayeti kaynağını zikretmeksizin ve isnadsız şekilde şöyle nakletmiştir: *وفي رواية يهدم مرتين ويرفع الحجر في الثالثة* Bir diğer rivayette şöyle buyrulur: “Kâbe iki defa yıkılacak, üçüncüsünde Hacerülesved kaldırılacak.”³¹⁷

Rivayet Nuaym b. Hammad'ın (228/843) *Kitâbu'l-Fiten*'inde ve *Ahbâru Mekke*'de küçük lafız farklılıklarıyla şöyle yer almaktadır:

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ ثَنَا تَوْبَةُ بْنُ عَلْوَانَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: «تُهَدَّمُ الْكَعْبَةُ
مَرَّتَيْنِ، وَيُرْفَعُ الْحَجَرُ فِي الْمَرَّةِ الثَّالِثَةِ»

Abdullah b. Amr (r) şöyle demiştir: “Kâbe iki defa yıkılacak, üçüncüde Hacerülesved kaldırılacaktır.”³¹⁸ Bu mevkufla rivayet senedinde yer alan ravi Tevbe b. Ulvân için Ebu'l-Feth el-Ezdî (374/985) “metruk” lafzıyla cerhetmiştir. Bu rivayetin bu isnadla çok zayıf olduğu söylenebilir.³¹⁹

³¹² İbn Hibban, Muhammed b. Ahmed el-Büstî, (354/965), *Sahihu İbn Hibban*, I-XVIII, thk. Şuayb Arnavud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, XV,153

³¹³ İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, XV,153

³¹⁴ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 128; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 608; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, VII, 461.

³¹⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 55, el-Halîmî, Hüseyin b. Hasen b. Muhammedel-Cürçânî, *el-Minhâc fi Şuabi'l-İmân*, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, I, 429.

³¹⁶ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 128

³¹⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 55.

³¹⁸ Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten*, I-II, thk. Semir Emin ez-Zührî, Mektaabetu't-Tevhîd, Kahire 1992, II, 671; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I,359.

³¹⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 361; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 381.

Kâbe'nin yıkılacağına dair rivayetleri zikrettikten sonra, şimdi de bunu kimin ya da kimlerin yapacağını haber veren rivayetleri inceleyelim.

3. Rivayet

Zerkeşî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'inden sened ve metni de tam olarak verdiği rivayet şöyledir:

حدثنا علي بن عبد الله. ثنا سفيان. ثنا زياد بن سعد عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "يخرب الكعبة ذو السويقتين من الحبشة"

Ebu Hureyre'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s): “*Kâbe’yi Habeşlilerden çelimsiz bacaklı biri yıkacaktır*”³²⁰ buyurmuştur.

Kâbe'nin Habeşlilerden çelimsiz bacaklı biri tarafından yıkılacağını haber veren bu merfu rivayet, *Sahihayn*'da yer almaktadır.³²¹ Zerkeşî'nin sened ve kaynak zikretmeden naklettiği benzer rivayet şöyledir:

ذكر في حديث آخر: أسود أفحج يقلعها حجرا حجرا .

Bir diğer rivayette: “*Ayrık (parantez) bacaklı siyahî birisi Kâbe'nin taşlarını tek tek söker*”³²² buyrulmaktadır.

Buhârî rivayeti şu şekilde tahriç etmiştir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ الْأَخْنَسِ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كَأَنِّي بِهِ أَسْوَدٌ أَفْحَجٌ، يَقْلَعُهَا حَجْرًا حَجْرًا»

İbn Abbas'tan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Sanki ben ayrık (parantez) bacaklı siyahî birinin Kâbe'nin taşlarını tek tek söktüğünü görür gibiyim*.”³²³ Bu sahîh rivayet aynı isnadla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.³²⁴

³²⁰ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 54.

³²¹ Buhârî, “Hacc”, 47; Müslim, “Fiten”, 57 .

³²² Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 54.

³²³ Buhârî, “Hacc”, 49.

³²⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 459.

4. Rivayet

Zerkeşî'nin Ebu Dâvûd'un *Sünen*'inden senedinin bir bölümünü vermek suretiyle zikrettiği rivayet şöyledir:

عَنْ مُوسَى بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حَنيفٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: اتْرُكُوا الْحَبْشَةَ مَا تَرَكْتُمْ، فَإِنَّهُ لَا يَسْتَخْرُجُ كَنْزَ الْكَعْبَةِ إِلَّا ذُو السُّؤْيَقَتَيْنِ مِنَ الْحَبْشَةِ

Abdullah b. Amr'dan (r) nakledildiğine Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Habeşliler size dokunmadığı sürece siz de onlara ilişmeyin. Zira Kâbe'nin hazinesini Habeşlilerden çelimsiz bacaklı kimseden başkası çıkarmayacaktır.*”³²⁵

Ebu Dâvud'un tahriç ettiği bu hadis için Şuayb Arnavut: “Habeşliler size dokunmadığı sürece siz de onlara ilişmeyin” cümlesi hariç, bu hadis sahih li gayrihidir. İsnadı da hasendir” demiştir.³²⁶ Bu rivayeti aynı isnadla Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde zikretmiştir.³²⁷

a. Bir diğer rivayette Hz. Peygamber (s) Kâbe'yi yıkıp, oradaki hazineyi alan Habeşli hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Zerkeşî'nin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden naklettiği rivayet şöyledir:

عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يُخْرَبُ الْكَعْبَةَ ذُو السُّؤْيَقَتَيْنِ مِنَ الْحَبْشَةِ، وَيَسْلُبُهَا حَلِيَّتَهَا، وَيُجْرِدُهَا مِنْ كِسْوَتِهَا، وَلَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ أَصْبَلَعُ أَفْبِدَعُ، يَضْرِبُ عَلَيْهَا بِمِسْحَاتِهِ وَمَعْوَلِهِ

Abdullah b. Amr'dan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kâbe'yi Habeşlilerden çelimsiz bacaklı biri yıkacaktır. Onun zînetlerini yağmalayacak, örtüsünü çıkaracaktır. Sanki ben burnu kesik, kötürüm birinin Kâbe'ye kazma, kürekle vurduğunu görürü gibiyim.*”³²⁸

Müsned'de isnad şu şekildedir: Harrânî → Muhammed b. Seleme → Muhammed b. İshak → İbn Ebî Necîh → Mücahid → Abdullah b. Amr.

³²⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 54.

³²⁶ Ebu Dâvûd, “Melâhim”, 11.

³²⁷ Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 226.

³²⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 54.

Şuayb Arnavut, senedde yer alan Muhammed b. İshak'ın (151/768) tedlis yapan biri olması sebebiyle isnadın zayıf, diğer ravilerin ise sika olduğunu söylemiştir.³²⁹ Dolayısıyla bu merfu rivayet bu isnadla zayıftır.

b. Zerkeşî'nin Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (204/819) *Müsned*'inden naklettiği rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا يُونُسُ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ سَمْعَانَ مَوْلَى الْمُشَمِّعِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يُحَدِّثُ أَبَا قَتَادَةَ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ فَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُبَايِعُ لِرَجُلٍ بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْمَقَامِ، وَأَوَّلُ مَنْ يَسْتَحِلُّ هَذَا الْبَيْتِ أَهْلُهُ، فَإِذَا اسْتَحْلَوْهُ فَلَا تَسْأَلُ عَنْ هَلَكَةِ الْعَرَبِ ثُمَّ يَجِيءُ الْحَبِشَةُ فَيَحْرَبُونَهُ خَرَابًا لَا يَعْمُرُ بَعْدَهُ، وَهُمْ الَّذِينَ يَسْتَخْرِجُونَ كَنْزَهُ»

Saîd b. Sem'ân: "Ebu Hureyre'yi (r) Kâbe'yi tavaf eden Ebu Katâde'ye hadis rivayet ederken işittim: 'Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "*Hacerülesved ile Makâm-ı İbrahim arasında bir adama biat edilir. Kâbe'nin hürmetini çiğneyenlerin ilki, oranın kendi halkı olacaktır. Onlar Kâbe'nin hürmetini çiğneyince, Arapların helak edilmesini sorma! Sonra Habeşliler gelip orayı tarumar ederler de, bir daha mamur olmaz. Onlar Kâbe'nin hazinesini de çıkaracak olanlardır.*"³³⁰

Rivayet aynı isnadla bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır. Şuayb Arnavut: "İsnadı sahihtir. Bütün raviler sikadır" demiştir.³³¹ Bu hadiste Habeşlilerin Kâbe'ye saldırısının Hacerülesved ile Makâm-ı İbrahim arasında oranın kendi halkından olan bir adama biat edilmesinden sonra gerçekleşeceği ve bu durumun oranın halkı için bir helak sebebi olacağı haber verilmektedir.

5. Rivayet

Zerkeşî'nin Nuaym b. Hammad'ın (228/843) *Kitâbu'l-Fiten*'inden isnadsız naklettiği rivayet şöyledir:

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, XI, 628.

³³⁰ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 54; Tayâlisî, Ebu Dâvûd Süleyman, *el-Müsned*, I-IV, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, Mısır, 1999, IV, 127.

³³¹ Ahmed b. Hanbel, XIII, 289; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 462; İbn Hibban, *es-Sahih*, XV, 239.

عبدالله بن عمرو: تَخْرُجُ الْحَبَشَةُ بَعْدَ نُزُولِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، فَيَبْعَثُ عِيسَى طَلِيعَةً فَيَنْهَزِمُوا

Abdullah b. Amr'dan (r) şöyle demiştir: “Habeşliler İsa b. Meryem’in nüzulünden sonra ortaya çıkacaktır. İsa (as) (onların üzerine) öncü bir ordu gönderecek, böylece onlar hezimete uğrayacaktır.”³³²

Sadece Nuaym b. Hammad'ın kitabında yer alan bu rivayetin senedi şöyledir³³³: Nuaym → Abdü's-Samed b. Abdi'l-Vâris → Hammad b. Seleme → Ali b. Zeyd → el-Uryan b. Heysen → Abdullah b. Amr. Senedde yer alan ravilerden Ali b. Zeyd b. Abdillah el-Kureşî (131/748) zabtı yönüyle tenkit edilmiştir. Hafızasının zayıf olduğu (sûü'l-hıfz), yaşlılığında ihtilâtın zuhur ettiği söylenerek zayıf kabul edilmiştir.³³⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla rivayet bu isnadla zayıftır.

Bu rivayet Abdullah b. Amr (r) tarafından nakledilmiştir. Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği birçok sahih-hasen rivayetin günümüze ulaştığı, bununla birlikte bazı rivayetlerinin isrâilîyattan olabileceği hususunun gözden kaçmaması gerektiği daha önce zikredilmişti. Bu rivayetin de isrâilî kaynaklı olma ihtimalinden söz edilebilir.

6. Rivayet

Zerkeşî'nin yine *Kitâbu'l-Fiten*'den naklettiği rivayet şöyledir:

وفي رواية ويستخرجون كنز فرعون بمنوف من الفسطاط

Bir rivayette de, Habeşlilerin Firavun'un hazinelerini Fustat'daki Menûf şehrinden çıkaracakları haber verilmektedir.³³⁵

Rivayet *Kitâbu'l-Fiten*'de şöyle zikredilmiştir:

³³² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 55.

³³³ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, II, 670

³³⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 207.

³³⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 55.

حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ ثَنَا الْوَلِيدُ، عَنِ ابْنِ هُبَيْرَةَ، عَنْ أَبِي قَبِيلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: «هُمُ الَّذِينَ يَسْتَخْرِجُونَ كَنْزَ فِرْعَوْنَ بِمَدِينَةِ يُقَالُ لَهَا مَنْفٌ، وَيَخْرُجُ إِلَيْهِمُ الْمُسْلِمُونَ فَيَقَاتِلُونَهُمْ وَيَغْنَمُونَ تِلْكَ الْكُنُوزَ حَتَّى يُبَاعَ الْحَبَشِيُّ بِعَبَاءَةٍ»

Abdullah b. Amr (r) şöyle demiştir: “Onlar (Habeşliler) Menf denilen şehirden Firavun’un hazinelerini çıkaracak olanlardır. Karşılarına Müslümanlar çıkarak onlarla savaşacaklar. Müslümanlar o hazineleri ganimet olarak alacaklar. Nihayet Habeşliler bir aba karşılığı satılacak.”³³⁶

Abdullah b. Amr’ın (r) rivayeti ile ilgili önceki hadiste yaptığımız açıklama bu rivayet için de geçerlidir. İbn Lehîa’nın (174/790) zayıf bir ravi olduğundan daha önce söz edilmişti.³³⁷ Sadece *Kitâbu’l-Fiten*’de yer alan bu rivayet tespit edilebildiği kadarıyla ravilerden İbn Lehîa sebebiyle zayıftır.

7. Rivayet

Zerkeşî’nin Buhârî’nin *Sahîh*’inden naklettiği hadis şöyledir:

عن أبي سعيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ليحجن البيت. وليعتمرن بعد خروج
يأجوج ومأجوج

Ebu Saîd el-Hudrî’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışından sonra da mutlaka Kâbe’de hac ve umre yapılacaktır.*”³³⁸ Hadis Buhârî’nin *Sahîh*’indeki metinle uyumludur.³³⁹

Aynı merfu rivayet sahih isnadla Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de yer almaktadır.³⁴⁰ Bazı rivayetlerde haber verildiğine göre Ye’cûc ve Me’cûc Hz. İsa (r) zamanında çıkacak ve Hz. İsa’nın dua etmesiyle helak olacaklardır.³⁴¹

³³⁶ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbu’l-Fiten*, II, 674.

³³⁷ Bkz. 38.

³³⁸ Zerkeşî, *I’lâmü’s-Sâcid*, 55.

³³⁹ Buhârî, “Hac”, 47.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, XVII, 316.

³⁴¹ Müslim, “Fiten”, 110, Tirmizi, “Fiten”, 59.

8. Rivayet

Müellifin İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Müsîrû'l-Ğarâmi's-Sâkin* adlı eserinden Huzeyfe'nin (r) naklettiğini söylediği rivayet şöyledir:

حَدِيثٌ حَذِيفَةٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَدِيثِ طَوِيلٍ وَخَرَابٌ مَكَّةَ مِنْ قِبَلِ الْحَبَشَةِ ، وَخَرَابٌ الْمَدِينَةَ مِنْ قِبَلِ الْجَوْعِ ، وَخَرَابٌ الْيَمَنِ مِنْ قِبَلِ الْجَرَادِ

Huzeyfe'den (r) nakille Hz. Peygamber'den (s) gelen uzun rivayette şu bilgi vardır: “*Mekke'nin sonu Habeşlilerden, Medine'nin sonu açlıktan, Yemen'in sonu da çekirgeden (kuraklıktan) olacaktır.*”³⁴²

Bu rivayet İbnü'l-Cevzî'nin kitabında tespit edilememiştir. Söz konusu rivayet Dâni'nin (444/1053) *es-Sünenü'l-Vâride*'sinde Vehb b. Münebbih'ten nakledilir.³⁴³ Eserde rivayet şu isnadla verilmiştir: Ebu Bekir Muhammed b. Hasan → Ebu Recâ Muhammed b. Hamdeveyh → Muhammed b. Mes'ade → Abdü'l-Mün'im → babasından → Vehb b. Münebbih.

Senedde yer alan raviler Abdü'l-Mün'im b. İdris ve babası İdris b. Sinan el-Yemânî'nin (221/836) zayıf olmaları sebebiyle bu rivayetin çok zayıf olduğu söylenebilir.³⁴⁴

Kâbe'nin yıkılacağı konusunda çok zayıf ve mevzu rivayetler bulunmakla birlikte, sahih ve hasen rivayetler Kâbe'nin Habeşliler'den çelimsiz bacaklı biri tarafından yıkılacağını haber vermektedir.

Zerkeşî'nin Kâbe ile ilgili zikrettiği 49 rivayetten 23'ü sahih, 4'ü hasen, 15'i zayıf ve 7'si de mevzu'dur. Zayıf ve mevzu olan bazı rivayetlerin isrâiliyâttan olma ihtimali de vardır. Bu durum genelde hakkında çok fazla sahih hadisin bulunmadığı konular için geçerlidir. Kâbe ile ilgili rivayetlerden sonra şimdi içerisinde daha çok ahkâma dair mevzuları barındıran Mescid-i Harâm'la ilgili rivayetler ele alınacaktır.

³⁴² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 55.

³⁴³ Dâni, Osmân b. Saîd, *es-Sünenü'l-Vâride*, I-VI, thk. Mübarekpurî, Dâru'l-Âsime, Rıyad 1995, IV, 884.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 194.

2. Mescid-i Harâm

Harem kelimesi sözlükte “korunmuş, dokunulmaz” manalarına gelmektedir ve haram ile eş anlamlıdır. Terim olarak, Mekke ve Medine’nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından belirlenen çevresi için kullanılır. Aynı zamanda İki mescid ve Mescid-i Aksâ için harem-i şerif tabiri kullanılmaktadır.³⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de Mekke şehrinin harem olduğu söylenir. “*Biz onları kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi?*”³⁴⁶ ve “*Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken (öldürülürken, ya da esir edilirken) bizim (Mekke’yi) güvenli, dokunulmaz bir yer yaptığımızı görmediler mi?*”³⁴⁷

Kuzeybatıda Ten‘îm ve Hudeybiye, kuzeyde Vâdi Sîrî de Cirâne, kuzeydoğuda Nahle Yemânî, doğuda Arafat hizasında Urene Vadisi, güneyde Edâtü Leben Mekke haremının sınırlarını belirlemektedir. Mescid-i Harâm ile bu sınırlar arasındaki mesafeler takriben 6 ilâ 22 km. arasında değişmektedir.³⁴⁸

“Mescid-i Harâm” ile Kâbe’yi çevreleyen alan kastedilir. Kâbe, Makâm-ı İbrahim ve Zemzem kuyusu bu alanın içindedir. Kur’ân’ı Kerîm’de birçok ayette Mescid-i Harâm ismi geçmektedir.³⁴⁹

Mescid-i Harâm, Hz. Peygamber (s) ve Hz. Ebu Bekir zamanında bir değişikliğe uğramadı. Hz. Ömer (r) zamanında insanlar evlerini Kâbe’nin yakınına yaparak namaz kılınan alanı daraltmışlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer (r) Kâbe’nin yakınındaki evleri satın alarak alanı genişletti ve etrafına duvar ördü. Hz. Osman (r) zamanında alan tekrar genişletilip, revaklar eklendi. İlk revakın bu dönemde yapıldığı söylenmiştir.³⁵⁰

Bu bölümde Kâbe’den ayrı olarak onu çevreleyen Mescid-i Harâm ile ilgili bu mescid alanında namaz başta olmak üzere yapılacak diğer ibadetlerin derecesi ve mükâfatı, harem-i şerîf dışında yasaklanan bazı durumların burada geçersiz olması ve

³⁴⁵ Yakut, *Mu‘cemü’l-Büldân*, II, 243; Ögüt, Salim, “Harem”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 127-132.

³⁴⁶ el-Kasas 28/57.

³⁴⁷ el-Ankebût 29/ 67.

³⁴⁸ Özben, Zübeyde, *Hadislerde Geçen yer İsimleri (Buhârî Özelinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.11; Ögüt, Salim, “Harem”, *DİA*, XVI, 127-132.

³⁴⁹ Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 59-60; el-Bakara 2/149, 191, 196; Mâide 5/2; el-Enfal, 8/34; et-Tevbe 9/7, 19; İsra 17/1; Hac 22/25.

³⁵⁰ Yâkut, *Mu‘cemü’l-Büldân*, V, 124; *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 57.

harem dışında yasaklanmayan bazı hususların harem içerisinde yasaklanmasına dair rivayetler incelenecektir. Ayrıca Mescid-i Haram'ı çevreleyen Mekke şehrinin harem oluşu ile ilgili rivayetler de ele alınacaktır.

2.1 Mescid-i Harâm'da Namaz Kılmanın Fazileti

1. Rivayet

Zerkeşî, Hz. Meymune (r) hadisini Nesâî'nin *Sünen*'inden nakletmiş, tam isnadını vermemiştir.³⁵¹ Rivayet şöyledir:

عن ميمونة رضي الله عنها قالت: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا، أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيْمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْكَعْبَةَ.

Hz. Meymune'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Benim şu mescidimde (Mescid-i Nebî) kılınan bir namaz, Kâbe hariç diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir.”³⁵²

Nesâî rivayeti; İshak b. İbrahim → Muhammed b. Râfi' → Abdürrezzâk → İbn Cüreyc → Nâfi → İbrahim b. Abillah b. Ma'bed b. Abbas → Meymune tarikiyle gelmiştir. Muttasıl olan bu seneddeki ravilerden İbrahim b. Abillah b. Ma'bed b. Abbas (100/718) hakkında fazla bilgi zikredilmemekle birlikte, İbn Hacer (852/1448) onun “saduk” olduğunu söylemiştir.³⁵³ Senedin diğer ricali sikadır. Hz. Peygamber'e (s) nispeti sebebiyle merfu olan bu rivayet sahihtir.

Söz konusu rivayet başka kaynaklarda da yer alır.³⁵⁴ Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında bu rivayet, bir kadının hastalanıp iyileşmesi durumunda Beytü'l-Makdis'te namaz kılmayı adaması ve iyileştikten sonra adağını yerine getirmek için hazırlandığı sırada Hz. Meymûne'nin (r) o kadına bu hadisi haber vermesi şeklindedir.

³⁵¹ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 60.

³⁵² Nesâî, “Menâsikü'l-Hac”, 124.

³⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 137.

³⁵⁴ Müslim, “Hac”, 510; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 408; Abdürrezzâk, *el-Musanef*, V, 121.

Zerkeşî bu rivayetin Ebu Hureyre (r) tarikiyle de geldiğini ve oradaki ifadenin (إلا الكعبة) şeklinde olduğunu haber vermiştir.³⁵⁵ Bu tarik de muttasıl olup sahih bir isnadla Nesâî'nin *Sünen*'inde geçmektedir.³⁵⁶

Zerkeşî benzer rivayeti Ebu Hureyre (r) tarikiyle *Sahihayn*'dan da nakletmiştir. *Sahihayn*'da yer alan ifade إلا المسجد الحرام şeklindedir.³⁵⁷ Sonuçta hepsi ile kastedilen mekân Mescid-i Harâm'dır.

Zerkeşî aynı rivayeti eserin muhtelif yerlerinde muhtelif tariklerle nakleder.³⁵⁸ Bu hadis birçok sahabiden de rivayet edilmiştir.³⁵⁹ İbn Hıbban'ın *Sahîh*'inden (354/965) isnadlı olarak naklettiği rivayet şöyledir:

من حديث حماد بن زَيْدٍ عَنْ حَبِيبِ الْمُعَلِّمِ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ , إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَصَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِي هَذَا بِمِائَةِ صَلَاةٍ"

Abdullah b. Zübeyr'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Benim şu mescidimde (Mescid-i Nebî) kılınan namaz, Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir. Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz ise, benim mescidimde kılınan yüz namazdan daha faziletlidir.”³⁶⁰

Zerkeşî, İbn Hıbban'ın *Sahîh*'inde yer alan seneddeki ilk iki raviyi zikretmemiştir. Sened muttasıldır. *İ'lâmü's-Sâcid*'deki metin küçük lafız farklılıkları hariç İbn Hıbban'ın metni ile aynıdır. Zerkeşî rivayeti zikrettikten sonra “*Sahîh*'in şartı üzere sahihtir” demiş; ancak *Sahîh*'in müellifini zikretmemiştir. Şuayb Arnavut

³⁵⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 61, 246.

³⁵⁶ Nesâî, “Menâsikü'l-Hac”, 124.

³⁵⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 246; .Buhârî, “Fazlu's-Salât”, 1; Müslim, “Hac”, 505.

³⁵⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 60, 61, 117.

³⁵⁹ Tirmizî, “Salât”, 127.

³⁶⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 115.

hadisin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu söylemiştir.³⁶¹ Aynı rivayeti aynı isnadla Humeydî mevkuf, Beyhâkî merfu olarak zikretmiştir.³⁶²

Bu rivayet bazı kaynaklarda Süfyan → Ziyâd b. Sa'd → Süleyman b. Atîk → İbn Zübeyr → Ömer tarikiyle mevkuf olarak gelmiştir.³⁶³ Bu seneddeki rical sikadır.

Zerkeşî bu rivayetin bir benzerini İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'inden senedli olarak nakletmiştir.³⁶⁴ O rivayette yukarıdaki rivayete ilaveten "*Mescid-i Haram'da kılınan namaz, diğerlerinde kılınan yüz bin namazdan daha faziletlidir*" cümlesi yer almaktadır.³⁶⁵ Bu rivayetin isnadı şöyledir: İsmail b. Esed → Zekeriya b. Adî → Ubeydullah b. Amr → Abdulkerim → Atâ → Câbir. Bûsîrî (840/1436) bu merfu rivayetin isnadının sahih, ricalinin sika olduğunu söylemiştir.³⁶⁶ Rivayeti aynı tarikle Ahmed b. Hanbel de (241/885) zikretmiştir.³⁶⁷

2. Rivayet

Zerkeşî'nin, Bezzâr'ın (292/905) *Müsned*'inden senedli olarak naklettiği rivayette üç mescitte kılınan namazın faziletinden şöyle söz edilmektedir:³⁶⁸

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ شَدَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمِ الْقَدَاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَشِيرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَضْلُ الصَّلَاةِ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ عَلَى غَيْرِهِ مِئَةٌ أَلْفِ صَلَاةٍ وَفِي مَسْجِدِي أَلْفُ صَلَاةٍ وَفِي مَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ خَمْسِمِئَةٌ صَلَاةٍ.

Ebu'd-Derdâ'dan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "*Mescid-i Haram'da kılınan namaz diğer mescidlerde kılınan yüz bin namazdan faziletlidir. Mescidimde kılınan namaz (diğer mescidlerde kılınan) bin*

³⁶¹ İbn Hibban, *es-Sahih*, IV, 499.

³⁶² Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, I-II, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru's-Sakka, Dımaşk 1996, II, 192; Beyhâkî, *Şuabü'l-İmân*, I-XIV, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Mektebetü'r-Rüşd, yy 2003, VI, 40.

³⁶³ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, II, 89; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, III, 127.

³⁶⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 116. "وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة ألف فيما سواه"

³⁶⁵ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 195.

³⁶⁶ Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekr el-Kinânî (840/1436), *Misbâhu'z-Zücâce fi-Zevâidi İbn Mâce*, I-IV, thk. Muhammed el-Muntakî el-Keşnâvî, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut 1982, II, 13.

³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, XXIII, 414.

³⁶⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 117.

namazdan, Mescid-i Aksâ'da kılınan namaz da (diğer mescidlerde kılınan) beş yüz namazdan faziletlidir.”³⁶⁹

Zerkeşî rivayeti naklettikten sonra Bezzâr'ın (292/905) rivayet üzerine yaptığı şu açıklamayı zikretmiştir: “Bu hadisi Hz. Peygamber'den (s) sadece bu tarik ve bu lafızlarla biliyoruz, isnadı hasendir.” Ancak bu rivayet bir de Câbir'den (r) yine merfu olarak gelmiştir:³⁷⁰ Fâkihî'nin babası → İbrahim b. Ebî Yahya → Osman b. el-Esved → Mücahid → Câbir. Senedde yer alan İbrahim b. Ebî Yahya daha önce zikri geçen İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya'dır (184/800), onun ağır ifadelerle cerhedildiğini söylemiştik.³⁷¹ Rivayet Bezzâr'ın *Müsned*'inde hasen isnadla yer alırken, Fâkihî'nin kitabında zikredildiği şekliyle mevzu olduğu söylenebilir.

3. Rivayet

İ'lâmü's-Sâcid'de İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'inden senedli olarak nakledilen şu rivayet, çeşitli yerlerde kılınan namazın derecesi hakkında bilgi verme yönüyle daha kapsamlıdır:³⁷²

ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ثَنَا أَبُو الْخَطَّابِ الدِّمَشْقِيُّ ثَنَا زُرَيْقُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْأَهْلَائِيُّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ بِصَلَاةٍ، وَصَلَاتُهُ فِي مَسْجِدِ الْقَبَائِلِ بِخَمْسٍ وَعِشْرِينَ صَلَاةً، وَصَلَاتُهُ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي يُجْمَعُ فِيهِ بِخَمْسٍ مِائَةٍ صَلَاةٍ، وَصَلَاتُهُ فِي الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى، وَمَسْجِدِ الْمَدِينَةِ بِخَمْسِينَ أَلْفِ صَلَاةٍ، وَصَلَاةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ مِائَةً أَلْفِ صَلَاةٍ

Enes b. Mâlik'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Kişinin kendi evinde kıldığı namaz bir namaz (sayılır). Mahalle mescidinde kıldığı namaz (evinde kıldığı) yirmi beş namaza denktir. Cuma namazı kılınan mescidde kıldığı namaz beş yüz namaza denktir. Mescid-i Aksâ'da ve Medine

³⁶⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, X, 77; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Asâr*, I-XVI, thk. Şuatb Arnavud, Müessesetü'r-Risâle, yy, 1494, II, 69 (aynı isnadla)

³⁷⁰ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 83; Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, VI, 39.

³⁷¹ Bkz.s. 36

³⁷² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 117- 118.

Mescidi'nde kıldığı namaz elli bin namaza denktir. Mescid-i Haram'da kıldığı namaz ise yüz bin namaza denktir."³⁷³

Sadece İbn Mâce'de yer alan bu merfu rivayet için Busîrî (840/1436): "İsnadı zayıftır. Ravilerden Ebu'l-Hattab'ın durumunu bilmiyoruz. Ruzejk hakkında Ebu Zür'â' "la be'se bih" (i'tibar için alınabilir) demiş, İbn Hıbban (354/965) onu hem *Sikât*'ında, hem *Duafâ*'sında zikretmiştir" demiştir.³⁷⁴ Zerkeşî rivayeti naklettikten sonra Ebu'l-Hattab'ın, Ma'ruf b. Abdillâh el-Hayyâd olduğunu zikretmişve İbn Adî'nin (365/976) onun rivayetleri için "münker" dediğini nakletmiştir.³⁷⁵ Sonuç olarak bu rivayetin isnadı zayıftır.

4. Rivayet

Zerkeşî'nin Hasan-ı Basrî'den (110/728) naklettiği rivayet şöyledir:

الرجل الزاهد الذي أراد الخروج من مكة. قال صلى الله عليه وسلم (له): من صلى في المسجد الحرام ركعتين فكأنما صلى في مسجدي ألف ألف صلاة , والصلاة في مسجدي أفضل من ألف صلاة فيما سواه من البلدان.

Mekke'den çıkmak isteyen zahid bir adama Hz. Peygamber (s) şöyle dedi: "Kim Mescid-i Harâm'da iki rekât namaz kılsa, sanki benim mescidimde bir milyon (rekât) namaz kılmış gibi olur. Benim mescidimde kılınan namaz ise, diğer beldelerde kılınan bin (rekât) namazdan daha faziletlidir."³⁷⁶

Bu rivayetin aslı tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde şöyledir:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا حَبِيبُ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَجُلًا قَامَ يَوْمَ الْفَتْحِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي نَدَرْتُ لِلَّهِ أَنْ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكَ مَكَّةَ، أَنْ أُصَلِّيَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ رَكْعَتَيْنِ، قَالَ: «صَلِّ هَاهُنَا»، ثُمَّ أَعَادَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «صَلِّ هَاهُنَا»، ثُمَّ أَعَادَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «شَأْنُكَ إِذْنًا»

³⁷³ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 198.

³⁷⁴ Bûsîrî, *Misbâhu'z-Zücâce*, II, 15.

³⁷⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 118; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 232.

³⁷⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 119.

Câbir'den (r): Bir adam Mekke'nin fethedildiği gün dedi ki: "Ey Allah'ın Rasulü! Eğer Allah seni Mekke'yi fethetmeye müyesser kılsa Beytü'l-Makdis'te iki rekât namaz kılmayı adamıştım." Rasulullah (s): "*Burada (Medine'de) kıl*" buyurdu. Adam tekrar sordu. Rasulullah "*burada kıl*" buyurdu. Adam tekrar sorunca: "*nasıl istersen öyle yap*" dedi.³⁷⁷ Ebu Dâvûd rivayetin bir benzerinin Abdurrahman b. Avf'tan da rivayet edildiğini söylemiştir. Hz. Peygamber'e nispet edilmesi yönüyle merfu olan bu hadis için Şuayb Arnavud "sahih" demiştir.³⁷⁸ Bu rivayet diğer hadis kaynaklarında da aynı şekilde yer almaktadır.³⁷⁹

İncelediğimiz zayıf rivayete göre kılınan namazın mekânlara göre dereceleri şöyledir: Evde: x, Mahalle Mescidi: 25x, Cuma mescidi: 500x, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ: 50.000x, Mescid-i Harâm: 100.000x

Sahih ve hasen rivayetlerin haber verdiğine göre harem-i şeriflerde kılınan namazın dereceleri şöyledir: Diğer mescidler: x, Mescid-i Aksâ: 500x, Mescid-i Nebî: 1000x, Mescid-i Harâm: 100.000x

Rivayetlerde zikri geçen sayıların kesretten kinaye olma ihtimali ile birlikte bazı âlimler haremde kılınan namazın sevabını hesaplama yoluna gitmiştir.³⁸⁰ Hanefî ve Mâlikî mezhebi faziletin farz namazlara mahsus olduğu görüşünderken, Şâfiî mezhebi hem farz, hem de nafile namazları kapsadığı görüşündedir.³⁸¹

Görüldüğü üzere üç kutsal mescid yeryüzündeki diğer mescidlerden ayrı bir konuma sahiptir. Dolayısıyla burada eda edilen namazların diğer mekânlarda kılınan namazlardan farklı bir mükâfatı olacaktır.

2.2. Mekruh Vakitlerde Namaz Kılınması

Bu başlık altında Zerkeşî'nin Mekke'de mekruh vaktin olmadığına dair zikrettiği rivayetleri inceleyeceğiz. İncelenen rivayetlerde iki mekruh vakit üzerinde

³⁷⁷ Ebu Dâvûd, "Eymân ve'n-Nüzûr", 24;

³⁷⁸ Ebu Dâvûd, V, 193.

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, XXIII, 185; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, III, 125.

³⁸⁰ Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Isparta 2013, s. 102.

³⁸¹ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki (1252/1836), *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, II, 525; Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, s.102.

durulması sebebiyle konuyu iki başlık altında ele almayı uygun gördük. Önce konuya dair genel bilgi veren bir hadis üzerinde duracağız.

Zerkeşî'nin dört *Sünen*'den Cübeyr hadisi olarak zikrettiği rivayet şöyledir:

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ، لَا تَمْتَعُوا أَحَدًا طَافَ بِهَذَا الْبَيْتِ وَصَلَّى آيَةً سَاعَةً شَاءَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ»

Cübeyr b. Mut'im'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Ey Abdu Menaf oğulları! Gece gündüz dilediği hangi saatte olursa olsun bu evi tavaf edene ve burada namaz kılana engel olmayın.*”³⁸²

Dört *Sünen*'de aynı lafızlarla yer alan hadisin Tirmizî'nin (279/892) *Sünen*'inde senedi şöyledir:³⁸³ Ali b. Haşram → Süfyan → Ebu'z-Zübeyr → Abdullah b. Bâbah → Cübeyr b. Mut'im.

Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim (126/744) hakkında “sika, saduk” denilse de, tedlis yaptığı için zayıf kabul edilmiştir.³⁸⁴ Ebu'z-Zübeyr rivayetinin kabulü veya reddi kullanmış olduğu tahdîs lafızlarına bağlı olan raviler kategorisinde değerlendirilmiştir.³⁸⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıdaki rivayette tedlisi bulunmamaktadır. Tirmizî, Cübeyr hadisinin “hasen-sahih” olduğunu bildirip, bu konuda İbn Abbas ve Ebu Zer'den de hadis rivayet edildiğini söylemiştir.³⁸⁶

a. Sabah Namazından Sonra

1. Rivayet

Ebû Zer hadisini Zerkeşî şöyle zikretmiştir:

لَا صَلَاةَ بَعْدَ الصُّبْحِ، إِلَّا بِمَكَّةَ

³⁸² Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 105.

³⁸³ Ebu Dâvud, “Menâsik”, 52; Tirmizî, “Hac”, 42; Nesâî, “Mevâkîf”, 38; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 149.

³⁸⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 216; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Müdekkisîn*, thk. Âsım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Amman 1983, I, 45.

³⁸⁵ Aşikkutlu, Emin, s. 49-80.

³⁸⁶ Tirmizî, *es-Sünen*, III, 211.

“Mekke hariç, sabah namazından sonra namaz kılınmaz.”³⁸⁷

Zerkeşî'nin isnadsız ve metni eksik olarak naklettiği rivayet Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned*'inde şöyledir:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُؤَمَّلِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ أَنَّهُ أَخَذَ بِحِلْقَةِ بَابِ الْكَعْبَةِ، فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَا صَلَاةَ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ، وَلَا بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، إِلَّا بِمَكَّةَ، إِلَّا بِمَكَّةَ"

Ebû Zer (r) Kâbe kapısının halkasını tutarak şöyle dedi: Rasulullah'ı (s) şöyle buyururken işittim: “İkindiden sonra güneş batana, fecrden sonra da güneş doğana kadar namaz kılınmaz. Mekke hariç, Mekke hariç”³⁸⁸

Şuayb Arnavut rivayetin isnadının ravi Abdullah b. Müemmil' den dolayı zayıf olduğunu söylemiş, Abdullah ile Kays arasında Humeyd'in bulunduğunu haber vermiştir. Ayrıca Mücâhid'in Ebû Zer'den hadis almadığı söylenmiştir. Dolayısıyla rivayet bu isnadla zayıftır.³⁸⁹

2. Rivayet

Zerkeşî, Mekke'de mekruh vakit olmadığına dair İbn Ebî Şeybe'nin (235/849) *Musannef*'inden Atâ rivayetini zikretmiştir:

عن عطاء قال: رأيت ابن عمر طاف بالبيت بعد الفجر. وصلى ركعتين قبل طلوع الشمس

Atâ şöyle demiştir: “İbn Ömer'i (r) gördüm. Sabah namazından sonra Kâbe'yi tavaf etti ve güneş doğmadan önce iki rekât namaz kıldı.”³⁹⁰

Bu rivayet sadece *Musannef*'te yer almakta ve Ebu'l- Ahvas → Ebu İshak → Atâ senediyle gelmektedir.³⁹¹ Sened muttasıldır ve ricali sikadır. Sahabe uygulamasını haber verdiği için mevkuftur.

³⁸⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 105.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, XXXV, 365.

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, XXXV, 365, 367; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 648.

³⁹⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 106.

³⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 317.

Musannef'te, Ya'lâ b. Ubeyd → Eclah → Atâ senediyle gelen aynı manadaki bir başka rivayette İbn Ömer ile İbnü'z-Zübeyr birlikte zikredilmektedir. Bu rivayette "بعد الفجر" yerine "قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ" denmiştir.³⁹² Zerkeşî bu rivayeti de Atâ'dan *Musannef*'teki metinle nakletmiştir.³⁹³

b. İkinci Namazından Sonra

1. Rivayet

Müellifin senedin tamamını vererek naklettiği rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ ، أَنَا سُفْيَانُ ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ « أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَافَ بَعْدَ الْعَصْرِ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ »

İbn Ebî Müleyke şöyle demiştir: “Rasulullah (s) ikindiden sonra tavaf etti ve iki rekât namaz kıldı.”³⁹⁴

Bu rivayeti aynı metin ve senedle sadece Alî b. el-Ca'd (230/844) zikretmiştir.³⁹⁵ Senedde yer alan ricalin tamamı sika olmakla birlikte, İbn Ebî Müleyke (117/735) sahabî değil, tâbiûdir.³⁹⁶ Yani rivayet mürseldir. Diğer hadis kaynaklarında İbn Ebî Müleyke'den, İbn Abbas'ın (r) uygulaması olarak rivayet edilmiştir. Fâkihî'deki (278/891) rivayet: Ebu Humete Muhammed b. Yusuf → Ebu Kurre → İbn Cüreyc → İbn Ebî Müleyke → İbn Abbas senediyle gelmiştir. Beyhâki (458/1066) Ali b. Ca'd'ın tarikiyle zikretmiştir.³⁹⁷ Muhammed b. Yusuf için İbn Hacer (852/1448) “saduk” demiştir. Bu rivayet bu tarikle hasendir.³⁹⁸ Rivayet sahabe uygulamasını haber verdiği için mevkuftur.

³⁹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 181.

³⁹³ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 107.

³⁹⁴ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 105-106.

³⁹⁵ Alî b. el-Ca'd, *el-Müsne'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut 1990, I, 266.

³⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 307.

³⁹⁷ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 257; Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 149.

³⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 515.

2. Rivayet

Zerkeşî, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yer alan Atâ rivayetini şu şekilde zikretmiştir:

عن عطاء قال: رأيت ابن عمر وابن عباس طافا بعد العصر وصليا

Atâ'dan: "İbn Ömer ve İbn Abbas'ın (r) ikindiden sonra tavaf edip namaz kıldıklarını gördüm."³⁹⁹

Sadece İbn Ebî Şeybe'nin zikrettiği bu rivayet Zerkeşî'nin metniyle aynıdır.⁴⁰⁰ İsnadı ise şöyledir: Ebu'l-Ahvas → Leys → Atâ

Leys b. Ebî Süleym (143/760) için Yahya b. Maîn (233/847) hem "zayıf" hem de "la be'se bih" demiştir. Yahya b. Maîn bu siğayı "sika" manasında kullanmaktadır. Ahmed b. Hanbel (241/855) "muzdaribü'l-hadis" olduğunu, ancak insanların ondan hadis naklettiklerini söylemiştir. Bu ifade cerh için kullanılır ve böyle bir ravinin rivayeti i'tibar için yazılabilir. İbn Hıbban (354/965) ömrünün sonuna doğru hafıza bozukluğu (ihtilât) yaşadığını haber vermiştir. İbn Hacer (852/1448) "saduk" olduğunu, ancak ihtilata uğradığını ve hadisleri ayırt edemediğini ifade etmiştir.⁴⁰¹

Sahabenin fiilini haber vermesi yönüyle mevkuf olan bu rivayetin ravilerden Leys b. Ebî Süleym'in zayıflığı ve rivayetin başka tarikinin olmaması sebebiyle zayıf olduğu söylenebilir. Ancak bu konuda gelen başka bir rivayet daha vardır. Zerkeşî ona da yer vermiştir:

عَنْ لَيْثٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ رَأَى الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ قَدِمَا مَكَّةَ فَطَافَا بِالْبَيْتِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَصَلِيَا

Ebu Saîd, Hasan ve Hüseyin'in (r) Mekke'ye geldiklerinde Kâbe'yi ikindiden sonra tavaf edip namaz kıldıklarını görmüştür.⁴⁰² *Musannef*'te aynı metinle yer alan

³⁹⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 106.

⁴⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 180.

⁴⁰¹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I-II, thk. Nureddin Itr, yy, ty, II, 536; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, I, 46; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2016, s. 130, 159.

⁴⁰² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 106.

bu mevkuf rivayet: İbn Fudayl (194/810) → Leys (148/760) → Ebu Saîd kanalıyla rivayet edilmiştir.⁴⁰³

İbn Fudayl hakkında Yahya b. Maîn “sika” demiştir.⁴⁰⁴ Zehebî onun sika ancak Şîi olduğunu bildirmiş, İbn Sa’d’ın bazı âlimlerin onun hadisiyle ihticac etmediklerini söylediğini zikretmiştir.⁴⁰⁵ Bir önceki rivayette Leys’in zayıflığından söz edilmişti. Tespit edilebildiği kadarıyla rivayet bu isnadla zayıftır.

Bu rivayet Fâkihî (272/885), Tâberânî (360/971) ve Beyhâkî’nin (458/1066) kitaplarında, Süfyân → Ammâr ed-Dühnî → Ebû Şu‘be senediyle nakledilmiştir.⁴⁰⁶ Heysemî, Mizzî’nin Ebû Şu‘be’nin biyografisini bulamadığını söylediğini haber vermiştir.⁴⁰⁷

Sonuç olarak, konuyla ilgili olarak ilk zikrettiğimiz “hasen - sahih” rivayette, Hz. Peygamber (s) istisnasız her vakit tavaf edilip namaz kılınabileceğini haber vermiştir. Mekke’de mekruh vaktin olmadığını haber veren rivayet zayıf, Hz. Peygamber’in mekruh vakitte tavaf edip namaz kılması ile ilgili rivayet hatalıdır. Zira bu uygulama İbn Abbas’a aittir. Bunun dışında Zerkeşî, Mekke için mekruh vaktin olmadığına dair sahabe uygulaması ile ilgili zayıf rivayetleri delil getirmiştir.

Zikredilen ilk rivayet gece ve gündüzün her saatinde Kâbe’nin tavaf edilebileceğine delildir. Bu hususta ittifak vardır. Ancak her vakit namaz kılınması hususu ihtilâfıdır. Rivayetteki namazdan kasıt tavaf namazı olabileceği gibi diğer namazlar da olabilir. Şâfiî (204/820) ve Ahmed b. Hanbel, Ebu Zer hadisini delil göstererek gerek tavaf namazı, gerek diğer namazlar olsun hepsinin her vakit kılınabileceğini, Mekke için mekruh vaktin söz konusu olmadığını söylemişlerdir. Hanefiler ve Mâlikîler ise Mekke’nin diğer şehirlerden farkının olmadığını ve mekruh vakitlerde namaz kılınmayacağını söyleyerek mekruh vakitlerle ilgili hadislerdeki umumiliği delil almışlardır. Bununla birlikte zikrettiğimiz hadis ve

⁴⁰³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 317.

⁴⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A‘lâmü’n-Nübelâ*, IX, 173.

⁴⁰⁵ Zehebî, *el-Muğni fi’l-Dua’fâ*, II, 624.

⁴⁰⁶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I,258; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, III, 68; Beyhâkî, *Ma‘rifetü’s-Sünen ve’l-Asâr*, I-XV, thk. Emin Kal’acî, Dâru’l-Vefâ, Kahire 1991, III, 435. *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da, II,650 (Süfyân →Ammar ed-Dühnî→Ebu Saîd kanalıyla gelmiştir.)

⁴⁰⁷ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, III, 245.

benzerleri, mekruh vakitlere dair hadisleri hususileştirmiştir diyerek rivayetlerin telifi yoluna gidilebilir.⁴⁰⁸ Zikredilen rivayetlerde “tavaf edip namaz kıldı” cümlelerinden hareketle bu namazların tavaf namazı olduğu anlaşılır. Buna göre tavaf ve dolayısıyla tavaf namazı için mekruh vakit yoktur.

2.3. Sütre Olmadan Namaz Kılınması

Zerkeşî'nin Abdürrezzâk'ın (211/826) *Musannef*'inden naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَالنَّاسُ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ بَيْنَ يَدَيْهِ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُمْ سُتْرَةٌ»

el-Muttalib b. Ebî Vedâa (r) anlatıyor: “Rasulullah'ı (s) Mescid-i Harâm'da namaz kılarken gördüm. O esnada insanlar onunla kible arasında Kâbe'yi tavaf ediyorlardı. Rasulullah'ın (s) önünde kendisiyle onlar arasında bir sütre yoktu.”⁴⁰⁹

Musannef'te yer alan ve Hz. Peygamber'e (s) ait bir uygulamayı haber vermesi yönüyle merfu olan bu rivayetin isnadı sahihtir⁴¹⁰ Rivayet aynı isnad ve metinle Taberânî'nin (360/971) *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde de yer almaktadır.⁴¹¹

Zerkeşî önceki rivayetin farklı bir şeklini şöyle zikretmiştir:

في رواية أخرى رأيتُه يصلي فيما يلي باب بني سهم

“Rasulullah'ı (s) Benî Sehm kapısı yanında namaz kılarken gördüm.”⁴¹²

Î'lâmü's-Sâcid'de zikredilen bu metne en yakın metin Ebu Dâvûd'un (275/889) *Sünen*'inde ve *Müsned*'de şu şekilde tahriç edilmiştir:

⁴⁰⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, I-X, trc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul 1983, IV, 14-15.

⁴⁰⁹ Zerkeşî, *Î'lâmü's-Sâcid*, 132.

⁴¹⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 35.

⁴¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 288.

⁴¹² Zerkeşî, *Î'lâmü's-Sâcid*, 132.

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ، سَمِعَ بَعْضَ أَهْلِهِ يُحَدِّثُ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّهُ "رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِمَّا يَلِي بَابَ بَنِي سَهْمٍ وَالنَّاسُ يَمْشُونَ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَعْبَةِ سُتْرَةٌ"

“el-Muttalib b. Ebî Vedâa (r) Rasulullah'ı (s) Benî Sehm kapısı yanında namaz kılarken gördü. İnsanlar önünden gelip geçiyordu, Kâbe ile Rasulullah arasında bir sütre yoktu.”⁴¹³

Hız. Peygamber'in (s) uygulamasını haber vermesi yönüyle merfu olan bu rivayet için Şuayb Arnavut, Kesîr b. Kesîr ve dedesi arasındaki ravi müphem olduğu için rivayetin bu isnadla zayıf olduğunu söylemiştir.⁴¹⁴

Namaz kılan kişinin önünden geçilmesi hadislerde yasaklanmış, namaz kılanın önünde sütre olması teşvik edilmiştir.⁴¹⁵ Zikredilen rivayetlerden anlaşıldığına göre, Kâbe'de bu yasak geçerli değildir ve sütresiz namaz kılınması Kâbe'ye özgü bir durumdur. Bilhassa hac ve umre ibadetinin gerçekleştirildiği dönemler düşünülürse, namaz kılanların önünden geçmemek mümkün değildir. Ayrıca burada namaz kılan kimsenin önüne sütre koyması da mecburi tutulmamıştır.

2.4. Namaz Kılmanın Yasaklandığı Yerler

Zerkeşî'nin Tirmizî'nin (279/892) *Sünen*'inden sadece bir bölümünü naklettiği rivayet şöyledir:

نَحْيُ (رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) عَنِ الصَّلَاةِ فَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ اللَّهِ

“(Hz. Peygamber (s) Kâbe'nin damında namaz kılmayı yasakladı.”⁴¹⁶

Rivayet Tirmizî'nin *Sünen*'inde şu şekildedir:

⁴¹³ Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 88; Ahmed b. Hanbel, XLV, 218.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, XLV, 218.

⁴¹⁵ Buhârî, “Salât”, 99; Müslim, “Salât”, 261.

⁴¹⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 97.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ جَبْرِ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحَصِينِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُصَلَّى فِي سَبْعَةِ مَوَاطِنَ: فِي الْمَرْبَلَةِ، وَالْمَجْزَرَةِ، وَالْمَقْبَرَةِ، وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ، وَفِي الْحَمَّامِ، وَفِي مَعَاظِنِ الْإِبِلِ، وَفَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ اللَّهِ "

Abdullah b. Ömer (r) şöyle demiştir: “Rasulullah (s) yedi yerde namaz kılmayı yasaklamıştır: Çöplükler, mezbahalar, yol ortaları, banyolar, deve ahırları ve Kâbe'nin damında.”⁴¹⁷

Seneddeki ravilerden Zeyd b. Cebîre hakkında Zehebî (748/1348) ve İbn Hacer (852/1448) “metruk” demişlerdir.⁴¹⁸ Yahya b. Eyyüb el-Gâfigî (168/784) için Yahya b. Maîn (233/847) “salih”, bir defasında da “sika” demişse de, Ahmed b. Hanbel (241/855) onu “sûu'l-hıfz” diyerek cerhetmiş, Ebu Hâtim (277/890) ve birçok âlim hadislerinin yazılabileceğini ancak bunlarla ihticac olunamayacağını söylemişlerdir.⁴¹⁹

Hz. Peygamber'e nispet edildiği için merfu olan rivayet bu isnadla çok zayıftır. Aynı isnadla İbn Mâce (273/887), Abd b. Humeyd (249/863), Rûyânî (307/919) ve Beyhâkî (458/1066) tahriç etmişlerdir.⁴²⁰

Bununla birlikte mezheplerin konu hakkında görüşleri farklıdır. Hanefî mezhebine göre Kâbe'nin damında kılınan namaz sahihtir, fakat saygısızlık olacağından orada namaz kılmak mekruhtur.⁴²¹ Şafî mezhebinde Kâbe üzerinde kılınan namaz, sütrenin durumuna göre değişiklik arz etmektedir. Sütrenin Kâbe'ye bitişik (duvar gibi) ise namaz caizdir. Kâbe'den ayrı ise (odun gibi) namaz batıldır. Eğer sütrenin seyyar değil sabit haldeyse bu durumda bir görüşe göre namaz batıl, bir

⁴¹⁷Tirmizî, “Salât”, 142.

⁴¹⁸ Zehebî, *el-Muğnî*, I, 245; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 400.

⁴¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 236; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 731; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 187.

⁴²⁰ İbn Mâce, “Mesâcid”, 4; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, thk. Subhi el-Bedri, es-Sâmerrâi ve Muhammed Halil es-Saidî, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1988, s. 246; Rûyânî, Muhammed b. Harun *el-Müsned*, II, thk. Eymen Ali Ebu Yemânî, Müessesü Kurtuba, Kâhire 1995; II, 420; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 466.

⁴²¹ Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, *el-Inâye Şerhu'l-Hidâye*, I-X, Dâru'l-Fikr, Suriye, ty. II, 152.

görüşe göre geçerlidir.⁴²² Malikilere göre Kâbe'nin damında kılınan namaz iade edilir. Orada namaz kılmak kıblesiz kılınan namaz hükmündedir.⁴²³ Hanbelîlerin konuyla ilgili görüşü ise, namazın sahih olmayacağı yönündedir.⁴²⁴

2.5. Diğer İbadetlerin Fazileti

Bu başlık altında Mescid-i Harâm ve Mekke'de oruç tutmanın, hac - umre yapmanın ve Kâbe'ye bakmanın faziletine dair rivayetler incelenecektir.

2.5.1. Oruç Tutmanın Fazileti

1. Rivayet

Zerkeşî'nin İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'inden naklettiğini söylediği rivayet şöyledir:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أدرك شهر رمضان بمكة فصامه , وقام منه ما تيسر كتب له مائة ألف شهر رمضان فيما سواها , وكتب له بكل يوم وليلة عتق رقبة , وفي كل يوم حمل فرسين في سبيل الله وفي كل ليلة حسنة

İbn Abbas'tan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: *“Kim Ramazan ayına Mekke'de kavuşur da oruç tutar, yapabildiği kadar geceleri ibadetle geçirirse ona Mekke dışındaki yüz bin Ramazan sevabı yazılır. Her bir gün ve gecesinde köle azat etme sevabı yazılır. Her bir gününde Allah yolunda iki at yükü harcama sevabı yazılır. Her bir gecesinde ona bir hasene verilir.”*⁴²⁵

Zerkeşî'nin bir kısmını eksik olarak zikrettiği rivayet İbn Mâce'nin *Sünen*'inde şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُمَرَ الْعَدَنِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ زَيْدِ الْعَمِّيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَدْرَكَ رَمَضَانَ بِمَكَّةَ، فَصَامَهُ، وَقَامَ مِنْهُ مَا تَيْسَّرَ لَهُ، كَتَبَ

⁴²² Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, I-IX, thk. A. Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmet Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999, II, 207.

⁴²³ İbn Ebî Zeyd, Abdullah b. Ebî Zeyd Abdirrahman el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve 'z-Ziyâdât*, I- XV, thk. Muhammed Haccî, Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, Beyrut 1999, I, 220.

⁴²⁴ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğnî*, I-X, Mektebetü'l-Kâhire, Kahire 1968, II, 55.

⁴²⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 126.

اللَّهُ لَهُ مِائَةٌ أَلْفٍ شَهْرٍ رَمَضَانَ، فِيمَا سِوَاهَا، وَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ، بِكُلِّ يَوْمٍ عَنُقَ رَقَبَةٍ، وَكُلَّ لَيْلَةٍ عَنُقَ رَقَبَةٍ، وَكُلَّ يَوْمٍ حُمْلَانَ فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَفِي كُلِّ يَوْمٍ حَسَنَةً، وَفِي كُلِّ لَيْلَةٍ حَسَنَةً»

İbn Abbas'tan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Kim Ramazan ayına Mekke’de kavuşur, oruç tutar, yapabildiği kadar geceyi ibadetle geçirirse, Allah ona Mekke dışında yüz bin Ramazan sevabı yazar. Her bir gün ve geceye karşılıkbir köle azat etme sevabı yazılır. Her bir gününde Allah yolunda iki at yükü harcama sevabı yazılır. Her gününe ve gecesine bir hasene verilir.”⁴²⁶

Misbâhu’z-Zücâce’de bir açıklama bulunmayan bu rivayet için Şuayb Arnavut: “İsnadı çok zayıf. Zira ravilerden Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî (184/800) metruk, babası Zeyd b. Hâvî de zayıftır” demiştir.⁴²⁷ Bu rivayeti aynı tarikle Ezrâkî (250/864), Dîneverî (303/945) ve Beyhâkî (458/1066) eserlerinde zikretmişlerdir.⁴²⁸

Sonuç olarak Hz. Peygamber’e (s) nispet edilmesi sebebiyle merfu olan bu rivayet tespit edilebildiği kadarıyla çok zayıftır.

2. Rivayet

Zerkeşî’nin Bezzâr’ın (292/905) *Müsned*’inden naklettiği rivayet şöyledir:

روى البزار في مسنده من جهة عاصم بن عمر عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رمضان بمكة أفضل من ألف رمضان بغير مكة

Abdullah b. Ömer’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Mekke’de eda edilen bir Ramazan, Mekke dışında eda edilen bin Ramazan’dan daha faziletlidir.”⁴²⁹

⁴²⁶ İbn Mâce, “Menâsik”, 107.

⁴²⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, IV, 296.

⁴²⁸ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, II, 23; Dîneverî, Ahmed b. Mervan (333/945), *el-Mücâlese ve Cevâhirü’l-İlim*, I-X, thk. Ebu Ubeyde, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, IV, 428; Beyhâkî, *Şuabü’l-İmân*, V, 296.

⁴²⁹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 126-127.

Bezzâr'ın *Müsned*'inde aynı şekilde yer alan rivayetin isnadı şöyledir⁴³⁰: Amr b. Abdirrahman b. İbneti Hammâd b. Mes'ade → Abdullah b. Nâfî → Âsım b. Ömer → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer.

Bezzâr rivayetle ilgili olarak: “Âsım b. Ömer'in Hz. Peygamber'den bu rivayetini sadece bu yolla biliyoruz” demiştir. Asım b. Ömer (170/786) için Mizzî (742/1341), Zehebî (748/1348) ve İbn Hacer (852/1448) “zayıf” demişlerdir.⁴³¹ Dolayısıyla bu merfu rivayet zayıftır ve sadece Bezzâr'ın *Müsned*'inde yer almaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Zerkeşî'nin eserinde yer verdiği Mekke'de orucun fazileti ile ilgili yukarıdaki iki rivayet de zayıftır.

2.5.2. Hac ve Umrenin Fazileti

1. Rivayet

Zerkeşî'nin sened ve kaynak belirtmeksizin zikrettiği rivayet şöyledir:

رُوي في حديث: وعدَ هذا البيتَ أن يحجه كل سنة ستمائة ألف , فإن نقصوا أكملهم الله بالملائكة أن الكعبة

تحشر كالعروس المزفة , ومن حجها وتعلق بأستارها حتى تدخلهم الجنة

Bir rivayette şöyle denmiştir: “Allah, bu beyte (Kâbe) her sene altı yüz bin kişinin haccedeceğini vaat etmiştir. Eğer bu sayıdan eksik kişi gelirse Allah onları meleklerle tamamlar. Kâbe mahşer günü telli duvaklı gelin gibi haşrolunur. Kim(ler) Kâbe'yi hacceder de örtüsüne yapışmaya devam ederse nihayet Kâbe onları cennete sokar.”⁴³² Bu merfu rivayeti aynı şekilde sadece Gazzâlî zikretmiştir.⁴³³ Irâkî (806/1404) hadisin aslını bulamadığını söylemiştir. Dolayısıyla rivayetin mevzu olduğu anlaşılmaktadır.⁴³⁴

⁴³⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, XII,303.

⁴³¹ Mizzî, *Tehzibü 'l-Kemâl*, XIII, 518; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 520; İbn Hacer, *Tehzibü 't-Tehzib*, I, 51-52

⁴³² Zerkeşî, *İ'lâmü 's-Sâcid*,200.

⁴³³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-Dîn*, I, 241.

⁴³⁴ Irâkî, *el-Muğni*, I, 286.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin *Şuabü'l-İman*'dan senedinin bir bölümünü zikrederek naklettiği rivayet şöyledir:

من حديث محمد بن إسحق عن حميد عن عطاء عن أبي هريرة مرفوعا , من خرج حاجا أو معتمرا , أو غازيا ثم مات في طريقه كتب الله له أجر الغازي والحاج والمعتمر إلى يوم القيامة

Ebu Hureyre'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim hacce gitmek veya umre yapmak ya da gazâyâ katılmak için yola çıkar, sonra yoldayken vefat ederse, Allah kıyamet gününe kadar ona gazaya katılan veya hac yapan yahut umre yapan kişinin sevabını yazar.*”⁴³⁵

Ebu Muaviye → Muhammed b. İshak → Humejd → Atâ → Ebu Hureyre tarikiyle Ebu Ya‘lâ el-Mevsîlî (307/919), Taberânî (360/971) ve Beyhâkî (458/1066) zikretmişlerdir.⁴³⁶ Heysemî (807/1405) ravilerden İbn İshak'ın müdellis olduğunu, diğer ravilerin sika olduğunu söylemiştir.⁴³⁷ Dolayısıyla merfu olan bu rivayetin isnadının zayıf olduğu kanatindeyiz. Zira İbn İshak tahdis lafzı kullanmayıp “anane” ile rivayet etmiştir.

3. Rivayet

Zerkeşî, “İbn Hibban'nın kitabında uzunca bir hadiste şöyle geçiyor” diyerek aşağıdaki cümleyi vermiştir:

روى ابن حبان في صحيحه في حديث طويل مرفوعا: أن الحاج إذا قضى آخر طوافه بالبيت خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه

Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Hac yapan Kâbe'yi son tavaf edişiyile, annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış olur.*”⁴³⁸

⁴³⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 184.

⁴³⁶ Ebu Ya‘lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *el-Mu‘cem*, thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî, İdâretü'l-Ulûmu'l-Eseriyye, Faysalabad 1407, VII, 301; Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-Evsat*, V, 282; Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, VI, 15.

⁴³⁷ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 282-283.

⁴³⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 201.

İbn Hıbban'ın (354/965) *Sahîh*'inde yer alan uzun rivayetteki cümle Zerkeşî'nin zikrettiği şekildedir. El-Huseyn b. Muhammed b. Mus'ab → Muhammed b. Ömer b. el-Heyyâc → Yahya b. Abdurrahman el-Erhâbî → Ubeyde b. el-Esved → Kasım b. Velid → Sinan b. el-Hâris b. Musarrif → Talha b. Musarrif → Mücahid → İbn Ömer senediyle gelmiştir.⁴³⁹

Şuayb Arnavut rivayetin isnadının zayıf olduğunu zikretmiştir.⁴⁴⁰ İbn Hacer (852/1448), İbn Hıbban'ın *Sikât*'ında ravilerden Ubeyde b. el-Esved el-Hemedânî'nin (190/806) tedlis yaptığına işaret ettiğini söylemiştir.⁴⁴¹

Zikredilen merfu rivayet bu lafızlarla sadece İbn Hıbban'ın *Sahîh*'inde yer almakla birlikte, mana olarak “*hacceden kimsenin annesinden doğduğu günkü gibi olacağını*” ifade eden cümle birçok hadis kitabında yer almaktadır.⁴⁴²

4. Rivayet

Zerkeşî'nin Dârekutnî'nin *Sünen*'inden tam isnad ve metinle zikrettiği rivayet şöyledir:

عن أحمد بن محمد بن أبي شيبة حدثنا محمد بن هشام المروزي ثنا محمد بن الحسين الهمداني ثنا عائد المكتب عن طاء بن أبي رباح عن عائشة مرفوعا: "مَنْ مَاتَ فِي هَذَا الْوَجْهِ مِنْ حَاجٍ أَوْ مُعْتَمِرٍ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَقِيلَ لَهُ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ "

Hz. Âişe'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim hac veya umre yaparken ölürse, (amelleri) ona arz olunmaz, o hesaba da çekilmez. Ona: ‘gir cennete’ denir.*”⁴⁴³

Senedde yer alan ravilerden Muhammed b. el-Huseyn el-Hemedânî için Mizzî (742/1341), Zehebî (748/1348) ve İbn Hacer (852/1448) “zayıf” demişlerdir.⁴⁴⁴ Âiz

⁴³⁹ İbn Hıbban, *es-Sahîh*, V, 207.

⁴⁴⁰ İbn Hıbban, *es-Sahîh*, V, 207.

⁴⁴¹ İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Müdekkisîn*, I, 42.

⁴⁴² Buhârî, “Hac”, 4; Tirmizî, “Hac”, 41.

⁴⁴³ Zerkeşî, *Î'lâmü's-Sâcid*, 184; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 369.

⁴⁴⁴ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXV, 76- 77; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 165; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzîb*, IX, 121.

el-İclî hakkında Ahmed b. Hanbel (241/855) “meçhul” demiş, Sâcî (307/929) buna ilaveten “münkerü’l-hadis” olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁵

Zerkeşî’nin Dârekutnî’nin *Sünen*’inden merfu olarak naklettiği rivayetin bu isnadla zayıf olduğu kanaatindeyiz. Rivayet başka hadis kaynaklarında da yer almakta ve Dârekutnî’nin zikretmediği ilave bir cümle bulunmaktadır.⁴⁴⁶ O cümle **إِنَّ اللَّهَ يُبَاهِي بِالطَّائِفِينَ** “Allah tavaf edenlerle övünür” cümlesidir. Bu cümleyi İbnü’l-A‘râbî (341/952) ve İbn Şâhin (385/996) Hz. Peygamber’in sözü olarak, Beyhâkî (458/1066) ise Hz. Âişe’nin sözü olarak vermiştir.

İ‘lâmü’s-Sâcid’de hac ve umrenin faziletine dair zayıf rivayetler zikredilse de, bu ibadetlere büyük ecirler verileceği ayetler ve başka hadislerle sabittir.⁴⁴⁷

2.5.3. Kâbe’ye Bakmanın Fazileti

1. Rivayet

Zerkeşî’nin *el-Mu‘cemü’l-Evsat*’tan sened ve metnini tam olarak verdiği rivayet şöyledir:

ثنا محمد بن علي الصائغ , ثنا سعيد بن يعقوب الطالقاني , ثنا عبد الرحمن بن أبي السفر الدمشقي . ثنا الأوزاعي عن عطاء قال : حدثني ابن عباس قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ينزل الله على أهل المسجد , كل يوم عشرين ومائة رحمة ستمين منها للطائفين وأربعين منها للمصلين , وعشرين منها للناظرين .

İbn Abbas’tan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Allah her gün bu Mekke câmiînin cemaatine yüz yirmi rahmet indirir. Altmış tavaf edenlere, kırkı namaz kılanlara, yirmisi de Kâbe’ye bakanlardır.”⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XII, 217.

⁴⁴⁶ İbn Râhuye, İshak b. İbrahim b. Mahled, *el-Müsned*, I-V, thk. Abdulfafur b. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetü’l-İmân, Medine 1991, III, 1009; Ebu Yâlâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, VIII, 79; İbnü’l-A‘râbî, Ebu Said Ahmed b. Muhammed, *el-Mu‘cem*, I-III, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru İbnü’l-Cevzî, Suud 1997, II, 845; İbn Şâhin, Ömer b. Ahmed b. Osmân, *et-Terğîb fî Fezâilî’l-A‘mâl*, thk. Muhammed Hasen İsmail, dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 99; Beyhâkî, *Şuabü’l-İman*, VI, 12.

⁴⁴⁷ Hac, 22/30; Buhârî, “Muhsar”, 10, “Hac”, 4.

⁴⁴⁸ Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 111.

Zerkeşî rivayeti zikrettikten sonra Buhârî'nin (256/870) senedde yer alan ravilerden Abdurrahman b. Ebi's-Sefer için "mevzu hadis rivayet ederdi" dediğini belirtmiştir. İbn Hacer (852/1448), Buhârî'nin bu ifadesini aynen vermiştir.⁴⁴⁹ Taberânî bu rivayetin mevzu olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁰

Bu rivayeti Ezrakî (250/864) → Dedesinden → Said b. Sâlim → Selîm b. Müslim → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbas tarikiyle vermiştir.⁴⁵¹ Selîm b. Müslim el-Cümeihî el-Mekkî'yi (200/815) Nesâî ve Ebû Hâtim "metrukü'l-hadis ve münkerü'l-hadis" lafızlarıyla cerhetmişlerdir.⁴⁵²

İbnü'l-A'râbî (340/952) ve Taberânî; Yusuf b. el-Feyz → Evzâî → Atâ → İbn Abbas senediyle vermişlerdir.⁴⁵³ Heysemî (807/1405) Yusuf b. el-Feyz'in "metruk" olduğunu haber vermiştir.⁴⁵⁴

Taberânî'nin kitabında وَأَرْبَعِينَ لِلْمُصَلِّينَ (kırkı namaz kılanlar için) yerine وَأَرْبَعُونَ لِلْعَاقِبِينَ "kırkı itikâfa girenler için" şeklinde de zikredilir.⁴⁵⁵ Tâberânî'nin rivayet hakkında mevzu demesi ve diğer tariklerde de metruk-münker ravilerin bulunması sebebiyle bu rivayetin mevzu olduğu söylenebilir.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin *Ahbâru Mekke*'den naklettiği rivayet şöyledir:

عن عثمان. أخبرني زهير ابن محمد قال: الجالس في المسجد ينظر إلى البيت لا يطوف به ولا يصلي أفضل من المصلي في بيته.

⁴⁴⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 105.

⁴⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 248.

⁴⁵¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 8

⁴⁵² Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, IV, 1122 (Zehebî ravinin adını Süleym olarak vermiştir); İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 189.

⁴⁵³ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, III, 900; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 195.

⁴⁵⁴ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 292.

⁴⁵⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 124.

Züheyr b. Muhammed şöyle demiştir: “Tavaf etmese, namaz kılmasa bile sadece mescitte oturup Kâbe’ye bakan kişi, evinde namaz kılan kimseden daha üstündür.”⁴⁵⁶ Rivayet Ezrakî’nin metniyle uyumludur.⁴⁵⁷

Seneddeki ravilerden Osman b. Sâc (161/777) hakkında Ebu Hâtim “la yuhteccu bih” demiştir. Bu ifade cerh için kullanılır ve ravinin rivayeti i’tibâr için yazılabilir.⁴⁵⁸ Ukaylî (322/934) bunun rivayet ettiği hadisin mutâbîsinin olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla Osman’ın cerh edilmesi ve rivayetin mutâbiinin olmaması sebebiyle zayıftır.⁴⁵⁹ Metin tebe-i tâbiînden Züheyr b. Muhammed’in sözüdür. Bu rivayet sadece *Ahbâru Mekke*’de yer alır, mütâbî ve şahidi tespit edilememiştir.

2.6. Harem’de İyiliklerin ve Kötülüklerin Durumu

Zerkeşî ibadetlerde olduğu gibi niyet ve amellerin Mekke’de ayrı bir kategoride değerlendirildiğini haber veren rivayetlere yer vermiştir. Öncelikle bir ayrıma tabi tutulmaksızın konuyla ilgili genel nitelikli rivayeti zikretmiştir.

Zerkeşî konuyla ilgili meşhur hadisin bir bölümünü şöyle zikretmiştir:

قال النبي صلى الله عليه وسلم: من هم بسيئة وعملها كُتبت له سيئة واحدة

Hz. Peygamber (s) (Rabbinden) şöyle buyurmuştur: “*Kim bir kötülük yapmaya niyet eder ve yaparsa, bu onun için bir kötülük olarak yazılır.*”⁴⁶⁰ Buhârî ve Müslim’in tahriç ettiği bu hadis Hz. Peygamber’in (s) Allah Teâlâ’dan nakletmesi sebebiyle kudsî hadistir.⁴⁶¹

1. Rivayet

Mekke’de yapılan iyiliklerin karşılığının çok daha fazla olduğunu haber veren rivayeti Zerkeşî şu şekilde nakletmiştir:

عن ابن عباس (مرفوعا): أن حسنات الحرم كلها , الحسنات بمائة ألف

⁴⁵⁶ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 111.

⁴⁵⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 9.

⁴⁵⁸ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s.161.

⁴⁵⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 11; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 144-145.

⁴⁶⁰ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 128.

⁴⁶¹ Buhârî, “Rikâk”, 30; Müslim, “İmân”, 207.

“İbn Abbas’tan (r): “Harem’de yapılan iyiliklerin her birine yüz bin iyilik karşılığı vardır.”⁴⁶² Bu cümleyi ihtiva eden rivayet *Ahbâru Mekke*’de şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مَيْسَرَةَ الْمَكِّيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ
إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ
حَجَّ مِنْ مَكَّةَ كَانَ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ يَخْطُوهَا بِعَبْرِهِ سَبْعُونَ حَسَنَةً، فَإِنْ حَجَّ مَاشِيًا كَانَ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ يَخْطُوهَا
سَبْعِمِائَةً حَسَنَةً مِنْ حَسَنَاتِ الْحَرَمِ، تَدْرِي وَمَا حَسَنَاتُ الْحَرَمِ؟ الْحَسَنَةُ مِائَةٌ أَلْفٍ حَسَنَةً»

İbn Abbas’tan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur:
“*Mekke’den bineğiyle hacceden kimsenin bineğinin attığı her adıma yetmiş hasene vardır. Yürüyerek hacceden kimsenin attığı her adımına da haremın hasenatından yedi yüz hasene vardır. Harem’in haseneleri nedir bilir misin? Bir hasenesi yüz bin hasenedir.*”⁴⁶³

Senedde yer alan ravilerden Muhammed b. Müslim et-Tâîfî (170/786) hakkında Yahya b. Maîn “leyse bihi be’s” derken, Buhârî “münkerü’l-hadis” demiştir. Zehebî (748/1348) bazı münekkitlerin Muhammed b. Müslim’in hadislerini hasen derecesine yükselttiklerini haber vermiştir. İbn Hacer (852/1449) ezberlerinde hata ettiğini, kitabından nakli konusunda bir sıkıntının olmadığını söylemiştir.⁴⁶⁴ Bu sebeple isnadın zayıf olduğu söylenebilir.

Bu rivayeti Bezzâr, İbn Hıbbân, Taberânî (yüz bin değil, bin olarak geçiyor), Hâkim ve Beyhâkî; İsâ b. Sevâde → İsmail b. Ebî Hâlid → Zâdân → İbn Abbas senediyle zikretmişlerdir.⁴⁶⁵

Hâkim (405/1014) rivayetin sahih olduğunu söylemiş, ancak Zehebî rivayetin uydurma olduğundan endişe ettiğini, zira senedde Ebû Hâtim’in “münkerü’l-hadis” olarak cerhettiği İsa b. Sevâde’nin (181/797) bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁶ İki tarikini

⁴⁶² Zerkeşî, *I’lâmü’s-Sâcid*, 120.

⁴⁶³ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, II, 7.

⁴⁶⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, VIII, 176-177; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IX, 444.

⁴⁶⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 52; İbn Hıbban, *es-Sahîh*, IV, 244; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, III, 122; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 542

⁴⁶⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 631; İbnü’l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ömer b. Ali, *Muhtasarü İstidrâki’l-Hâfiz ez-Zehabî alâ Müstedrek*, I-VIII, Dâru’l-Âsime, Riyad 1990, I, 346.

de incelediğimiz ve Hz. Peygamber'e nispet edilmesi yönüyle merfu olan bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla zayıftır.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin kaynağını belirtmeden yer verdiği rivayet şöyledir:

قال ابن مسعود: ما من بلد يؤخذ العبد في باهم قبل الفعل إلا مكة. وتلا هذه الآية (ومن يرد فيه بإلحاد بظلم نذقه من عذاب أليم)

İbn Mes'ud (r) şöyle demiştir: “Mekke hariç hiçbir beldede kul niyetini fiile dönüştürmedikçe hesaba çekilmez. Sonra şu ayeti okudu. “...*Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.*” (Hac/25)⁴⁶⁷

Bu rivayeti Gazzâlî şöyle zikretmiştir:

وقال ابن مسعود رضي الله عنه: ما من بلد يؤخذ فيه العبد بالنية قبل العمل إلا مكة وتلا قوله تعالى: "ومن يرد فيه بإلحاد بظلم نذقه من عذاب أليم"

İbn Mes'ud (r) şöyle demiştir: “Mekke hariç, hiçbir beldede kul niyetini fiile dönüştürmedikçe hesaba çekilmez. Sonra şu ayeti okudu: “*İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.*” (Hacc/25)⁴⁶⁸ Irâkî'nin hakkında bir açıklama yapmadığı bu rivayet sahâbeden rivayet edilmesi yönüyle mevkuftur ve başka bir hadis kaynağında yer almamaktadır.

Zerkeşî'nin konuyla ilgili zikrettiği rivayetler zayıf olmakla birlikte, Mekke'de yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığının başka beldelede yapılanlara oranla daha fazla olacağı, ayrıca orada kişinin niyetinden de sorumlu tutulacağı ile ilgili başka rivayetler ve sahâbenin bu doğrultuda uygulamaları vardır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 129.

⁴⁶⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I, 243.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, VII, 155; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX, 222.

2.7. Harem’de Had Uygulanması

Zerkeşî, haremde had uygulanması ile ilgili iki farklı görüş olduğunu belirtip, delil aldıkları rivayetleri zikretmiştir. Haremde hadlerin uygulanamayacağına dair rivayet şöyledir:

1. Rivayet

لقوله صلى الله عليه وسلم: لا يحل لامرئ يؤمن بالله واليوم الآخر أن يسفك بما دما. ولكن يضيق عليه , ولا يكلم , ولا يطعم , ولا يعامل حتى يخرج فيقتل أو يستوفى منه قصاص الطرف أو الحد إلا أن ينشئ القتل فيه

Hiz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve ahiret gününe inanan hiçbir Müslümana (had için) orada (haremden) kan dökmesi helal olmaz. Ancak orası (katile) dar edilir, onunla konuşulmaz, yemek verilmez, onunla ilgilenilmez (boykot edilir). Neticede oradan çıkmak zorunda kalınca öldürülür ya da karşı tarafın kısas hakkı veya had cezası tam olarak uygulanır. Ancak katli orada yapmışsa hariç!”⁴⁷⁰

Bu metne en yakın rivayeti Ezrakî zikretmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " إِذَا دَخَلَ الْقَاتِلُ الْحَرَمَ، لَمْ يُجَالَسْ، وَلَمْ يُبَاعَ، وَلَمْ يُؤَوْ، وَيَأْتِيهِ الَّذِي يَطْلُبُهُ فَيَقُولُ: يَا فُلَانُ، اتَّقِ اللَّهَ فِي دَمِ فُلَانٍ، وَأَخْرُجْ مِنَ الْمَحَارِمِ، فَإِذَا خَرَجَ أُقِيمَ عَلَيْهِ الْحُدُّ "

İbn Abbas (r) şöyle demiştir: “Bir katil Harem’e girdiği zaman, onunla oturulmaz, onunla alış veriş yapılmaz, orada barındırılmaz, onu arayan kişi gelip: “Ey falan! Filan kişinin kanı hakkında Allah’tan kork! Harem bölgesinden çık!” der. O Harem’den çıktığında had uygulanır.”⁴⁷¹ Sadece Ezrakî’nin kitabında zikredilen bu rivayet, İbn Abbas’tan gelmesi yönüyle mevkuftur ve tespit edebildiğimiz kadarıyla isnadı sahihtir.

⁴⁷⁰ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 164.

⁴⁷¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 138.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin haremde gerçekleşen suçların diyetine dair zikrettiği rivayet şöyledir:

عن عمر بن الخطاب من قتل في الحرم أو الأشهر الحرم فعليه الدية وثلث الدية

Hız. Ömer'den: “Kim Harem’de ya da harem aylarda (birini) öldürürse, ona diyet ve diyetin 1/3’ü gerekir.”⁴⁷² (Yani diyete 1/3 diyet daha ilave edilir).

Bu rivayeti Abdürrezzâk ve Beyhâkî şöyle nakletmişlerdir:

عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، «قَضَى، فِيمَنْ قُتِلَ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ أَوْ فِي الْحَرَمِ أَوْ هُوَ مُحْرَمٌ بِالْذِّيَّةِ وَثُلُثُ الذِّيَّةِ»

Mücahit şöyle demiştir: “Ömer b. Hattab haram aylarda veya Harem’de ya da ihramlıyken öldürülen kişinin diyetinin, diyet ve diyetin 1/3’ü kadar olduğu hükmünü verdi.”⁴⁷³

Seneddeki ravilerden Leys b. Süleym (148/765) hakkında Ahmed b. Hanbel “muzdaribü’l-hadis” , Yahya b. Maîn “zayıf” , bir seferinde de “la be’se bih” demiş, İbn Hıbban ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğradığını söylemiştir. Zehebî (748/1348) ve İbn Hacer (852/1449) hafızasında problemler olduğu konusunda mütefikler. Bu yüzden İbn Hacer onun saduk olduğunu zikretmiştir.⁴⁷⁴

Mücâhid (103/721) Hız. Ömer’e yetişememiştir. Bu sebeple sened munkatıdır. Dolayısıyla munkatı olması ve ravisinin zayıflığı sebebiyle rivayet zayıftır.

3. Rivayet

Zerkeşî'nin İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inden naklettiği rivayet şöyledir:

ذكر ابن أبي شيبة عن ابن أبي ليلى - وسئل عن رجل سرق من الكعبة فقال: ليس عليه قطع.

⁴⁷² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 167.

⁴⁷³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 9, 301; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 124.

⁴⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, XXIV, 282-284; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, III, 420-421; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 465-468.

İbn Ebî Leyla'ya, Kâbe'den çalan bir adam hakkında soruldu. "Onun elinin kesilmesi gerekmez" dedi.⁴⁷⁵ İbn Ebî Şeybe'nin aynı metinle zikrettiği rivayet ayrıca Hâlid b. Mahled → Huseyn → İbn Ebî Leyla tarihiyle gelmiştir.⁴⁷⁶

Ravilerden Hâlid b. Mahled (213/828) teşeyyu ile itham edilmiş olup Buhârî'nin hocalarındandır. Ahmed b. Hanbel münker rivayetlerinin olduğunu söylemiştir. Ebu Dâvûd saduk olduğunu ancak Şîliğe temayül gösterdiğini söz konusu etmiştir. Ebu Hatim "hadisleri yazılır ancak huccet olmaz" demiştir. İbn Hacer ravinin ahz ve eda şartlarını taşıdıktan sonra ideolojisinin propagandasını yapmadığı sürece Şii olmasının bir sorun olmayacağını söylemiştir.⁴⁷⁷ Ravilerden Huseyn hakkında ise bir bilgiye ulaşamamıştır. İbn Ebî Leylâ'nın tâbiünden olması sebebiyle maktu olan rivayet tespit edilebildiği kadarıyla zayıftır.

Hadlerin Harem'de uygulanabileceği konusunda zikredilen bir rivayet şöyledir:

ابن خطل لما وجد متعلقا بأستار الكعبة فقال النبي صلى الله عليه وسلم اقتلوه

İbn Hatal Kâbe örtüsüne yapışmış halde bulunduğu Hz. Peygamber (s) "Onu öldürün" buyurdu.⁴⁷⁸ Rivayetin aslı *Sahihayn*'da şu şekilde yer almaktadır:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ، وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ، فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: إِنَّ ابْنَ خَطَلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ فَقَالَ «اقْتُلُوهُ»

Enes b. Mâlik'ten (r) nakledildiğine göre Rasulullah (s) fetih yılı Mekke'ye başında miğferle girdi. Tam miğferini çıkarmıştı ki, bir adam gelip şöyle dedi: "İbn Hatal Kâbe'nin örtüsüne yapışmış haldedir." Rasulullah (s): "Onu öldürün" diye emretti.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 142.

⁴⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 3.

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 1379I, 400; Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in Takrîbu'l-Tezhîb'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve Hedyu's-Sârî (Mukaddime) deki Müdafası", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2000, cilt: II, sayı: 3, s. 50.

⁴⁷⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 164.

⁴⁷⁹ Muvatta, "Menâsik", 1447; Buhârî, "Cezâü's-Sayd", 16; Müslim, "Hac", 450.

Zerkeşî Harem’de had, kısas ve recm uygulanması hakkındaki iki görüşü şöyle zikreder:

1. “*Oraya giren güvende olur*” ayeti⁴⁸⁰ mucibince Harem’den çıkmadıkça kısas uygulanmaz, boykot uygulanarak baskı yapılır. Ebu Hanîfe ve Ahmed bu görüştedir.

2. Şâfiî ve Mâlik Harem’de kısas uygulanabileceğini söyleyerek, “Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın” ayeti⁴⁸¹ ile İbn Hatal rivayetini delil göstermişlerdir.⁴⁸²

Konuyla ilgili *İ’lâmü’s-Sâcid*’de yer alan rivayetlerde, Harem’in hürmetine halel getirmemek için orada hadlerin tehîr edildiği, suçluyu boykot ederek, psikolojik baskı ve yıldırma ile oradan çıkmasının sağlanması gerektiği anlatılmaktadır. Harem’de had ve kısas yapılabileceği görüşünde olanlar ise son rivayeti delil getirmişlerdir. Ölüm emri verilen kişi irtidâd etmekle kalmamış, Allah ve Rasulüne hakaretler edip, Allah’ın peygamberine ve müminlere türlü eziyetlerde bulunmuştur. Bu hal üzere olan kimsenin bulunduğu yer ve hal dikkate alınmaksızın öldürülmesi emri verilmiştir. Hz. Peygamber (s) bu hal üzere olan kimselerin azgınlıklarından vazgeçmeyip sadece cezadan kurtulmak için Kâbe örtüsüne sarıldıklarını elbette ki bilmekteydi.⁴⁸³ Bu sebeple İbn Hatal ile ilgili rivayetin umum ifade edemeyeceği söylenebilir.

Sonuç olarak, bizde hâsıl olan kanaat Harem’de kısas uygulanmamasının tercihe şayan olduğudur. İbn Hatal hakkında verilen hüküm ise irtidâdı ve aşırı düşmanlığının karşılığıdır.

2.8. Mekke’nin Harem Bölge Olması

Harem kelimesi sözlükte “korunmuş, dokunulmaz” manalarına gelmektedir ve haram ile eş anlamlıdır. Terim olarak harem Mekke ve Medine’nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından belirlenen çevresi için kullanılır. Aynı zamanda İki mescid ve

⁴⁸⁰ Âl-i İmrân 3/97.

⁴⁸¹ el-Bakara, 2/191.

⁴⁸² Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 164.

⁴⁸³ Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 131-133.

Mescid-i Aksâ için harem-i şerif tabiri kullanılmaktadır.⁴⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke şehrinin harem olduğuhaber verilmektedir.⁴⁸⁵ Bu başlık altında Zerkeşî'nin Mekke'nin harem oluşuna dair zikrettiği rivayetleri inceleyeceğiz.

1. Rivayet

Zerkeşî konuyla ilgili rivayeti isnadsız ve kaynağını zikretmeden aktarmıştır:

قال النبي صلى الله عليه وسلم: " إن الله أحل لي مكة ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها إلى يوم القيامة "

Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: *“Allah bana da Mekke’yi gündüzün bir kısmında helal kıldı. Sonra onun haremligi kıyamete kadar kalmak üzere (eski haline) geri döndü.”*⁴⁸⁶ Buhârî ve Müslim’in tahric ettiği hadisin ilgili kısmı şöyledir:

Ebu Şureyh (r) Mekke’ye askerî birlikler gönderen Amr b. Saîd’e dedi ki: “Ey Emir! İzin ver de sana bir konuşma nakledeyim. Mekke’nin fethinin ertesi günü Rasulullah’ın (s) yaptığı bu konuşmayı şu iki kulağım duydu, kalbim kavradı, konuştuğu zaman iki gözüm de onu gördü: *Rasulullah (s) Allah’a hamdetip, senada bulduktan sonra şöyle buyurdu: “Mekke’yi insanlar değil, Allah harem kılmıştır. Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kimseye orada kan dökmesi ve ağaç kesmesi helal olmaz. Eğer biri Rasulullah (s) Mekke’de savaştı diye orada savaşa ruhsat vermek isterse ona şöyle deyin: “Allah Rasulü’ne izin vermiş, ama size izin vermemiştir.” Zaten bana da gündüzün bir kısmında izin verdi. Sonra bu günün haramlığı dünün haramlığı gibi geri döndü. Burada bulunan bulunmayana bunu haber versin.”*...⁴⁸⁷

Hadiste yer alan “gündüzün bir kısmında izin verildi” ifadesi ile ilgili iki görüş serdedilmiştir. Bazı âlimler bunu Mekke’nin sulh ile değil savaş yoluyla fethedildiği şeklinde anlarken, bazıları ise Hz. Peygamber’in Mekke’ye ihramsız girdiği şeklinde

⁴⁸⁴ Yakut, *Mu’cemü’l-Büldân*, II, 243; Ögüt, Salim, “Harem”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 127-132.

⁴⁸⁵ el-Kasas 28/57; el-Ankebût 29/ 67.

⁴⁸⁶ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 56.

⁴⁸⁷ Buhârî, “İlim”, 37; Müslim “Hac”, 446.

yorumlamışlardır. Ancak hadiste savaşıma ifadesi açık bir şekilde yer aldığından ilk yorumun isabetli olduğu söylenebilir.⁴⁸⁸

Mekke'nin ne zaman harem kılındığı ile ilgili iki görüş olduğunu söyleyen Zerkeşî konuyla ilgili iki ayrı rivayet zikretmiştir.

2. Rivayet

Sened vermeksizin Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer aldığını söylediği rivayet şöyledir:

في صحيح (البخاري): إن الله حرم مكة يوم خلق السموات والأرض

“Allah Mekke’yi gökleri ve yeri yarattığı gün dokunulmaz (haram) kıldı”⁴⁸⁹ Bu cümle Buhârî'nin *Sahîh*'inde şu uzun rivayetin içinde yer almaktadır:

Mücâhid'din naklettiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Allah Mekke’yi gökleri ve yeri yarattığı gün haram kılmıştır. Mekke Allah’ın haram kılmasıyla kıyamet gününe kadar haramdır. Benden önce hiçkimseye helal olmadığı gibi benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Benim için de sadece gündüzün bir bölümü helal kılınmıştır. Oranın av hayvanı ürkütülmez, diken kesilmez, otları koparılmaz. Sahibini aramak gayesiyle almak hariç oranın yitiğine el uzatılmaz.” Abbas (r): “Ey Allah’ın Rasulû! İzhiri istisna etsen. Zira onun kullanımı demirciler ve evler için gereklidir” dedi. Rasulullah (s) sustu, sonra: “İzhir hariç. O helaldir” buyurdu.⁴⁹⁰

Buhârî bu hadisin bir benzerinin kendisine İbn Cüreyc → Abdülkerim → İkrîme → İbn Abbas senediyle ulaştığını söylemiş ve hadisin Ebu Hureyre’den de merfu olarak rivayet edildiğini ifade etmiştir. Buhârî'nin zikrettiği bu rivayet tâbiîn neslinden Mücâhid’in (101/719) Hz. Peygamber’den (s) nakilde bulunması sebebiyle mürseldir.

⁴⁸⁸ Eren, Mehmet, “Çevrenin Korunması Hususunda Hz. Peygamber’in Sit Alanı Uygulaması”, *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, Gaziantep 2014, s.93.

⁴⁸⁹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*,170.

⁴⁹⁰ Buhârî, “Meğâzi”, 55.

3. Rivayet

Zerkeşî, Mekke'nin ne zaman harem kılındığına dair farklı bir bilgi ihtiva eden Müslim rivayetini şöyle zikretmiştir:

قوله صلى الله عليه وسلم إن ابراهيم حرم مكة وإني حرمت المدينة

Hız. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “İbrahim (as) Mekke'yi haram kıldı. Ben de Medine'yi harem kıldım.”⁴⁹¹ Sahihayn'da yer alan rivayet Müslim'in Sahih'inde şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَعَمْرُو النَّاقِدُ، كِلَاهُمَا عَنْ أَبِي أَحْمَدَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسَدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي حَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا، لَا يُقَطَّعُ عِضَاهُهَا، وَلَا يُصَادُ صَيْدُهَا»

Câbir'den (r) nakledildiğine göre Hız. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “İbrahim (as) Mekke'yi harem kıldı. Ben de Medine'nin iki siyah taşlığın arasını harem kıldım. Medine'nin ağacı kesilmez, avı da avlanmaz.”⁴⁹²

Zikredilen rivayetlerde, Mekke'yi yeryüzü yaratıldığında ilk olarak haram kılının Allah Teâlâ olduğu rivayet ile Hız. İbrahim'in haram kıldığı rivayeti arasında teâruz olduğu düşünülebilir. İbn Hacer bunu üç şekilde açıklamıştır: Birincisi, Hız. İbrahim bunu Allah'ın emriyle yeniden haram kılmıştır. İkinci yorum, Allah gökleri ve yeri yarattığı gün Hız. İbrahim'in (as) onu haram kılacağına hükmetmiştir. Üçüncü olarak da Allah Mekke'yi haram kıldı. İbrahim (as) bu beldenin haramlığını insanlara ilan etti” denmiştir.⁴⁹³ Mekke'nin haremligi konusunda zikredilen üç hadis de sahihtir.

2.9. Harem Bölgesinde Ölmenin Fazileti

1. Rivayet

Zerkeşî İbn Abbas ve Enes'ten merfu olan şu rivayeti zikretmiştir:

⁴⁹¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 170.

⁴⁹² Buhârî, “Buyû”, 53; Müslim, “Hac”, 458.

⁴⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 440, IV, 43; Kutluay, İbrahim, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ve Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdâliyeti*, s.70.

روى ابن عباس وأنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من مات في أحد الحرمين بعث من الآمين

يوم القيامة.

İbn Abbas ve Enes'ten (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim iki haremde birinde ölürse, kıyamet günü (azaptan) güvende olanlar içinde diriltilir.*”⁴⁹⁴

Bu rivayetin İbn Abbas ve Enes'ten nakli tespit edilememiştir. Zerkeşi'nin zikrettiği rivayete en yakın metin Taberânî'nin, *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ında merfu olarak yer almaktadır. Metinde **آميناً** yerine **من الآمين** kelimesi zikredilmiştir.⁴⁹⁵ Muhammed b. Ali b. Mehdî → Musa b. Abdurrahman el-Mesrûkî → Zeyd b.el-Hubâb → Abdullah b. Müemmel → Ebu'z-Zübeyr → Câbir senediyle zikredilmiştir. Taberânî bu rivayeti Ebu'z-Zübeyr'den sadece Abdullah b. Müemmel'in rivayet ettiğini söylemiş, Zeyd b.el-Hubâb'ın da bunu rivayette tek kaldığını haber vermiştir.

Heysemî, ravilerden Musa b. Abdurrahman ve Abdullah b. Müemmel hakkında İbn Hıbban'ın “sika” dediğini ancak Müemmel'i Ahmed b. Hanbel'in “zayıf” kabul ettiğini söylemiş, rivayetin isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁶ Ancak İbnü'l-Cevzî bu hadisin sahih olmadığını söylemiştir.⁴⁹⁷ Süyûtî (911/1505) İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiş hadisin diğer tarikleri sebebiyle hasen olduğunu bildirmiştir.⁴⁹⁸ Sonuç olarak bu rivayetin hasen olduğu söylenebilir.

Rivayet bu metinle sadece Taberânî'nin kitabında geçmekle birlikte benzer metin başka hadislerin içinde yer almaktadır. Beyhâkî tarafından isnadının meçhul olduğu söylenen bir rivayet şöyledir: Hz. Ömer'den (r) nakledildiğine göre Rasulullah (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim kabrimi (veya şöyle dedi) beni ziyaret ederse, ona şefaathçi (veya) şahit olurum. Kim de iki Harem'den birinde ölürse, Allah onu*

⁴⁹⁴ Zerkeşi, *I'lâmü's-Sâcid*,138.

⁴⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II, 85.

⁴⁹⁶ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 319.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, Cemalüddîn Abdurrahman b. Ali *el-Mevzûat*, I-III, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966, II, 218.

⁴⁹⁸ Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Leâli'l-Masnûa fi Ehâdîsi'l-Mevzûa*, I-II, thk. Ebû Abdurrahman Salâh, Dâru'Kütübil-İlmiyye, Beyrut 1996, II, 109.

kıyamet günü (azaptan) emin olanlar içinde diriltir."⁴⁹⁹ Beyhâkî'nin zikrettiği bu rivayet isnadının meçhul olması sebebiyle zayıftır.

2. Rivayet

وفي رواية الزهري: من قبر بالمدينة كنت عليه شاهدا وله شافعا ومن مات بمكة فكأثما مات في سماء الدنيا

Zührî rivayeti şöyledir: "Kim Medine'de defnedilirse, ben ona şahit ve şefaathçi olurum. Kim de Mekke'de ölürse, o sanki dünya semasında ölmüş gibidir."⁵⁰⁰

Zerkeşî bu iki hadisi birleştirerek tek bir hadis gibi Zührî'den nakletmiştir. Hâlbuki rivayet sadece ilk cümlesiyle Zührî'den gelmektedir. Diğer cümle ayrı bir rivayettir. Zührî rivayetini Ezrakî şöyle vermiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثنا مُوسَى بْنُ طَارِقٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثْتُ عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قُبِرَ بِمَكَّةَ جَاءَ آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ قُبِرَ بِالْمَدِينَةِ كُنْتُ عَلَيْهِ شَهِيدًا، وَلَهُ

شَافِعًا"

Zührî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "Kim Mekke'de defnedilirse, kıyamet günü (azaptan) emin olarak gelir. Kim de Medine'de defnedilirse, ben ona şahit ve şefaathçi olurum."⁵⁰¹ Ravilerden Muhammed b. Yusuf (240/854) hakkında İbn Hacer "sadûk" demiştir. Seneddeki diğer ravileri sikadır.⁵⁰² Ancak rivayet tâbiî Zührî'nin sahabe raviyi atlayarak Hz. Peygamber'den (s) nakilde bulunması sebebiyle mürseldir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayet bu isnadla hasendir.

Zerkeşî'nin birleştirdiği iki hadisten diğeri Tirmizi'nin *Sünen*'inde ve *Müsned*'de şu şekildedir:

⁴⁹⁹ Ebu Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 66; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 403.

⁵⁰⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 139.

⁵⁰¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, III, 51.

⁵⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 538.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ اسْتَطَاعَ أَنْ يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ فَلَيْمَتْ بِهَا، فَإِنِّي أَشْفَعُ لِمَنْ يَمُوتُ بِهَا.

İbn Ömer'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: *“Medine’de ölebilen orada ölsün. Zira ben orada ölene şefaatchi olacağım.”*⁵⁰³ Tirmizi bu rivayet için: “Eyyüb’ün rivayeti olarak hasen, sahih, garibtir” demiş, Şuayb Arnavut da Buhari’nin şartı üzere sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁴

“Kim de Mekke’de ölürse, o sanki dünya semasında ölmüş gibidir” rivayeti ise, yine *Ahbâru Mekke*’de İbn Ömer’den gelen bir rivayetin içinde yer almaktadır. İlgili kısmı şöyledir: Abdullah b. Ömer’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştu: *“Kim iki harem arasında haccederken ya da umre yaparken ölürse, Allah onu kıyamet günü hesap ve azab olmaksızın diriltir. Kim beni ölümünden sonra ziyarete ederse, hayatımda ziyaret etmiş gibi olur. Kim ben öldükten sonra bana komşu (yakın) olursa, ben hayattayken komşu olmuş gibidir. Kim de Mekke’de ölürse, dünya semasında ölmüş gibidir...”*⁵⁰⁵ Hz. Peygamber’e (s) nispet edilmesi yönüyle merfu olan bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece *Ahbâru Mekke*’de yer almış ve Ezrakî onun münker olduğunu söylemiştir.

Sonuç olarak harem bölgesinde ölmenin faziletine dair incelenen rivayetlerden biri sahih, biri hasen, biri de zayıftır. Ancak farklı tariklerden gelmesi sebebiyle hasen derecesine çıktığı söylenmiştir.⁵⁰⁶ Mekke ve Medine harem kabul edilmiş, burada yapılan ibadetlere ayrı bir ecir verileceği gibi, burada ölenlerin de ayrı bir konumu olacağı haber verilmiştir.

Hz. Peygamber (s) özellikle Medine’de ikameti teşvik edip orada karşılaşılacak sıkıntılara sabredilmesini istemiştir.⁵⁰⁷ Hadislerde yer alan “şefaath” ifadesinin Hz. Peygamber’in (s) kıyamet günü günahkârlara yapacağı şefaatten farklı olacağı zikredilir. Bazı rivayetlerde yer alan “şahit olurum” ifadesinin de bu farklılığa işaret

⁵⁰³ Tirmizî, "Menâkıb", 68; Ahmed b. Hanbel, IX, 320.

⁵⁰⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, VI, 202; Ahmed b. Hanbel, IX, 320.

⁵⁰⁵ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, III, 123.

⁵⁰⁶ Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II, 109; Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, s.133.

⁵⁰⁷ Müslim, “Hac”, 484; Tirmizî, “Menâkıb”, 68.

ettiği söylenebilir.⁵⁰⁸ Medine’de ölmenin fazileti hususu, Hz. Peygamber’in (s) “İmanın Medine’ye çekileceği⁵⁰⁹ “*Medine’nin demirci körüğünün demirin kirini dışarı attığı gibi şerli kimseleri dışarı atacağı*”⁵¹⁰ hadisleriyle birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Kadı İyaz (544/1149) bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber (s) dönemine has olduğunu söylerken⁵¹¹ Nevevî (676/1277) Hz. Peygamber’den (s) sonraki dönemleri de kapsadığı görüşündedir.⁵¹² Birçok âlim bu hükmün umum ifade ettiğini söylemektedir.⁵¹³

Sonuç olarak, bazı hadislerde Haremeyn’de oturmanın faziletine dikkat çekme vardır. Buralarda ölmenin de başka yerlerde ölmekten faziletli olduğu haber verilmiştir.⁵¹⁴

Zerkeşî’nin Mescid-i Harâm’a dair zikrettiği 33 rivayetten 11’i sahih, 5’i hasen, 14’ü zayıf ve 3’ü de mevzudur. Zayıf rivayetlerden bazıları amellerin faziletine dairdir. Böylece Kâbe ve Mescid-i Harâm konularında toplam 82 rivayet incelendi. İkinci bölümde Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ ile ilgili rivayetler ele alınacaktır. Rivayetler ağırlıklı olarak buralarda yapılacak ibadetlerin faziletleri konusundadır.

⁵⁰⁸ Müslim, “Hac”, 484, İbn Mâce, “Menâsik”, 104.

⁵⁰⁹ Buhârî, “Fezâilü’l-Medine”, 6; Müslim, “İman”, 147.

⁵¹⁰ Buhârî, “Fezâilü’l-Medine”, 2.

⁵¹¹ Kâdî İyâz, İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, *İkmâlü’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim*, I-VIII, thk. Yahya İsmail, Dâru’l-Vefâ, Mısır 1988, IV, 500.

⁵¹² Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 154; Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, s.139-141.

⁵¹³ Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, s. 128-141.

⁵¹⁴ Ahmed b. Hanbel, IX, 320; Mübarekpurî, Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselam, *Mirâ’tü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü’l-Mesâbih*, I-IX, İdaratü’l-Buhûsu’l-İlmiyye, Hindistan 1984, IX, 549.

İKİNCİ BÖLÜM

**MESCİD-İ NEBÎ VE MESCİD-İ AKSÂ İLE İLGİLİ
RİVAYETLER**

1. Mescid-i Nebî ve Medine

Bu başlık altında Medine şehri ve Mescid-i Nebî hakkında bilgi vermeden önce kısaca Mescid-i Kubâ hakkında bilgi verilecektir.

Kubâ köyü Medine'ye 9,6 km. mesafede yer almaktadır.⁵¹⁵ Hz. Peygamber (s) Mekke'den Medine'ye hicret ederken bu köye gelmiş ve burada bir mescid inşa etmiştir. Bu mescidin inşası sırasında Hz. Peygamber (s) ile birlikte sahabiler de çalışmıştır.⁵¹⁶ Hz. Peygamber'in (s) yaptırdığı ilk mescid Mescid-i Kubâ'dır.⁵¹⁷ Allah Rasûlü'nün bu mescide (genellikle cumartesi günleri)⁵¹⁸ binitli yahut yaya olarak gittiği ve orada iki rekât namaz kıldığı rivayet edilmiştir.⁵¹⁹ Bu mescidde kılınan namazın karşılığının umre sevabı olduğu ile ilgili rivayetler de vardır.⁵²⁰

Medine harem-i şerîflerden olan, hicret yurdu olarak anılan şehirdir ve Mekke'nin 350 km. kadar kuzeyindedir.⁵²¹ Medine'nin bilinen en eski adı "Yesrib" olup bu ismin bölgeye yerleşen ilk kişi olduğu rivayet edilen Yesrib b. Kâniye'den geldiği söylenmektedir.⁵²² "Yesrib" ismi Kur'an'da geçmektedir.⁵²³ Hz. Peygamber bu kelimenin "kınamak, ayıplamak, bozmak" gibi anlamları ihtiva etmesi sebebiyle kullanımından hoşnut olmamış ve bu şehre "taybe" gibi isimlerin verilmesini arzu etmiştir.⁵²⁴

Mekke'nin haremliği konusunda zikrettiğimiz rivayetlerde Hz. İbrahim'in Mekke'yi, Hz. Peygamber'in (s) de Medine'yi harem kıldığı haber verilmişti.

Mescid-i Nebî Medine'nin en önemli simgesidir. Hz. Peygamber (s) Mekke'den Medine'ye ulaşır hicretini tamamladığında yaptığı ilk işlerden biri mescidin inşasıdır. Hz. Peygamber'in (s) mescid yapmaya karar verdiği arsa

⁵¹⁵Semhûdî, Ali b. Abdullah Nûruddîn, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'lMustafâ*, I-IV, Beyrut 1998, IV, 130; Özben, Zübeyde, *Hadislerde Geçen Yer İsimleri*, s. 107.

⁵¹⁶ Algül, Hüseyin, "Mescid-i Kubâ", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 280-281.

⁵¹⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 31.

⁵¹⁸ Humeydî, *el-Müsned*, I, 535.

⁵¹⁹ Müslim, "Hac", 517; *İ'lâmü's-Sâcid*, 248.

⁵²⁰ Tirmizî, "Salât", 126; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 197.

⁵²¹ Bozkurt, Nebî, "Medine", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 311.

⁵²² Semhûdî, *el-Vefâ*, I, 125.

⁵²³el-Ahzab 33/13.

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye*, V, 292, III, 149; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, VI, 39; Ahmed b. Hanbel, XXX, 483.

Ensar'dan Sehl ve Süheyl adında iki yetim çocuğa aitti. Arsayı çocuklardan on dinar karşılığında satın alan Allah Rasulü (s) bu alanın temizlenmesinden sonra temeli üç zirâ, duvarları kerpiçten, çatısız, kiblesi Beytül-Makdis'e bakan, üç kapılı bir mescid inşa etti. Mescidin doğu tarafına dokuz oda yapıldı. Kible Mescid-i Harâm'a döndürülünce önceki kible tarafı duvarla örülüp ashâb-ı Suffe'ye tahsis edildi. Daha sonra çatısı hurma dallarıyla örtüldü. Müslümanların sayısı artınca h.7. yılda Hayber dönüşü genişletildi. Hz. Ebu Bekir mescide herhangi bir ilavede bulunmadı. Hz. Ömer (r) döneminde Mescid-i Nebî'ye ilaveler oldu. Çevredeki evler istimlak edilerek kapı sayısı altıya çıkarıldı. Hz. Osman (r) döneminde büyük ilavelerle mescid yeniden yapıldı. Duvarlarında ve direklerinde yontma taşlar kullanıldı. Hz. Peygamber (s), mescidi 60 yahut 70 ziralık bir alana kurmuştu. Hz. Osman mescidi, uzunluğu 120, genişliği 150 zira olarak yaptı.⁵²⁵ Mescidin doğusunda Hz. Peygamber (s), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kabirleri bulunmaktadır.⁵²⁶

Kur'ân'ı Kerîm'de Mescid-i Nebî'nin ismi bizzat geçmemekle birlikte Tevbe Suresi'ndeki bir ayette “...ilk gündün temeli takva üzerine kurulan mescid...”⁵²⁷ ifadesiyle kastedilenin Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Nebî olduğunu haber veren rivayetler vardır. Taberî bu ayetle kastedilen mescidin Mescid-i Nebî olduğunu haber veren rivayetleri daha sağlam bulmaktadır. Nevevî de bu görüştedir.⁵²⁸

Bu başlık altında Mescid-i Nebî'de kılınan namazların ve yapılacak diğer ibadetlerin derecesi ve mükâfatı ile ilgili rivayetler incelenecektir. Daha sonra da Medine'nin haremliği hakkında gelen rivayetler ele alınacaktır.

1.1. Mescid-i Nebî'de Yapılan İbadetlerin Fazileti

1.1.1 Namaz Kılmanın Fazileti

Mescid-i Harâm'da namaz kılmanın fazileti ile ilgili zikredilen rivayetler Mescid-i Nebî'de kılınan namazın fazileti hakkında da bilgi içermektedir. Bu sebeple o rivayetler burada tekrar ele alınmayacaktır.

⁵²⁵ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 223-225; Buhârî, “Salât”, 61; Ebu Dâvûd, “Salât”, 12.

⁵²⁶ Yakut, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 82.

⁵²⁷ Tevbe 9/108.

⁵²⁸ Müslim, “Hac”, 514; Tirmizî, “Tefsir”, 10; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 476-480; Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 169.

O rivayetlerde Mescid-i Harâm'da kılınan bir namazın Mescid-i Nebî'de kılınan yüz namazdan daha faziletli olduğu, Mescid-i Nebî'de kılınan bir namazın da Kâbe hariç diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletli olduğu haber verilmektedir.⁵²⁹

1. Rivayet

Zerkeşî'nin Taberânî'nin (360/971) *Evsat*'ından isnadının bir bölümünü vermek suretiyle zikrettiği rivayet şöyledir:

حديث عبد الرحمن بن أبي الرجال عن نبيط بن عمر عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من صلى في مسجدي أربعين صلاة لا تفوته صلاة كتبت له براءة من النار ونجاة يوم القيامة

Enes b. Mâlik'ten (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim benim şu mescidimde hiçbirini kaçırmadan kırk vakit namaz kılarsa, onun için cehennemden beraat ve kıyamet günü kurtuluşu yazılır.*”⁵³⁰

Evsat'ta senedin tamamı şöyledir: Muhammed b. Ali el-Medîni → Hakem b. Musa → Abdurrahman b. Ebi'r-Rical → Nubeyt b. Ömer → Enes.

Taberânî: “Bu hadisi Enes'ten sadece Nubeyt rivayet etmiştir” demiş, İbn Ebî'r-Rical'in de teferrud ettiğini belirtmiş, Zerkeşî de bu bilgiye aynen yer vermiştir. Taberânî'nin zikrettiği rivayette *نَجَاةٍ مِنَ الْعَذَابِ* ifadesi yerine *نَجَاةٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* ifadesi yer almaktadır.⁵³¹

Heysemî (807/1405) bu isnadın ricalinin sika olduğunu söylemiştir.⁵³² Rivayeti aynı tarik ve metinle Ahmed b. Hanbel (241/855) de zikretmiştir. Ancak onun zikrettiği rivayetin sonunda *وَبَرَأٍ مِنَ النَّفَاقِ* “*nifaktan uzak olur*” cümlesi yer almaktadır. Şuayb Arnavud, Nubeyt b. Ömer'in meçhul olması ve Abdurrahman b. Ebi'r-Rical'in ondan rivayetinde teferrüd etmesi sebebiyle isnadının

⁵²⁹ Bkz. 91-95.

⁵³⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 247.

⁵³¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, , V, 325.

⁵³² Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 8.

zayıf olduğunu bildirmiş ayrıca İbn Hıbban'ın Nubeyt'i sika sayarak mütesâhil davrandığını söylemiştir.⁵³³

Tirmizî'nin (279/892) farklı tarikle zikrettiği hasen rivayette: “*Kim kırk gün cemaate devam eder ve ilk tekbire yetişirse...*” denmektedir.⁵³⁴ Sonuç olarak iki isnadından biri zayıf olan bu rivayet, hasen tariki sebebiyle hasen kabul edilebilir.

2. Rivayet

Zerkeşî, Ravza-i Mutahhara ile ilgili rivayetlerden bir kısmını zikretmiştir. Bu rivayetlerde namazdan bahsedilmemektedir. Ancak ravza alanında namaz kılınmasının sebebine işaret etmek için burada incelenmesi uygun görülmüştür. Müellifin sened zikretmeden kaynakları vererek naklettiği bir rivayet şöyledir:

في الصحيح: ما بين قبري ومنبري روضة من رياض الجنة. وفي لفظ: ما بين بيتي ومنبري. وفي لفظ للطبراني: ما بين حجرتي ومصلاي

Sahîhayn'da: “*Kabrim ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.*” Bir başka lafız “*evimle minberim arası*” şeklindedir. Tâberânî'nin rivayeti: “*odam ile namazgâhım arası*” şeklindedir.⁵³⁵

Buhârî (256/870) ve Müslim'in *Sahîh*'inde (261/875) metin “*evimle minberim arası*”⁵³⁶ şeklindeyken, *Müsned*'de (241/855) yer alan hasen rivayette “*kabrim ile minberim arası*” ifadesi yer almaktadır.⁵³⁷ “*Odamla namazgâhım arası*” ifadesini tespit edilebildiği kadarıyla sadece Tâberânî zikretmiştir.⁵³⁸ Heysemî Taberânî'nin senedindeki ravilerden Adiy b. Fadl'ın metruk olduğunu bildirmiştir.⁵³⁹ Dolayısıyla Taberânî rivayeti mevzudur.

⁵³³ Ahmed b. Hanbel, XX, 40.

⁵³⁴ Tirmizî, “Salât” 64.

⁵³⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 251.

⁵³⁶ Buhârî, “Fazlû's-Salât”, 5; Müslim, “Hac”, 500.

⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, XVIII, 154.

⁵³⁸ Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, V, 252.

⁵³⁹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 9.

Aynî (855/1451) sahih rivayetin “evim” şeklinde olduğunu, “kabir” kelimesinin ise evin tefsiri olarak nakledildiğini söylemiştir. Ayrıca Araplar nezdinde “ravza” kelimesinin yeşillik ve bitkiye doymuş yer anlamına geldiğini zikretmiştir.⁵⁴⁰

Zerkeşî'nin konuyla ilgili zikrettiği diğer rivayet Tahâvî'nin (321/933) kitabından isnadsız olarak şöyle verilmiştir:

قال الطحاوي في مشكل الآثار: وُضع منبري على ترعة من ترعات الجنة، وما بين بيتي ومنبري روضة من رياض الجنة

“*Minberim cennetin yüksek yerlerinden bir yer üzerine konmuştur. Minberimle evim arasında cennet bahçelerinden bir bahçedir.*”⁵⁴¹

Rivayetin metnini Tahâvî aynı şekilde şu senedle zikretmiştir⁵⁴²: Ebu Ümeyye → Muhammed b. Süleymanel-Kureşî → Mâlik b. Enes → Rebîa b. Ebi Abdirrahman → Said b. Müseyyeb → Abdullah b. Ömer → Ömer

Muhammed b. Süleyman Mâlik'ten hadis aldığı sabit olmakla birlikte hadis mütehasıslarınca cerhedilmiştir. Onun hakkında Ukaylî (322/934) ve Ebu'l-Feth el-Ezdî (374/985) “münkerü'l-hadis” demiş, İbn Abdilber (463/1071) “zayıf” olduğunu söylemiştir.⁵⁴³ Tespit dileyebildiği kadarıyla bu rivayet Beyhâkî (458/1066) öncesi hadis kitaplarından sadece Tahâvî'nin *Şerh*'inde yer almaktadır. Rivayetin bu isnadla zayıf olduğu söylenebilir.

Rivayette yer alan *ترعة* kelimesi hakkında Sehl b. Sa'd, “Tür'a, (cennet) kapısıdır” demiştir. Zerkeşî bu bilgiyi zikretmiştir.⁵⁴⁴ Hadislerde tarif edilen yerin cennet bahçelerinden bir bahçe olması hakkında iki görüş serdedilmiştir: İlk görüşe göre, bu yer cennete dâhil edilecektir. İkinci görüş ise, burada yapılan ibadetlerin kişinin cennete gitmesine vesile olacağı şeklindedir.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty, VII, 261.

⁵⁴¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 252.

⁵⁴² Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VII, 314.

⁵⁴³ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, III, 569; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 170.

⁵⁴⁴ Alî b. el-Ca'd, *el-Müsned*, I, 432; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VII, 322; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 252.

⁵⁴⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 161.

Hız. Peygamber (s) eviyle minberi arasının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu söylemiş olmakla birlikte, bu alanda namaz kılınması ile ilgili hususi bir sözüne rastlayamadık. Ancak harem-i şeriflerde kılınan namazların ayrı bir ecri olduğunu ve bu yerlerde yapılan ibadetlerin sahibini cennete götüreceği yorumunu düşünerek ravza-i mutahharada yapılacak ibadetlerin öneminden söz edebiliriz.

1.1.2. Diğer İbadetlerin Fazileti

Bu başlık altında öncelikle Ramazan'ı Medine'de eda etmenin önemine dair rivayet incelenecektir. Sonrasında Mescid-i Nebî'ye ilim için gelenin durumu hakkındaki rivayet zikredilecektir.

1. Rivayet

Zerkeşi'nin Tâberânî'nin (360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inden merfu olarak bir bölümünü verdiği rivayet şu şekildedir:

أنه صلى الله عليه وسلم قال: رمضان بالمدينة خير من ألف رمضان فيما سواه من البلدان.

Hız. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Medine'de (eda edilen) Ramazan, başka beldelerde (eda edilen) bin Ramazan'dan hayırlıdır.*”⁵⁴⁶

Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayeti eserine sadece Taberânî almıştır. Rivayetin senedi ve metni tam olarak şöyledir:

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ نَصْرِ الطُّوسِيُّ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَيُّوبَ الْمُخَرَّمِيُّ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ بِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَمَضَانُ بِالْمَدِينَةِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ رَمَضَانَ فِيمَا سِوَاهَا مِنَ الْبُلْدَانِ، وَجُمُعَةٌ بِالْمَدِينَةِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ جُمُعَةٍ فِيمَا سِوَاهَا مِنَ الْبُلْدَانِ»

Bilal b. Hâris'ten (r) nakledildiğine göre Hız. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Medine'de (geçirilen) bir Ramazan, diğer beldelerde geçirilen bin Ramazan'dan daha hayırlıdır. Medine'de kılınan bir Cuma, diğer beldelerde kılınan bin Cuma'dan daha hayırlıdır.*”⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ Zerkeşi, *İ'lâmü's-Sâcid*, 258.

⁵⁴⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 372.

Heysemî (807/1405), ravi Abdullah b. Kesîr b. Câfer'in (210/825) zayıf olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁸ Zerkeşî de Tâberânî'nin bu rivayeti zayıf isnadla rivayet ettiği bilgisine yer vermiştir.⁵⁴⁹

2. Rivayet

Zerkeşî Medine'de ilim öğrenmenin ve öğretmenin önemini haber veren rivayeti İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'inden tam bir isnad ve metinle vermiştir:

عن أبي بكر بن أبي شيبة، ثنا حاتم بن اسماعيل، عن حميد بن صخر عن المقبري عن أبي هريرة قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من جاء مسجدي هذا لم يأته إلا خير يتعلمه، أو يعلمه فهو بمنزلة المجاهد في سبيل الله، ومن جاءه لغير ذلك فهو بمنزلة الرجل ينظر إلى متاع غيره

Ebu Hureyre'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: *“Kim benim bu mescidime sadece bir iyiliği öğrenmek yahut öğretmek için gelirse, o Allah yolundaki mücahit konumundadır. Kim de bundan başka bir şey için gelirse, o da başkasının malına bakan (bir şey elde edenmeyen) adam konumundadır.”*⁵⁵⁰

Rivayet İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan sened ve metinle birebir uyumludur.⁵⁵¹ Bûsîrî (840/1436) isnadın Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵² Şuayb Arnavut ise, Hâtim b. İsmail'in Humeyd b. Sahr'dan rivayetinde tek kaldığını, Humeyd (150/767) hakkında da ihtilafli görüşlerin olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel (241/855) onun için “la be'se bih” derken, Yahya b. Maîn (233/848) ve Nesâî (303/915) onun zayıf olduğunu söylemiştir. Bu sebeple bu hadis zayıftır.⁵⁵³ Rivayet bazı hadis kitaplarında aynı sened ve metinle yer almaktadır.⁵⁵⁴

Sindî (1138/1726) bu rivayetin ilk kısmının namaz haricinde mescide gelenlere yönelik olduğunu, zira mescidlerin öncelikle namaz için bina edildiğini söylemiştir. *“Başkasının malına bakıp duran kişi”* ile kastedilen, çarşıya gidip oradaki ürünlere bakan kişi nasıl bir kazanç elde edemeyip eli boş dönerse, bu mescide başka

⁵⁴⁸ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 301.

⁵⁴⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 258.

⁵⁵⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 273.

⁵⁵¹ İbn Mâce, *el-Mukaddime*, 17.

⁵⁵² Bûsîrî, *Misbâhu'z-Züccâce*, I, 31.

⁵⁵³ İbn Mâce, *el-Mukaddime*, 17; Ahmed b. Hanbel, XV, 245.

⁵⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, XV, 245; Beyhâkî, *Şuabü'l-İmân*, III, 222.

maksatla gelen kimsenin de bir kazanç elde edemeyeceğidir. Sindî bu durumun bütün mescidler için söz konusu olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁵

1.2. Medine'nin Harem Olması

Mekke'nin harem oluşu ayetle sabitken, Medine'nin haremligi konusunda ihtilaf söz konusudur. Zerkeşî'nin eserine aldığı rivayetler bağlamında öncelikle Medine'nin haremligine dair rivayetler incelenecek, sonrasında harem olmadığına dair delil getirilen rivayete yer verilecektir.

Mekke'nin haremligi hakkında zikredilen rivayetler kısmen Medine'nin haremligini de ihtiva etmektedir. Dolayısıyla o bölümde konuyla ilgili zikredilen rivayetler burada yeniden ele alınmayacaktır.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin Müslim'in *Sahîh*'inden verdiği Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti şöyledir:

حديث أبي سعيد الخدري أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إني حرّمت المدينة حراماً ما بين مأزمتيها، ألا يُهْرَقَ فيها دم، ولا يحمل فيها سلاح لقتال، ولا تحبّط فيها شجرة إلا لعلف.

Ebu Saîd el-Hudrî'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "...Ben (de) Medine'yi onun iki dağı arasını harem kıldım. Orada kan akıtılmaz, çarpışmak için silah taşınmaz, yem olarak kullanma maksadı hariç ağacının yaprakları silkelenmez..."⁵⁵⁶ Zerkeşî'nin verdiği metin aynı şekilde Sâhîh'te yer almakla birlikte, orada daha uzun bir metin zikredilmiştir.⁵⁵⁷

2. Rivayet

Zerkeşî'nin Müslim'in *Sahîh*'inden naklettiği Ebu Hureyre (r) rivayeti şöyledir:

عن أبي هريرة قال: حرّم رسول الله صلى الله عليه وسلم ما بين لابتي المدينة. قال أبو هريرة: فلو وجدت الطّباة ترع بين لابتيها ما دَعَرْتُهَا. وجعل اثني عشر ميلاً حول المدينة حِمِّي.

⁵⁵⁵ Sindî, Muhammed b. Abdi'l-Hâdî, *Kifâyetü'l-Hâce fi Şerhi İbn Mâce*, Dâru'l-Cîl, Beyrut ty, s.100.

⁵⁵⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 262.

⁵⁵⁷ Müslim, "Hac", 475.

Ebu Hureyre (r) şöyle dedi: “Hz. Peygamber Medine’nin iki kayalığı arasını harem kıldı. Ben bu iki taşlık arasında ceylanlara rast gelsem dahi onları ürkütmem. (Hz. Peygamber) Medine’nin çevresinde on iki millik bölgeyi harem kıldı.”⁵⁵⁸

Müslim, rivayeti aynı şekilde tahric etmiştir.⁵⁵⁹ “İki siyah kayalığı arasını harem kıldı” cümlesi bazı hadis kaynaklarında mevcuttur.⁵⁶⁰

Bir mil Hanefî ve Malikilere göre 1855 metredir. Buna göre 12 mil de 22260 metre olur. Şâfiî ve Hanbeliler’e göre ise bir mil 3710 metredir. Buna göre 12 mil 44520 metre olur. Bu verilerden hareketle Medine şehrinin harem kılınan bölgesinin 22 km veya 44 km çaplı bir daire olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶¹

3. Rivayet

Zerkeşî, harem kılınan bölgenin tam olarak neresi olduğunu haber veren rivayetleri bir arada zikretmiştir:

عن علي: قال النبي صلى الله عليه وسلم: المدينة حرام ما بين عائر إلى ثور

Hz. Ali’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Medine, Âir’den Sevr’e kadar haremdir.”⁵⁶²

Rivayeti bu şekliyle Ebu Dâvûd (275/889) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) zikretmiştir.⁵⁶³ İsnadının Şeyhaynın şartı üzere sahih olduğu söylenmiştir. Uzun olan bu rivayetin ilgili kısmını vermenin konunun anlaşılması için yeterli olacağı kanaatindeyiz. *Sahihayn*’daki ifade “Ayr’dan şuraya kadar” şeklindedir.⁵⁶⁴ Ebu Ubeyd, hadisin aslının “Ayr’dan Uhud’a kadar” olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁵

Bu bilgiyi Beyhâkî (458/1066) şu şekilde zikretmiştir: Hz. Ali’nin (r) Medine harem ile ilgili rivayetinde “Ayr’dan Sevr’e kadar” şeklinde geldi. Ancak Ebu

⁵⁵⁸ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 226.

⁵⁵⁹ Müslim, “Hac”, 472.

⁵⁶⁰ Buhârî, “Fezâilü’l-Medîne”, 4; Müslim, “Hac”, 471.

⁵⁶¹ Eren, Mehmet, “Çevrenin Korunması Hususunda Hz. Peygamber’in Sit Alanı Uygulaması”, s.100.

⁵⁶² Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 227.

⁵⁶³ Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 97; Ahmed b. Hanbel, II, 304.

⁵⁶⁴ Buhârî, “Ferâiz”, 21, “Cizye”, 17; Müslim, “Hac”, 467.

⁵⁶⁵ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 227.

Ubeyd şöyle dedi: “Medine halkı Sevr diye bir dağ bilmez. Sevr Mekke’dedir. Dolayısıyla hadisin aslının “ *Ayr’dan Uhud’a kadar* “ şeklinde olduğunu anlarsın.”⁵⁶⁶

Ebu Ubeyd’den gelen bu ifade önceki rivayette hata olduğu düşüncesini akla getirirse de, Medine’de Uhud dağının arkasında Sevr denilen küçük bir dağ vardır.⁵⁶⁷

4. Rivayet

Zerkeşî’nin *Sahihayn*’dan bir kısmını rivayet ettiği hadis şöyledir:

أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: المدينة حرم من كذا إلى كذا، لا يقطع شجرها. الحديث

Enes’ten (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Medine şuradan şuraya kadar haremdir. Ağacı kesilmez...*”⁵⁶⁸

Zerkeşî, الحديث ifadesi ile hadisin devamının olduğunu bildirmiş, ilgili kısmı zikretmekle yetinmiştir. Rivayeti Buhârî şöyle tahriç etmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو التَّعْمَانِ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَخْوَلُ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مِنْ كَذَا إِلَى كَذَا، لَا يُقَطَّعُ شَجَرُهَا، وَلَا يُحَدَّثُ فِيهَا حَدَثٌ، مَنْ أَحَدَثَ حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ "

Enes’ten (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “*Medine şuradan şuraya kadar haremdir. Dolayısıyla ağacı kesilmez, burada bir şey ihdas edilmez (bid’at çıkarılamaz). Kim burada bir şey ihdas ederse, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.*”⁵⁶⁹ Müslim’in rivayetinde Hz. Enes Âsım’ın sorusu üzerine bu cevabı vermiştir. “*Ağacı kesilmez*” ifadesi yerine لَا يُحَدَّثُ فِيهَا حَدَثٌ “*otu yolunmaz*” denmiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Beyhâkî, *Ma’rifetü’s-Sünen*, VII, 441.

⁵⁶⁷ Eren, Mehmet, “Çevrenin Korunması Hususunda Hz. Peygamber’in Sit Alanı Uygulaması”, s.100; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 82.

⁵⁶⁸ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 226.

⁵⁶⁹ Buhârî, “Fezâili Medine” 1.

⁵⁷⁰ Müslim, “Hac”, 464.

5. Rivayet

Zerkeşî Medine'nin haremlığı hakkında şu rivayeti zikretmiştir:

عن شُرْحِبِيلِ أَبِي سَعْدٍ قَالَ: أَتَانَا زَيْدُ بْنُ وَحْنٍ غُلْمَانٌ نَنْصُبُ فِخَاخًا لِلطَّيْرِ، فَطَرَدَنَا وَقَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ صَيْدِ الْمَدِينَةِ

Şurahbîl b. Sa'd anlatıyor: "Zeyd b. Sâbit bize geldi. O sırada biz çocuklar kuş yakalamak için tuzak kuruyorduk. Bizi kovup şöyle dedi: "Rasulullah (s) Medine'nin hayvanının avlanmasını yasakladı."⁵⁷¹

Zerkeşî bu rivayeti Ebu Avâne'nin (316/929) *Sahih*'inden almıştır. Ancakonda söz konusu rivayet tespit edilememiştir. Zikredilen rivayeti Humeydî (219/834) ve Beyhâkî (458/1066) eserlerine almıştır.⁵⁷² Bu eserlerdeki rivayetle Zerkeşî'nin verdiği rivayet birbirine yakındır. Şurahbîl b. Sa'd tâbînden olup bu rivayette yaşadığı bir hadiseyi haber vermektedir. Rivayetin ravileri sikadır. Rivayetin Hz. Peygamber'e nispet edilen bölümü merfudur.

Şu rivayet de Medine hareminde avlanan kimsenin maruz kalacağı yaptırımdan söz etmektedir:

حديث سعد، وقوله: طُعْمَةٌ أَطْعَمْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Sa'd (r) şöyle demiştir: "Rasulullah'ın (s) bana rızık olarak verdiği şey..."⁵⁷³ Zerkeşî'nin kaynağını zikretmediği ve meşhur kısmına işaret etmekle yetindiği bu rivayetin tamamı şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ يَعْنِي ابْنَ حَازِمٍ، حَدَّثَنِي يَعْلى بْنُ حَكِيمٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: رَأَيْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَاصٍ، أَخَذَ رَجُلًا يَصِيدُ فِي حَرَمِ الْمَدِينَةِ الَّذِي حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَبَهُ ثِيَابَهُ، فَجَاءَ مَوَالِيَهُ فَكَلَّمُوهُ فِيهِ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّمَ هَذَا الْحَرَمَ، وَقَالَ: «مَنْ أَخَذَ أَحَدًا يَصِيدُ فِيهِ فَلْيَسْلُبْهُ ثِيَابَهُ» فَلَا أَرُدُّ عَلَيْكُمْ طُعْمَةً أَطْعَمْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنْ إِنْ شِئْتُمْ دَفَعْتُ إِلَيْكُمْ مَنَّهُ

⁵⁷¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 243.

⁵⁷² Humeydî, *el-Müsned*, I, 382; Beyhâkî, *Ma'rifetü's-Sünen*, VII, 439.

⁵⁷³ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 245.

Süleyman b. Ebî Abdillâh anlatıyor: Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Rasûlullah'ın (s) harem kıldığı Medine hareminded avlanan bir adamı yakalayıp elbiselerini aldığı gördüm. Efendileri gelip Sa'd ile konuştular. Sa'd onlara : “Rasûlullah (s) bu bölgeyi harem kıldı ve ‘Kim burada avlanan birini yakalarsa, onun elbiselerini alsın’ buyurdu. Rasûlullah'ın (s) bana rızık olarak verdiği şeyi size geri vermem. Ancak isterseniz size parasını verebilirim” dedi.⁵⁷⁴

Şuayb Arnavud isnadının sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁵ Hadis sahihtir ancak “avlanma” ifadesi münkerdir. Mahfuz olan “ağaç kesme”dir.⁵⁷⁶ Yani bu rivayetdeki yaptırım ağaç kesen için geçerlidir.

6. Rivayet

Zerkeşî, Hanefî mezhebinin söylediğinin aksine Medine'nin harem olduğunu zikretmiş, konuyla ilgili bu mezhebin delillerinden olan “Ebû Umeyr” hadisinin Medine'nin harem kılınmasından önce gerçekleşme ihtimalinden söz etmiştir.⁵⁷⁷ Söz konusu Ebû Umeyr rivayeti şöyledir:

حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَخَالِطَنَا، حَتَّى يَقُولَ لِأَخِي صَغِيرٍ: «يَا أَبَا عُمَيْرٍ، مَا فَعَلَ التُّغَيْرُ»

Enes (r) anlatıyor: “Rasûlullah (s) bizimle arkadaşlık edip şakalaşırdu. O kadar ki, küçük kardeşimi gördüğünde ona: ‘Ey Ebû Umeyr, kuşçuk ne yaptı?’ derdi.”⁵⁷⁸

Muhaddisler bu rivayeti Medine'nin haremligi konusunda zikretmez. Ancak Hanefî muhaddis Tahâvî'nin (321/933) rivayet üzerine getirdiği yorum şöyledir: “Bu olay Medine’de gerçekleşti. Mekke’de olduğu gibi Medine’de de avlanmak yasak olsaydı, Hz. Peygamber Nuğayr’ın (kuşun) tutsak edilip onunla oynanmasına rıza

⁵⁷⁴ Ebû Davud, “Menâsik”, 96; Ahmed b. Hanbel, III, 64.

⁵⁷⁵ Ebû Davud, *es-Sünen*, III, 379.

⁵⁷⁶ Eren, Mehmet, “Çevrenin Korunması Hususunda Hz. Peygamber’in Sit Alanı Uygulaması”, s.97.

⁵⁷⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 243.

⁵⁷⁸ Buhârî, “Edeb”, 81; Müslim, “Edeb”, 30.

göstermezdi.”⁵⁷⁹ Beyhâkî ise, bu rivayeti harem dışında yakalanan av hayvanının hareme getirilmesinin mubahlığına delil olarak zikretmiştir.⁵⁸⁰

Zerkeşî, Medine'nin harem olmadığına dair Tahâvî'den sadece bir rivayet nakletmiştir. Hâlbuki Tahâvî'nin delil getirdiği başka rivayetler de vardır. Onlar şöyle sıralanabilir:

1. İbn Ömer'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Medine'nin yüksek binalarına zarar vermeyiniz. Zira onlar Medine'nin süsüdür.*”⁵⁸¹ Tahâvî'ye göre rivayetteki nehiy ile kastedilen Medine'nin tabii hali üzere bırakılmasıdır. Harem olmasından ötürü bir nehiy söz konusu değildir. Ancak aynı rivayeti Beyhâkî Medine'nin haremliğine hamletmiştir.⁵⁸²

2. Hz. Aişe (r) şöyle demiştir: “Rasulullah'ın (s) ailesinin vahşi hayvanı vardı. Rasulullah (s) çıktığı zaman o hayvan oyun oynayıp oraya buraya koştururdu. Rasulullah'ın (s) girdiğini hissettiği anda ise, ona eziyet etmemek için yerinden kıpırdamaz ve mırıldanmazdı.”⁵⁸³ Tahâvî Medine'de gerçekleşen ve hayvanın kapalı tutulduğunu haber veren rivayeti Medine'nin harem olmadığına delil olarak zikretmiştir.⁵⁸⁴

3. Musa b. Muhammed b. İbrahim'in babası İbrahim'den rivayetine göre, Seleme b. Ekvâ' avlanır, avdan sonra Rasulullah'a (s) gelirdi. Bir defasında biraz geç gelince Rasulullah (s): “*Seni ne alıkoydu?*” diye sordu. Seleme: “Ya Rasulullah! Av bulamadık. Nebt ile Kanât arasında avlandık.” dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s) “*Akik'te avlansaydın seni giderken uğurlar gelirken karşılardım. Ben Akik'i severim*” buyurdu.⁵⁸⁵

Tahâvî bu rivayette Hz. Peygamber'in (s) Medine'de bulunan av yerini tarif ederek orada avlanmayı helal kıldığını, dolayısıyla Medine'nin harem olmadığını

⁵⁷⁹ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 195.

⁵⁸⁰ Beyhâkî, *Ma'rifetü's-Sünen*, VII, 449; Çelik, Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf (Beyhâkî'nin Tahâvî'ye İtirazları)*, Palet Yayınları, Konya 2019, s. 363-364.

⁵⁸¹ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 194.

⁵⁸² Çelik, Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf*, s.362-363.

⁵⁸³ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 195.

⁵⁸⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 195.

⁵⁸⁵ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 195.

ifade etmiştir. Ayrıca önceki rivayetlerle bu rivayet arasındaki tearuzu nesh ile çözmektedir.⁵⁸⁶

Beyhâkî ise, ravi Musa b. Muhammed b. İbrahim'in (151/768) rivayetinde tek kaldığını ve hadis münekkidlerince farklı şekillerde cerhedildiğini söyleyerek, bu zayıf rivayetin konuya delil teşkil etmeyeceğini söylemiştir.⁵⁸⁷

Görüldüğü üzere aynı rivayetler her iki taraf için de delil olarak alınmıştır.

Süfyan es-Sevrî (161/778), Abdullah b. Mübarek (181/797) ve Hanefî âlimlere göre Medine harem değildir. Şunu da ifade edelim ki, Tahâvî'den önceki Hanefî âlimlerin eserlerinde Medine'yi harem olarak görmediklerine dair bir bilgi yer almamaktadır. Mâlik (179/795), Şâfiî (204/820) ve Ahmed'e (241/855) göre Medine haremdir. Ancak Medine'nin haremlüğünün Mekke'ninki gibi olmadığı konusunda ittifak vardır. Zira Mekke'nin haremlüğünün çiğnenmesi durumunda zuhur eden müeyyideler Medine için söz konusu değildir.

Hanefî mezhebi Hz. Peygamber'in (s) Medine ile ilgili emirlerinin tavsiye niteliğinde olup tahrir ifade etmediği söylerken, diğer âlimler ise Hz. Peygamber'in (s) sözlerinin tahrir ifade ettiğini, dolayısıyla Medine'nin avının avlanamayacağı, otunun yolunamayacağını söylemişlerdir.⁵⁸⁸

Hanefî mezhebi Medine'nin haremlüğünü kabul etmemekle birlikte, bu şehrin harem olduğunu bildiren birçok rivayet vardır. Yukarıda zikrettiğimiz sahih hadisler konuyla ilgili rivayetlerin bir bölümüdür. Medine'nin harem olduğuna dair hadisler on üç ayrı sahabîden⁵⁸⁹ gelmektedir. Sonuç olarak, Medine'nin haremlüğünü haber veren rivayetlerin tercihe şayan olduğu söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Zerkeşî Medine ve Mescid-i Nebî ile ilgili 14 rivayet zikretmiştir. Bu rivayetlerden 8'i sahih, 1'i hasen, 4'ü zayıf, 1'i de mevzudur. Müellifin bu kısımda daha çok konu ve rivayete değinmesi beklenirdi. Her nedense kısa tutmuştur.

⁵⁸⁶ Çelik, Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf*, s. 367.

⁵⁸⁷ Beyhâkî, *Ma'rifetü's-Sünen*, VII, 441; Çelik, Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf*, s. 367.

⁵⁸⁸ Çelik Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf*, s. 368-370.

⁵⁸⁹ Eren, Mehmet, "Çevrenin Korunması Hususunda Hz. Peygamber'in Sit Alanı Uygulaması", s.104.

2. Mescid-i Aksâ

Müslümanların ilk kıblesi olan Mescid-i Aksâ üç semavî din için özel bir anlam ifade eden Kudüs şehrinin merkezinde yer almaktadır. Aksâ kelimesi sözlükte “uzak” anlamında olup Mescid-i Harâm’a uzak bir mesafede yer alması sebebiyle bu şekilde isimlendirildiği söylenmiştir.⁵⁹⁰ Ayrıca “mukaddes ev” anlamına gelen Beytü’l-Makdis terkibi ile genelde Kudüs şehri, özelde ise Mescid-i Aksâ kastedilir.⁵⁹¹

Kur’ân’ı Kerîm’de bu ev “el-Mescidü’l-Aksâ” adıyla bizzat zikredilmiştir. Söz konusu ayet şöyledir: “*Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Harâm’dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, görendir.*”⁵⁹² Bazı ayetlerde ise mescidin ismi zikredilmeden içinde bulunduğu alana ve çevresine işaret edilmiştir.⁵⁹³ Zikredilen ayetlerde vurgulanan ortak nokta, Mescid-i Aksa’nın çevresinin bereketli kılındığıdır. Ayetlerde, Mescid-i Harâm’ın hidayet ve bereket kaynağı olduğu zikredilirken, Mescid-i Aksâ’nın çevresinin bereketli kılındığı söylenmiştir.⁵⁹⁴

Müslümanların namazlarını hicretten önce Mekke’de, hicretten sonra da 16 ay kadar Medine’de Mescid-i Aksâ’ya yönelerek kılmaları sebebiyle ilk kible olma özelliğini haizdir.⁵⁹⁵ Yaygın kanaat bu olmakla birlikte, ilk kıblenin Kâbe olduğu, sonrasında (İsrâ ve Mi’râc olayıyla /hicretle) kıblenin Kudüs olduğu ve daha sonra yeniden Kâbe’nin kibleye tahvil edildiği ile ilgili görüşler de mevcuttur.⁵⁹⁶

Kâbe’nin inşası konusunda değindiğimiz üzere Mescid-i Harâm’dan sonra yeryüzünde bina edilen ikinci mescidin Mescid-i Aksâ olduğu ve aralarında kırk yıl

⁵⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 75; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 333.

⁵⁹¹ İbn Abdülhak el-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmü’min, *Merâsîdu’l-İttılâ’ alâ Esmâi’l-Emkine ve’l-Bikâ*, I-III, Dâru’l-Cibril, Beyrut 1991, III, 1296.

⁵⁹² İsrâ 17/1.

⁵⁹³ Yunus 10/93 (mübevve’e sîdk); el-Mâide 5/21 (el-ardu’l-mukaddes).

⁵⁹⁴ Âl-i İmran 3/96.

⁵⁹⁵ Ebu Avâne, Yakub b. İshak, *el-Müstahrec*, I-V, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî, Dâru’l-Mârife, Beyrut 1998, I, 326; Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, I-XI, Dâru’t-Türâs, Beyrut 1967, II, 417.

⁵⁹⁶ Konuyla ilgili görüşler için bkz. Keleş, Ahmet, “Sünnet Vahiy İlişkisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: I, s. 151-194.

kadar bir süre bulunduğu rivayet edilmiştir.⁵⁹⁷ Bu rivayetten hareketle, Mescid-i Aksâ'yı ilk inşa edenin Hz. Âdem olduğu, Hz. Dâvud'un bu mescidi yeniden bina etmeye başladığı ancak tamamlanmasının Hz. Süleyman eliyle gerçekleştiği yorumları yapılmıştır.⁵⁹⁸

Üç mescidin üçüncüsü olan Mescid-i Aksâ ile üzerinde bulunduğu 144 dönümlük (144.000 m²) alan kastedilir.⁵⁹⁹ Bu alanda bugün Kible Mescidi, Kubbetü's-Sahra, Burak Mescidi, Mervan Mescidi ve Kadim Mescid ile birçok yapı yer almaktadır. Zerkeşi'nin zikrettiği Mescid-i Aksâ'nın diğer isimleri şunlardır: Mescid-i İlya, Beytü'l-Makdis, Beytü'l-Mukaddes, Beytü'l-Kuds.

Bu başlık altında Mescid-i Aksâ'nın inşası, İsrâ ve Mi'râc hadisesi, Kudüs'ün fethi, Mescid-i Aksâ'da yapılan ibadetlerin fazileti ile Deccal'ın buraya giremeyeceğini haber veren rivayetler incelenecektir.

2.1. Mescid-i Aksâ'nın Önemi ve İnşası

1. Rivayet

Zerkeşi'nin Ka'b el-Ahbar'dan zikrettiği rivayette şöyle denmektedir:

وَرَوَى عَنْ كَعْبٍ أَنَّ الْجَنَّةَ فِي السَّمَاءِ السَّابِعَةِ بِمِيزَانِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَالصَّخْرَةَ وَلَوْ وَقَعَ حَجْرٌ مِنْهَا وَقَعَ عَلَى الصَّخْرَةِ؛ وَلِذَلِكَ دُعِيَتْ أُورُشَلِيمَ وَدُعِيَتْ الْجَنَّةُ دَارَ السَّلَامِ.

Ka'b el-Ahbâr'dan: “Cennet, Beytülmakdis ve Sahrâ (büyük kaya) hizasında yedinci semadadır. Oradan bir taş düşse Sahrâ'nın üzerine düşer. Bundan dolayı Urşelim diye (anıldı), Cennete de Dâru's-Selâm dendi.”⁶⁰⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet sadece iki gâribü'l-hadis eseri ile İbn Manzur'un (711/1311) eserinde geçmekte olup hadis kaynaklarında bulunmamaktadır.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 10.

⁵⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 408 - 409.

⁵⁹⁹ Cebe, Arzu, “Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 2017, cilt: IV, sayı: 13, s. 370-384.

⁶⁰⁰ Zerkeşi, *İ'lâmü's-Sâcid*, 278.

Zerkeşî Beytü'l-Makdis'in göğe yakınlığı ile ilgili Kuşeyrî'nin (465/1072) tefsirinde yer alan şu bilgiyi paylaşmıştır. “(Ey Muhammed!) Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, (o sese) kulak ver”⁶⁰² ayetinin tefsiri hakkında Kuşeyrî Katâde'nin şöyle dediğini haber vermektedir: “Çağırıcı, sûra üfleyendir. O gün Beytü'l-Makdis'in en yükseğindeki “sahra”dan üfleyecektir. O, yerin göğe en yakın kısmı olup aralarında on iki mil (basamak) vardır.”⁶⁰³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu açıklamayı Kuşeyrî değil, Taberî (310/923) zikretmiştir. Ancak orada sûrun sahradan üfleneceği cümlesine ilaveten “sahranın dünyanın merkezinde yer aldığı” bilgisi bulunmaktadır. Bununla birlikte aralarındaki mesafe Katâde'den değil, Ka'b el-Ahbar'dan rivayet edilip, on sekiz mil şeklinde verilmiştir.⁶⁰⁴

Katâde rivayetine İbnü'l-Mukrî (381/991) eserinde yer vermiştir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ، ثنا إِدْرِيسُ بْنُ أَبِي الرَّبَّابِ، ثنا شَهَابُ بْنُ خَدَّاشٍ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ {يَوْمَ يُنَادِي الْمُنَادِي مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ} قَالَ: «مِنْ صَخْرٍ بَيْتِ الْمَقْدِسِ»

Katâde: “Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün” ayeti ile ilgili olarak şöyle dedi: “Beytü'l-Makdis'in kayasından.”⁶⁰⁵

Bu maktu rivayeti sadece İbnü'l-Mukrî zikretmiştir. Ravilerden İdris b. Ebi'r-Rabâb eş-Şâmî (250/864) hakkında Ezdî “münkerü'l-hadis” demiş ve hadislerinin mütâbiinin olmadığını söylemiştir.⁶⁰⁶

2. Rivayet

Zerkeşî'nin Ebu Nuaym'ın (430/1038) kitabından tam bir sened ve metinle zikrettiği rivayet şöyledir:

⁶⁰¹ Ebu Musa el-Medinî, Muhammed b. Ömer, *el-Mecmû'u'l-Muğîs fi- Garibi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*, I-III, thk. Abdülkerim Uzbâvî, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1986, I, 108; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I,80; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 35.

⁶⁰² Kâf 50/41.

⁶⁰³ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 292.

⁶⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 382.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Mukrî, Muhammed b. İbrahim, *el-Mu'cem*, thk. Âdil b. Sa'd, Mektebetü'r-Rüşd, Rıyad 1988, I, 353.

⁶⁰⁶ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 70; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 13.

قال ابو نعيم: حدثنا ابي. ثنا إسحق، ثنا محمد ثنا عبدالرزاق انا المنذر بن النعمان انه سمع وهب بن منبه يقول:
قال الله تعالى لصخرة بيت المقدس: لأضعن عليك عرشي، ولأحشرن عليك خلقي، وليأتين يومئذ داود راكبا

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: “Allah Teâlâ Beytül-Makdis’in kayasına şöyle dedi: “Arşımı mutlaka senin üzerine koyacağım, yarattıklarımı mutlaka senin üzerinde haşredeceğim, o gün mutlaka Dâvûd (senin üzerine) binerek gelecek.”⁶⁰⁷

Bu rivayeti aynı şekilde ve sadece Ebu Nuaym zikretmiştir. Ancak orada وليأتين yerine وَلِيَأْتِيَنَّكَ kelimesi zikredilmiştir.⁶⁰⁸ Ravilerden Muhammed ve İshak’ın kimler olduğu tespit edilememiştir. Bu rivayetin mevzu olduğu söylenebilir.

3. Rivayet

Zerkeşî’nin sened ve kaynak zikretmeden naklettiği bir rivayet şöyledir:

عن عطاء الخرساني قال: بيت المقدس بنته الأنبياء وعمرته الأنبياء، ووالله ما فيه موضع شبر إلا وقد صلى فيه نبي

Atâ el-Horasanî dedi ki: “Beytülmakdis’i peygamberler yaptı, onu peygamberler doldurdu (mamur etti). Allah’a yemin olsun, orada bir karış yer yoktur ki, bir peygamber onda namaz kılmış olmasın.”⁶⁰⁹

Hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet İbnü’l-Fâkihî (365/975) ve Yâkût’un (626/1229) eserlerinde yer almaktadır. Ancak senedsiz olarak sadece İbn Abbas’tan (r) verilmiştir.⁶¹⁰

4. Rivayet

Zerkeşî, Beyhâkî’nin (458/1066) naklettiği Mescid-i Aksâ’yı ilk olarak kimin inşa ettiğini haber veren rivayeti sened ve metniyle zikretmiştir:

قال البيهقي في سننه قبل كتاب الهبة أَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ بْنُ الْفَضْلِ الْقَطَّانُ بَيْغَدَادَ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمُفْرِيُّ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ قُتَيْبَةَ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ الْجَرَّاحِ الْغَزِّيِّ ، ثنا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ ، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ

⁶⁰⁷ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 292.

⁶⁰⁸ Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, IV, 66

⁶⁰⁹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 283.

⁶¹⁰ İbnü’l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed, *el-Büldân*, thk. Yusuf e-Hâdî, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1996, I, 147; Yâkût, *Mu‘cemü’l-Büldân*, V, 167.

رُزِيقٍ وَغَيْرِهِ , عَنْ عَطَاءِ الْخُرَّاسِيِّ , عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ , وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ , عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : لَمَّا أَرَادَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْ يَزِيدَ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَعَتْ زِيَادَتُهُ عَلَى دَارِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَأَرَادَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُعَوِّضَهُ مِنْهَا، فَأَبَى وَقَالَ: قَطِيعَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاخْتَلَفَا فَجَعَلَا بَيْنَهُمَا أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَأَتِيَاهُ فِي مَنْزِلِهِ، وَكَانَ يُسَمَّى سَيِّدَ الْمُسْلِمِينَ، فَأَمَرَ هُمَا بِوَسَادَةٍ فَأُلْقِيَتْ هُمَا، فَجَلَسَا عَلَيْهَا بَيْنَ يَدَيْهِ، فَذَكَرَ عُمَرُ مَا أَرَادَ، وَذَكَرَ الْعَبَّاسُ قَطِيعَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبِي: " إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَ عَبْدَهُ وَنَبِيَّهُ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يَبْنِيَ لَهُ بَيْتًا، قَالَ: أَيُّ رَبِّ، وَأَيْنَ هَذَا الْبَيْتُ؟ قَالَ: حَيْثُ تَرَى الْمَلِكَ شَاهِرًا سَيْفَهُ، فَرَأَهُ عَلَى الصَّخْرَةِ، وَإِذَا مَا هُنَاكَ يَوْمَئِذٍ أَنْدَرٌ لِعُلَامٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَأَتَاهُ دَاوُدُ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ أَمَرْتُ أَنْ أَبْنِيَ هَذَا الْمَكَانَ بَيْتًا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ لَهُ الْفَتَى: اللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَهَا مِنِّي بِغَيْرِ رِضَايَ؟ قَالَ: لَا، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيُّ قَدْ جَعَلْتُ فِي يَدِكَ خَزَائِنَ الْأَرْضِ فَأَرْضِهِ، فَأَتَاهُ دَاوُدُ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ أَمَرْتُ بِرِضَاكَ، فَلَمْ يَكُنْ بِهَا قِنطَارٌ مِنْ ذَهَبٍ، قَالَ: قَدْ قَبِلْتُ يَا دَاوُدُ، وَهِيَ خَيْرٌ أَمْ الْقِنطَارُ؟ قَالَ: بَلْ هِيَ خَيْرٌ، قَالَ: فَأَرْضِي، قَالَ: فَلَمْ يَكُنْ بِهَا ثَلَاثُ قِنطَايِرٍ، قَالَ: فَلَمْ يَزَلْ يُشَدِّدُ عَلَى دَاوُدَ حَتَّى رَضِيَ مِنْهُ بِتِسْعِ قِنطَايِرٍ " قَالَ الْعَبَّاسُ: اللَّهُمَّ لَا آخِذْ لَهَا ثَوَابًا وَقَدْ تَصَدَّقْتُ بِهَا عَلَى جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ، فَقَبِلَهَا عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْهُ فَأَدْخَلَهَا فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ebu Hureyre (r) anlatıyor: “Hz. Ömer Mescid-i Nebî’yi genişletmek istemiş, bu genişletme Abbas’ın evine kadar ulaşmıştı. Ömer o evi mescide katmak istedi ve evin ederini vermeyi teklif etti. Abbas ise bunu kabul etmeyip: “Bu ev bana Rasulullah’ın (s) verdiği yerdir” dedi. İkisi arasında anlaşmazlık oldu. Bu yüzden Übey b. Ka’b’ı aralarında (hakem) kıldılar. İkisi Übey’in evine geldi. O, “Seyyidü’l-Müslimîn” diye anılırdı. Übey, ikisi için minder istedi. Onlar Übey’in önünde mindere oturdular. Ömer isteğini söyledi. Abbas da: “Bu ev bana Rasulullah’ın (s) verdiği yerdir” dedi. Übey dedi ki: “Allah kulu ve nebîsi Dâvûd’a kendisi için bir ev yapmasını emretmişti. Dâvûd dedi ki: “Rabbim! Bu ev nerede olacak?” Allah buyurdu ki: “Kılıcıyla çalışan bir meleği gördüğün yerde.” Meleği kayanın (sahra) üzerinde gördü. O gün orada İsrailoğulları’ndan bir gencin harman yeri vardı. Dâvûd (as) o gence gelip: “Ben buraya Allah için bir ev yapmakla emrolundum” dedi. Genç ona: “Rızam olmaksızın bu mekânı almanı da Allah mı emretti?” deyince Dâvûd (as): “Hayır” dedi. Allah Dâvûd’a şunu vahyetti: “Ben yeryüzünün hazinelerini senin

önüne serdim. Haydi, onu ikna et.” Bunun üzerine Dâvûd (as) gence gelip: “Senin rızanı almakla emrolundum. O araziye karşılık bir kantar altın senindir” dedi. Genç: “Kabul ediyorum ey Dâvûd. O arazi mi, yoksa bir kantar altın mı daha iyi?”dedi. Dâvûd: “Bilakis o arazi daha iyidir” dedi. Genç: “O halde beni razı et” dedi. Dâvûd: “Ona karşılık üç kantar altın senindir” dedi. Genç Dâvûd’a ısrarı sürdürdü. Nihayet dokuz kantara razı oldu. Abbas (bunu duyunca) dedi ki: “Allah’ım! Evim için bir ücret almayacağım. Onu Müslümanlar topluluğuna tasadduk ettim.” Hz. Ömer ondan bunu kabul ederek Abbas’ın evini mescide dâhil etti.”⁶¹¹

Rivayet Beyhâkî’nin (458/1066) *Sünen*’inde yer alan sened ve metinle uyumludur ve muttasıl bir isnadla Ebu Hureyre’den nakledilmiştir.⁶¹² Seneddeki ravilerden Atâ el-Horasânî (135/752) saduk, diğerleri sikadır. Rivayet bu isnadla hasendir.

Bu rivayeti biraz daha farklı şekilde İbn Sa’d (230/845) da zikretmiştir. Onda rivayetin devamında şöyle bir olay yaşandığı haber verilmektedir: Hz. Ömer, Übey’den (r) bu hadisi işitir işitmez onu Mescide götürmüş, oradaki topluluğa bu hadisi duyup duymadıklarını sormuş, başta Ebu Zer (r) sonra diğer sahabiler hadisi işittiklerini söyleyince Übey b. Ka’b’ı bırakmıştır. Bu esnada Übey (r) Hz. Ömer’e: “Hz. Peygamber’in (s) hadislerine yalan karıştıracağımı nasıl söylersin?” diyerek tepki göstermiştir.⁶¹³

Hz. Peygamber’in (s) kâtiplerinden Übey b. Ka’b’ın bazı mevzularda sahabeye yönelik tenkitleri mevcuttur. Hz. Ömer’e de “Kâbe’nin içindeki değerli malları infak etmek istemesi”, meşhur “isti’zan” olayı ve diğer bazı konularda itiraz etmiştir. Mescid-i Nebî’nin genişletilmesi konusunda yaptığı hakemlikle Hz. Ömer’in yanlış bir davranışa meyledip rızası olmadan Abbas’ın evini mescide dâhil etmesine engel olmuştur. Kur’ân’ı iyi okuduğu için Hz. Peygamber (s) tarafından Übey’e (r) “Seyyidü'l-kurra” ve “Seyyidü'l-ensar” lakapları verilmiş, “Seyyidü'l-Müslimîn”

⁶¹¹ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 280-281.

⁶¹² Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 277.

⁶¹³ İbn Sa’d, Muhammed b. Mûni’, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IV, 15.

lakabı ise, Hz. Ömer tarafından ilim yönünden sahabenin ileri gelenlerinden olması sebebiyle verilmiştir.⁶¹⁴

İbn Sa‘d’da yer alan rivayeti İbn Kesîr (774/1373) aynı şekilde zikretmiştir.⁶¹⁵

Sonuç olarak bu rivayet Hz. Dâvûd’un Allah’tan aldığı emirle Mescid-i Aksâ’yı yapmaya başladığı hakkında bilgi vermektedir.

5. Rivayet

Zerkeşî’nin isnadını ve metnini tam olarak rivayet ettiği Taberânî rivayeti şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ قُتَيْبَةَ الْعَسْقَلَانِيُّ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ أَيُّوبَ بْنِ سُؤَيْدٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي عُبَلَةَ، عَنْ أَبِي الزَّاهِرِيَّةِ، عَنْ رَافِعِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِدَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ابْنِ لِي بَيْتًا فِي الْأَرْضِ، فَبَنَى دَاوُدُ بَيْتًا لِنَفْسِهِ قَبْلَ الْبَيْتِ الَّذِي أُمِرَ بِهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ: يَا دَاوُدُ نَصَبْتَ بَيْتَكَ قَبْلَ بَيْتِي، قَالَ: يَا رَبِّ هَكَذَا قُلْتَ فِيمَا قَضَيْتَ: مَنْ مَلَكَ اسْتَأْتَرَ، ثُمَّ أَخَذَ فِي بِنَاءِ الْمَسْجِدِ، فَلَمَّا تَمَّ السُّورُ سَقَطَ ثُلُثَاهُ، فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا يَصْلُحُ أَنْ تَبْنِيَ لِي بَيْتًا، قَالَ: أَيُّ رَبِّ وَلَمْ؟ قَالَ: لِمَا جَرَتْ عَلَيَّ يَدَيْكَ مِنَ الدِّمَاءِ، قَالَ: أَيُّ رَبِّ أَوْ لَمْ يَكُنْ فِي هَوَاكِ وَمَحَبَّتِكَ؟ قَالَ: بَلَى، وَلَكِنَّهُمْ عِبَادِي وَأَنَا أَرْحَمُهُمْ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: لَا تَحْزَنْ فَإِنِّي سَافِضِي بِنَاءَهُ عَلَى يَدَيِ ابْنِكَ سُلَيْمَانَ، فَلَمَّا مَاتَ دَاوُدُ أَخَذَ سُلَيْمَانُ فِي بِنَائِهِ، فَلَمَّا تَمَّ قَرَّبَ الْقَرَابِينَ وَذَبَحَ الذَّبَائِحَ وَجَمَعَ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ: قَدْ أَرَى سُورًا بَيْنِي وَبَيْنِكَ فَسَلِّني أُعْطِكَ، قَالَ: أَسْأَلُكَ ثَلَاثَ خِصَالٍ حُكْمًا يُصَادِفُ حُكْمَكَ وَمُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي، وَمَنْ أَتَى هَذَا الْبَيْتَ لَا يُرِيدُ إِلَّا الصَّلَاةَ فِيهِ، خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ " قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَّا اثْنَتَيْنِ فَقَدْ أُعْطِيَهُمَا وَأَنَا أَرْجُو أَنْ يَكُونَ قَدْ أُعْطِيَ الثَّلَاثَةَ»

Râfi b. Umeyr (r) anlatıyor: Hz. Peygamber’i (s) şöyle buyururken işittim: “Allah Hz. Dâvûd’a: “Yeryüzünde benim için bir ev yap” buyurdu. Hz. Dâvûd Allah’ın yapmasını emrettiği evden önce kendisi için bir ev yaptı. Allah ona: “Ey Dâvûd! Evini benimkinden önce yaptın” diye vahyedince şöyle cevap verdi: “Ya

⁶¹⁴ Çağlar, Garip, “Übey b. Ka’b’ın (22/643) Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III: -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri- Tebliğ ve Müzâkereler*, 2018, s. 635-652.

⁶¹⁵ İbn Kesir, İsmail b. Şihâbiddîn Ömer, *Müsnedü’l-Farûk*, I-III, thk. İmam b. Ali, Dârü’l-Fellâh, Mısır 2009, I, 199.

Rab! Sen hükmettiğinde şöyle buyurdun: “Kim bir şeye talip olursa onu kendine ayırır.” Sonra mescidin inşasına başladı. Duvarların yapımını tamamladıktan sonra üçte ikisi yıkıldı. O da bunu Allah’a şikâyet ettiğinde Allah Teâlâ: “benim için senin bu evi yapman uygun değildir” diye vahyetti. Hz. Dâvûd: “Neden Rabbim?” deyince Allah: “Ellerin kana bulandığı için” dedi. O: “Rabbim! Bunlar senin rızan ve sevgin için değil miydi?” deyince Allah: “Evet, ama yine de onlar benim kullarım ve ben kullarıma çok merhametliyim (bu sebeple kanlı ellerinle mabedimi yapmanı istemiyorum)” buyurdu. Bu Dâvûd’a çok ağır geldi. Bu yüzden Allah ona: “Üzülme! O evi oğlun Süleyman’ın eliyle tamamlayacağım” diye vahyetti. Hz. Dâvûd ölünce Hz. Süleyman evin yapımına başladı. Mabed tamamlandığında hediyeler vererek ve kurbanlar keserek İsrailoğulları’nı bir araya topladı. Allah: “Evimin tamamlanması sebebiyle büyük sevinç görüyorum. İsteddiğini dile sana vereyim” diye vahyetti. O da “Senden üç şey istiyorum. İlahî hükme uygun bir hüküm verme, benden sonra kimseye nasip olmayacak bir saltanat ve sadece namaz kılmak için bu eve gelenin annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış olmasını istiyorum” dedi. Rasulullah (s) şöyle buyurdu: “İlk iki şey ona verildi. Üçüncü dileğinin de ona verildiğini umuyorum.”⁶¹⁶

Heysemî (807/1405) ravilerden Muhammed b. Eyyüb b. Süveyd er-Ramlî’nin (193/809) hadis uydurmakla itham edildiğini haber vermiştir.⁶¹⁷ Rivayetin son kısmında yer alan Hz. Süleyman’ın Allah’tan üç dilekte bulunması ileride değinileceği üzere başka hadis kaynaklarında sahih isnadlarla da zikredilmiştir.

a. Zerkeşî Hz. Süleyman’ın Beytü’l-Makdis’i inşa etmesiyle ilgili Ka‘b el-Ahbar’dan şu rivayeti zikretmiştir:

عن كعب الأحمبار: أن سليمان بنى البيت المقدس على أساس قديم. كان أسسه سام بن نوح

Ka‘b el-Ahbâr’dan: “Süleyman b. Dâvûd (as) Beytü’l-Makdis’i eski temeli üzerine bina etti. Onu önceden Sâm b. Nuh inşa etmiştir.”⁶¹⁸

⁶¹⁶ Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 281-282.

⁶¹⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, V, 24; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, IV, 7; Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, V, 246.

⁶¹⁸ Zerkeşî, *İ‘lâmü’s-Sâcid*, 283.

Ana hadis kaynaklarında yer almayan bu rivayete İbnü'l-Mülakkın (804/1401) ve Aynî (855/1451) yer vermişlerdir.⁶¹⁹

b. Zerkeşî konuyla ilgili Vâsıtî'nin (320/932) kitabından şu rivayeti zikretmiştir:

ذكر أبو بكر محمد بن أحمد الواسطي في كتاب فضائل القدس: أن سليمان اشترى أرضه بسبعة قناطير ذهباً

Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed el-Vâsıtî'nin *Fezâilü'l-Kuds* adlı eserinde zikrettiği rivayet şöyledir: “Süleyman (as) oranın toprağını yedi kantar altına satın aldı.”⁶²⁰

Temel hadis kaynaklarında yer almayan bu rivayet yine İbnü'l-Mülakkın ve Aynî'de bir önceki rivayetle aynı yerde geçmektedir. Aynî Vâsıtî'nin eserinin ismini *Tarihu Beyti'l-Mukaddes* olarak vermiştir. Biz Vâsıtî'nin eserine ulaşamadık.

Kâbe'nin inşası ile ilgili rivayetleri zikrederken Buhârî'de yer alan Ebu Zer hadisi nakledilmişti. O hadiste Kâbe ile Mescid-i Aksâ'nın inşası arasında kırk yıl olduğu haber verilmişti. Bu rivayet üzerine Kâbe'yi ilk olarak Hz. Âdem'in yaptığı, ancak zaman içinde tahrib olduğu ve Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin temelini kalıntılarını bulup, temel üzerine Beyti yeniden bina ettiği (يرفع) yorumlarıyla birlikte, Kâbe'yi ilk olarak Hz. Âdem'in değil, Hz. İbrahim'in inşa ettiği yorumları da yapılmıştır.

Mescid-i Aksâ'nın ilk olarak kim tarafından yapıldığı konusunda da farklı görüşler serdedilmiştir. Söz gelimi bu mescidin ilk olarak Hz. Âdem ve Sam b. Nuh tarafından yapıldığı söylenmiştir.⁶²¹ Ayrıca Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasından kırk yıl sonra Hz. Yakub'un Mescid-i Aksâ'yı bina ettiği zikredilen görüşler arasındadır.⁶²² Hz. Dâvûd'un Mescid-i Aksâ'yı tesis etmeyip tecdîd etmeye başladığı ve Hz. Süleyman'ın bu tecdidi tamamladığı söylenmiştir.⁶²³

⁶¹⁹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XV, 262; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih li Şerhi Câmiî's-Sahih*, I-XXXVI, Dâru'n-Nevâdir, Dımaşk 2008, XIX, 403.

⁶²⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 283.

⁶²¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 30, 283.

⁶²² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 30; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 375.

⁶²³ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 30, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 409.

Tahâvî (321/933), Hz. İbrahim ile Hz. Dâvûd arasında kırk yıl değil, asırlar olduğunu söyleyip bu rivayetin anlaşılmasındaki zorluğa dikkat çekenlere, Ebu Zer'in iki mescidin bina edilişleri (بني) arasındaki süreyi değil, ilk olarak yapıları (وضع) arasındaki süreyi sorduğunu söyleyerek cevap vermiş ve iki fiilin (بني ve وضع) arasındaki farka dikkat çekmiştir.⁶²⁴

Sonuç olarak Mescid-i Aksâ'yı ilk Hz. Âdem'in yaptığı, sonrasında Sam b. Nuh, Hz. Yakub, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman tarafından yeniden inşa edildiği söylenerek bilgiler tevil edilebilir.⁶²⁵

Biz de hâsıl olan kanaat ise, iki mescidin ilk olarak Hz. Âdem tarafından yapıldığı, Kâbe'yi Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in, Mescid-i Aksâ'yı da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın yeniden yaptıkları yönündedir.

2.2. İsrâ ve Mi'râc Hadisesi

سرى (s-r-y) kökünden türeyen isrâ kelimesi sözlükte gece yolculuğu anlamına gelmektedir.⁶²⁶ Kur'ân'ı Kerîm'de on yedinci suresinin ismi olup, ilk ayetinde “esrâ” şeklinde mazi siğayla yer almaktadır.⁶²⁷ Terim olarak Hz. Peygamber'in (s) bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gidişini anlatır.

عرج (a-r-c) fiilinin mastarı urûctan türeyen mi'râc sözlükte “yükselmek, yukarı çıkmak” anlamındadır.⁶²⁸ Terim olarak, Hz. Peygamber'in (s) Mescid-i Aksâ'dan göğe yolculuğunu anlatır. Yani isrâ yatay yolculuğu, mi'râc ise dikey yolculuğu ifade etmektedir. Hicretten bir sene önce meydana gelmiştir.⁶²⁹

1. Rivayet

Zerkeşî'nin Bezzâr'ın (292/905) *Müsned*'inden senedini verip metnin bir kısmını zikrettiği rivayet şöyledir:

⁶²⁴ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I, 109.

⁶²⁵ Altun, İsmail, “Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksa Var mıydı?”, *Turkish Studies*, 2017, cilt: XII, sayı: 2, s. 1-22.

⁶²⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 382.

⁶²⁷ İsrâ 17/1.

⁶²⁸ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, II, 321.

⁶²⁹ Yavuz, Salih Sabri, “Mi'râc”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 132, 135.

عبدالله بن سالم عن الزبيدي قال: حدثني الوليد بن عبدالرحمن أن جبير بن نفيير حدثه، ثنا شداد بن أوس قال قلنا: يارسول الله. كيف أسري بك فذكر الحديث وركوبه البراق. ثم انطلقت فارتفعنا فقال انزل. فنزلت. فقال: صل فصليت. ثم ركبنا فقال: أتدري أين صليت؟ قلت: الله أعلم. قال: صليت ببيت لحم حيث ولد عيسى المسيح ابن مريم، ثم انطلق بي حتى دخلنا المدينة من بابها الثامن فأتى قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ فَرَبَطَ دَابَّتَهُ وَدَخَلْنَا الْمَسْجِدَ مِنْ بَابِ فِيهِ تَمِيلُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ، فصليت من المسجد حيثما شاء الله.

Şeddâd b. Evs (r) anlatıyor: “Ey Allah’ın Rasulü! Gece yolculuğuna çıkarılman nasıl oldu?” diye sorduk. Şeddâd (veya ravilerden biri) “ hadisi” ve Burak’a binişini anlattı. “*Sonra yola çıktım ve yükseldik. (Cibril) bana: ‘in’ dedi. İndim. “Namaz kıl” dedi. Ben de kıldım. Sonra tekrar bindik. “Nerede namaz kıldın biliyor musun?” dedi. “Allah en iyi bilendir” dedim. “Mesih İsa b. Meryem’in doğduğu Beytü’l-Lahim’de kıldım” dedi. Sonra beni alıp götürdü. Şehre (Kudüs) sekizinci kapısından girdik. Mescidin kible yönüne varıp hayvanı bağladı. Üzerine güneş ve ayın batarken vurduğu kapıdan mescide girdik. Mescitte Allah’ın dilediği yerde namaz kıldım.*”⁶³⁰

Bezzâr: “Şeddâd’ın Hz. Peygamber’den rivayetini ancak bu isnadla biliyoruz” demiştir.⁶³¹ Heysemî (807/1405) senedde yer alan İshak b. İbrahim el-Hımsî (238/852) hakkında Yahya b. Maîn’in (233/848) “sika”, Nesâî’nin (303/915) ise “zayıf” dediğini söylemiştir.⁶³² Tespitimize göre rivayet bu isnadla hasendir.

Şeddâd b. Evs (r) h. 78’de vefat etmiş ve Mescid-i Aksâ surlarının bitişiğindeki Babü’r-Rahme mezarlığında defnedilmiştir.⁶³³ Burada birçok sahâbi medfundur.

Zerkeşî benzer bir rivayeti Nesâî’den bir bölümünü vermek suretiyle zikreder:

Enes b. Mâlik’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Bana eşekten büyük, katırdan küçük, adımını gözün gördüğü en uzak noktaya atan bir hayvan getirildi. Ona Cebrail’le beraber bindim. Gece yolcuğu yaptım. “İn ve namaz kıl” dedi. Ben de namaz kıldım. “Nerede namaz kıldın biliyor musun? Muhâcirlerin gittiği Taybe’de” dedi. Bir müddet sonra tekrar: “İn ve namaz kıl” dedi. Ben de namaz kıldım.*“Nerede namaz kıldığını biliyor musun? Allah’ın

⁶³⁰ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 285.

⁶³¹ Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 409

⁶³² Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, VII, 282; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, I, 73.

⁶³³ Ebu’l-Yümn el-Uleymî, Mucîruddin Abdurrahman el-Hanbelî,(928/1522)*el-Ünsü’l-Celîl bi-Târîhi’l-Kuds ve’l-Halîl*, I-II, thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebu Tebbâne, Mektebetü Dendîs, Amman ty. II, 114.

Musa ile konuştuğu Tur-i Sînâ'da kıldın” dedi. Bir zaman sonra tekrar: “İn ve namaz kıl” dedi. Namaz kıldım. “Nerede namaz kıldığımı biliyor musun? İsa'nın doğduğu Beytü'l-Lahim'de” dedi ve daha sonra Beytü'l-Makdis'e girdi...⁶³⁴

Rivayeti Nesâî: Amr b. Hişam → Mahled → Saîd b. Abdilaziz → Yezid b. Ebî Mâlik → Enes b. Mâlik senediyle zikretmiştir.⁶³⁵ İsnadın ravileri sikadır.

2. Rivayet

Zerkeşî, Tirmizî'nin (275/892) “Tefsir” bölümünde şu rivayeti zikretmiştir:

روى الترمذي في كتاب التفسير من جامعة عن الزبير بن جنادة عن عبد الله بن بريدة عن أبيه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما كان ليلة أسري بي قال فأتى جبريل الصخرة التي بيت المقدس، فوضع أصبعه فيها فخرقها، فشد بها البراق

Büreyde'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “İsra gecesini Cebrâil Beytü'l-Makdis'deki kayaya vardı, parmağını üzerine koyup onu deldi. Burak'ı oraya bağladı.”⁶³⁶

Tirmizî'nin rivayeti şöyledir:

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدُّورِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو ثُمَيْلَةَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ جُنَادَةَ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنِ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا أَنْتَهَيْتَنَا إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ جِبْرِيلُ بِأَصْبَعِهِ، فَخَرَقَ بِهِ الْحَجَرَ، وَشَدَّ بِهِ الْبُرَاقَ»

Büreyde'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Beytü'l-Makdis'e vardığımızda, Cebrâil parmağıyla işaret edip onunla taşı deldi ve Burak'ı oraya bağladı.”⁶³⁷ Tirmizî rivayetin “hasen - garib” olduğunu söylemiştir. Rivayet aynı sened ve metinle bazı hadis kaynaklarında mevcuttur.⁶³⁸

⁶³⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 298.

⁶³⁵ Nesâî, “Salât”, 1.

⁶³⁶ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 291.

⁶³⁷ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 18.

⁶³⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, X, 287; İbn Hibban, *es-Sahih*, I, 235; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 392 (Zehebî sahîh demiştir)

Hız. Peygamber'in İsrâ ve Mi'râc yolculuğu kırk beş sahabîden rivayet edilmiştir.⁶³⁹ Ne var ki, bu hadisenin her safhasını baştan sona bütün olarak anlatan bir rivayet olmadığından, Şeyhayn kendilerine ulaşan ayrı ayrı rivayetleri ortak noktalarını baz alarak bir araya getirmiş ve bu şekilde olayı bir bütün halinde zikretmişlerdir. Rivayetlerin fazla olması ve içeriğinde farklı ifadelerin yer alması sebebiyle İsrâ ve Mi'râc'ın birden fazla kez gerçekleştiğini söyleyenler olmuştur. Ancak âlimlerin çoğunluğunun görüşü, bu olayın ruhen ve bedenen bir defa gerçekleştiği yönündedir.⁶⁴⁰

Konuyla ilgili tartışmalı diğer bir husus, Hız. Peygamber'in (s) bu yolculuğu gerçekleştirdiği dönemde Mescid-i Aksâ alanında bir mescidin bulunup bulunmadığıdır. İsrâ ve Mi'râc hadisesiyle ilgili zikredilen ilk rivayette "şehre sekizinci kapıdan girdik" denmişti. O dönemde Kudüs şehri surlarla çevriliydi ve şehre muhtelif kapılardan girilmekteydi. Hız. Peygamber'in (s) sözünü ettiği kapılar şehrin surlarına aittir.⁶⁴¹

Hız. Peygamber'in (s) namaz kıldığını söylediği mescid, bugün bilinen şekliyle duvarları ve kubbesi olan bir yapı değildir. Zira o dönemde Kudüs'te böyle bir mabed yoktu. Sözü edilen mabed için Hız. Süleyman'ın yeniden yaptığı ve zaman içinde bazı saldırılar sebebiyle kalıntıları bulunan mekândır denilmekle birlikte⁶⁴² tarih boyunca şehre (Kudüs) hâkim olan devletlerin (Mescid-i Aksâ alanına) inşa ettikleri mabedlerin kalıntıları olduğu da söylenmiştir. Burada akla kalıntı halinde olan yerin mescid olarak isimlendirilemeyeceği gelebilir. Ancak Hız. Peygamber'in (s) Tebük seferinde namazgâh olarak kullandığı etrafı taşlarla dizili ve sınırları belirli birden fazla alan mescid (Mescid-i Tebük) olarak isimlendirilmiştir.⁶⁴³

Sonuç olarak, Hız. Peygamber zamanında üzerinde bir mabed bulunsun ya da bulunmasın 144 dönümlük alan Mescid-i Aksâ'dır. Hız. Peygamber'in (s) Mi'râc

⁶³⁹ Altun, İsmail, "Hız. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var Mıydı?", s. 12.

⁶⁴⁰ Ağırakça, Ahmet, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı", *Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 2, s. 4.

⁶⁴¹ Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2007, III, 461.

⁶⁴² Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 277; Altun, İsmail, "Hız. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var Mıydı?", s. 15.

⁶⁴³ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer el-Eslemî, *el-Meğâzî*, I-III, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut 1989, III, 1020; Altun, İsmail, "Hız. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var Mıydı?", s. 16.

yolculuğuna dair anlattığı bilgilerin bir kısmı şehre ait özellikler, diğer bir kısmı da orada bulunan mabed kalıntılarına ait özelliklerdir.

2.3 Beytü'l-Makdi'sin Fethi

Bu başlığı koymamızın sebebi daha önce de zikredildiği üzere Beytü'l-Makdis isminin hem Kudüs şehri, hem de Mescid-i Aksâ için kullanılıyor olmasındandır. Zerkeşî Beytü'l-Makdis'in fethi ile *Sahîh-i Buhârî* rivayetine şöyle işaret etmiştir:

في صحيح البخاري أن فتحه بين يدي الساعة

Sahîh-i Buhârî'de Beytü'l-Makdis'in fethinin kıyametten önce gerçekleşeceği (rivayeti) yer almaktadır.⁶⁴⁴ Söz konusu rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ بُسْرَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَوْفَ بْنَ مَالِكٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ، فَقَالَ: "اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ: مَوْتِي، ثُمَّ فَتْحُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ مَوْتَانُ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَقُعَاصِ الْعَنَمِ، ثُمَّ اسْتِيفَاضَةُ الْمَالِ حَتَّى يُعْطَى الرَّجُلُ مِائَةَ دِينَارٍ فَيُظَلُّ سَاخِطًا، ثُمَّ فِتْنَةٌ لَا يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا دَخَلْتَهُ، ثُمَّ هُدْنَةٌ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ بَنِي الْأَصْفَرِ، فَيَعْدِرُونَ فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً، تَحْتَ كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا

Avf b. Mâlik (r) anlatıyor: Tebük Seferi'nde Rasulullah (s) deriden bir çadırdayken yanına vardım. Bana: “Kıyametten önce gerçekleşecek altı şeyi say” buyurdu. (Sonra devam etti): “Ölümüm, Beytü'l-Makdis'in fethi, koyunları telef eden ölümler gibi içinizden pek çok kimseyi yakalayacak ve öldürecek hastalıklar, bir adama yüz dinar verilip adamın bundan hoşnut kalmayacağı kadar malın çoğalması, girmedeği arap evi kalmayacak bir fitnenin çıkması. Sonra Rumlar'la aranızda barış anlaşması olacak ve ardından onlar anlaşmayı bozup her sancakta on iki bin kişi ile seksen sancak altında size gelecekler.”⁶⁴⁵

Hadiste Beytü'l-Makdis'in kıyamet kopmadan fethedileceği müjdelenmiştir. Bu fetih Hz. Ömer zamanında gerçekleşmekle birlikte Hz. Ebu Bekir zamanında

⁶⁴⁴ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 275.

⁶⁴⁵ Buhârî, “Cizye”, 15.

Amr b. el-As komutasında Gazze, Nablus gibi birçok şehir fethedilmişti. Kudüs ise 16/637 senesinde Ebu Ubeyde b. Cerrâh komutasında fethedilmiştir.⁶⁴⁶

Kudüs fethi gerçekleşince Hz. Ömer Kudüs patriğinden kendisini Mescid-i Aksâ'ya götürmesini istemiş, farklı yerleri gösterince Hz. Ömer o yerlerin Hz. Peygamber'in tarifine uymadığını söylemiş ve patrik Mescid-i Aksâ alanını göstermek zorunda kalmıştır. Hz. Ömer bu alanı görünce: "Burası Rasulullah'ın bize anlattığı yerdir" demiştir.⁶⁴⁷ Hz. Ömer'in ayak bastığı dönemde bu mukaddes mekân Rumlar tarafından mezbelelik olarak kullanılıyordu. Müslümanlar burayı temizlemişlerdir. Sonrasında Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in (s) namaz kıldığı yerde (Dâvûd'un mihrabında) tahiyyetü'l-mescid namazı kılmıştır.⁶⁴⁸

Kudüs'ün fethi Hz. Peygamber'in (s) verdiği bir müjde olup, bu fetih Hz. Ömer'le başlayıp bitmiş değildir. Zira burada zikredilmeyen bazı rivayetlerden⁶⁴⁹ Yahudilerle Müslümanlar arasında çeşitli savaşlar olacağı ve sonuçta Müslümanların galib geleceği anlaşılmaktadır.⁶⁵⁰

2.4. Mescid-i Aksâ'da Yapılan İbadetlerin Fazileti

2.4.1. Namazın Fazileti

Mescid-i Harâm'da namaz kılmanın faziletine dair zikrettiğimiz rivayetlerden ikisi Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın fazileti hakkında da bilgi vermekteydi. Bu rivayetlerden biri Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın diğer mescidlerde kılınan beş yüz namazdan faziletli olduğu hakkındaydı. Diğer rivayet ise kişinin Mescid-i Aksâ'da kıldığı namazın (Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebî hariç) diğer mescidlerde kıldığı elli bin namaza denk olacağını haber vermekteydi.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin İbn Mâce (273/887) ve Nesâî'nin (303/915) kitaplarından naklettiği rivayet anlam yönünden tam olmakla birlikte metnin cümlelerinde takdim-

⁶⁴⁶ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütühü'l-Büldân*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988, 140-141.

⁶⁴⁷ Altun, İsmail, "Sahabe Gözünde Mescid-i Aksâ", 163.

⁶⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 55.

⁶⁴⁹ Müslim, "Fiten", 78-79.

⁶⁵⁰ Altun, İsmail, "Sahabe Gözünde Mescid-i Aksâ", 160.

tehir söz konusudur.⁶⁵¹ Bu sebeple rivayet *Sünen-i İbn Mâce*'den verilecektir. Bu metin Mescid-i Aksâ'nın önemi ve inşası konusunda incelenen mevzu rivayet içersinde de zikredilmişti.

Ubeydullah b. el-Cehm → Eyyüb b. Süveyd → Ebû Zür'a es-Seybânî → Abdullah b. ed-Deylemî → Abdullah b. Amr'dan (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Dâvûd oğlu Süleyman Beytü'l-Makdis yapımını tamamlayınca Allah'tan üç istekte bulundu: 'İlahi hükme uygun hüküm verme kabiliyeti, kendinden sonra kimseye nasip olmayacak hükümranlık ve saltanat, sadece namaz kılmak maksadıyla Mescid-i Aksâ'ya gelenin annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış olmasını.'*” Rasulullah (s) şöyle devam etti: “*İstediği ilk iki şey ona verildi. Üçüncü isteğinin de kendisine verilmiş olmasını umarım.*”⁶⁵²

Bûsîrî (840/1436) bu isnadın zayıf olduğunu, Eyyüb b. Süveyd er-Ramlî'nin (193/809) zayıflığı hususunda ittifak edildiğini, ayrıca Ubeydullah b. Cehm'in de tanınmadığını bildirmiştir.⁶⁵³ Şuayb Arnavut, hadisin sahih ama bu isnadın zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁴

Rivayeti Ahmed b. Hanbel (241/855) sahih isnadla zikretmiştir. Ondaki metinde “mescidin yapımını tamamlayınca” ifadesi olmaksızın “*Hz. Süleyman Allah'tan üç istekte bulundu*” denmiş, rivayetin devamı aynen zikredilmiştir.⁶⁵⁵ Rivayet bazı hadis kaynaklarında da yer almaktadır.⁶⁵⁶

2. Rivayet

Zerkeşî'nin İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'inden bir bölümünü naklettiği rivayet şöyledir.

⁶⁵¹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 282.

⁶⁵² İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 196.

⁶⁵³ Busîrî, *Misbâhu'z-Züccâce*, II, 14.

⁶⁵⁴ İbn Mâce, II, 414.

⁶⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, XI, 220.

⁶⁵⁶ İbn Hibban, *es-Sahih*, IV, 511; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 385.

عن ميمونة مولاة النبي صلى الله عليه وسلم قالت: قلت: يارسول الله أفتنا في بيت المقدس قال: أرض المحشر والمنشر اتوه فصلوا فيه، فإن الصلاة فيه كآلف صلاة في غيره.

Meymûne'den (r): “Ya Rasulallah! Beytü'l-Makdis hakkında bize fetva versen dedim.” Şöyle buyurdu: “*Orası mahşer ve diriliş yeridir. Oraya gidip namaz kılınız.*

Zira orada kılınan bir namaz diğer yerlerde kılınana bin namaz gibidir.”⁶⁵⁷

İbn Mâce rivayetinin sened ve metnini şöyle tahrîc etmiştir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقِّيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي سَوْدَةَ، عَنْ أَخِيهِ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي سَوْدَةَ، عَنْ مَيْمُونَةَ، مَوْلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفْتِنَا فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ: «أَرْضُ الْمَحْشَرِ وَالْمَنْشَرِ اتَّوَهُ فَصَلُّوا فِيهِ، فَإِنَّ صَلَاةً فِيهِ كَأَلْفِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ» قُلْتُ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ أَتَحْمَلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: «فَتَهْدِي لَهُ زَيْتًا يُسْرَجُ فِيهِ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَهُوَ كَمَنْ أَتَاهُ»

Meymûne'den (r): “Ya Rasulallah! Beytü'l-Makdis hakkında fetva versen dedim.” Şöyle buyurdu: “*Orası mahşer ve diriliş yeridir. Orada kılınan bir namaz diğer yerlerde kılınana bin namaz gibidir.*” Ben: “Peki oraya gitmeye gücüm yetmezse ne yapmamı tavsiye edersin?” diye sordum. Buyurdu ki: “*Hediye olarak zeytinyağı gönderirsin, aydınlatılmasında kullanılır. Kim bunu yaparsa oraya giden kişi gibi olur.*”⁶⁵⁸

Bûsîrî (840/1436) seneddeki ricalinin sika olduğunu, rivayetinin bir benzerinin Ebu Dâvûd'un (275/889) zikrettiğini,⁶⁵⁹ ancak İbn Mâce'nin ricalinin ondan daha sağlam olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁰ Rivayet bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁶⁶¹

Hz. Peygamber (s) Beytü'l-Makdis'e gitme imkânı yokken dahi orayla irtibatın kesilmemesini istemiştir. Bu husus Kudüs ve Mescid-i Aksâ kimin elinde olursa olsun Müslümanların orayla irtibatı devam ettirmelerinin lüzumuna işaret eder.⁶⁶²

⁶⁵⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 297.

⁶⁵⁸ İbn Mâce, “*İkâmetü's-Salât*”, 196

⁶⁵⁹ Ebu Dâvûd, “*Salât*”, 14.

⁶⁶⁰ Bûsîrî, *Misbâhu'z-Züccâce*, II, 14.

⁶⁶¹ İshak b. Râhuye, *el-Müsned*, V, 106; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, II, 69.

3. Rivayet

Taberânî'nin naklettiği Musa b. Harun tarikli Ebu Zer (r) rivayeti şöyledir:

صلاة في مسجدى أفضل من أربع صلوات فيه

“Benim mescidimde kılınan bir namaz, onda kılınan dört namazdan daha üstündür.”⁶⁶³ Rivayeti Taberânî şu şekilde zikretmiştir:

تَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: تَدَاكْرَنَا وَنَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَيُّمَا أَفْضَلُ، مَسْجِدُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ بَيْتُ الْمُقَدِّسِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا أَفْضَلُ مِنْ أَرْبَعِ صَلَوَاتٍ فِيهِ، وَلِنَعْمَ الْمُصَلَّى هُوَ، وَلْيُوشِكَنَّ أَنْ يَكُونَ لِلرَّجُلِ مِثْلُ سَيِّئَةِ قَوْسِهِ مِنَ الْأَرْضِ، حَيْثُ يَرَى مِنْهُ بَيْتَ الْمُقَدِّسِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا جَمِيعًا»

Ebu Zer (r) anlatıyor: Rasulullah’ın (s) yanında Rasulullah’ın Mescidinin mi yoksa Beytü’l-Makdis’in mi daha üstün olduğu hakkında konuşuyorduk. Rasulullah (s) şöyle buyurdu: “Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, oradaki dört namazdan daha üstündür. Orası ne iyi namaz kılma yeridir! Çok yakında bir insanın Beytü’l-Makdis’i gören bir yerde yayın çevrelediği kadar bir arazisinin olması, dünyanın tamamına sahip olmasından daha hayırlı olacaktır.”⁶⁶⁴

Heysemî (807/1405) isnadda yer alan ricalin güvenilir olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁵ Rivayet bazı hadis kaynaklarında da yer almaktadır.⁶⁶⁶

2.4.2. Diğer İbadetlerin Fazileti

1. Rivayet

Zerkeşî Ebu Dâvûd’un (275/889) tahriç ettiği Ümmü Seleme (r) rivayetini şöyle zikretmiştir:

⁶⁶² Alparslan, Hande Nuran, *Üç Mescid ile İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, s. 81-82.

⁶⁶³ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 288.

⁶⁶⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, VII, 103.

⁶⁶⁵ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, IV, 7.

⁶⁶⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 554; Beyhâkî, *Şuabü’l-İman*, VI, 42.

قالت ام سلمة: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أهل بحجة أو عمرة من المسجد الأقصى غفر له ماتقدم من ذنبه

Ümmü Seleme'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “*Kim Mescid-i Aksâ'dan hac veya umre yapmaya niyet ederek telbiye getirirse geçmiş günahları bağışlanır.*”⁶⁶⁷

Rivayet Ebu Dâvud'un (275/889) *Sünen*'inde bu şekilde yer almakta devamında da, “gelecek günahları da bağışlanır” yahut “cennet ona vacip olur” ifadeleri bulunmaktadır. Rivayetin sonunda Ebu Dâvûd: “Allah Veki'a rahmet etsin, o ihrama Beytü'l-Makdis'ten girdi” demiştir. Ebu Dâvûd'da rivayet Ahmed b. Sâlih → İbn Ebî Füdeyk → Abdullah b. Abdirrahman b. Yuhannes → Yahya b. Ebî Süfyan → Ninesi Hukeyme → Ümmü Seleme tarikiyle yer almaktadır⁶⁶⁸

Şuayb Arnavud, isnadın Hukeyme'nin durumunun tam bilinmemesi sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁹ İbn Münzir bu rivayetin sened ve metin yönünden birçok ihtilaf barındırdığını Hukeyme'nin bir yerde nine, bir yerde anne bir yerde de Ümmü Hukeym şeklinde zikredildiğini söylemiştir.⁶⁷⁰

Subkî rivayetin ravileri hakkında şu bilgileri verir: İbn Füdeyk'i İbn Hibban es-Sikât'ında zikretmiş ve et-Takrîb'de makbul olduğu söylenmiştir. Buhârî hadisinin mütâbiinin olmadığını söylemiştir. Hukeyme'nin tam adı Hukeyme b. Ümeyye b. el-Ahnes b. Abîd Ümmü Hukeym'dir. Ümmü Seleme'den rivayet etmiş, kendinden de Yahya b. Ebî Süfyan hadis almıştır. *Takrîb*'de makbul olduğu söylenir.”⁶⁷¹ Hukeyme'nin durumundaki ihtilafın giderilmesiyle rivayetin bu isnadının hasen mertebesinde olduğu söylenebilir.

⁶⁶⁷ Zerkeşi, *I'lâmü's-Sâcid*, 289.

⁶⁶⁸ Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 8.

⁶⁶⁹ Ebu Dâvûd, *es-Sünen*, III, 162.

⁶⁷⁰ Münâvî, Muhammed Abdurrauf el-Haddâdî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhi'l-Câmii's-Sağîr*, I-VI, Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır ty, VI, 36.

⁶⁷¹ Sübkî, Mahmud Muhammed Hattâb, *el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrûd Şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvud*, I-X, Matbâtü'l-İstikâme, Kâhire ty, X, 286- 287. İsim birçok kaynakta Hukeyme olarak zikredilirken, Mizzî bu kişiden Hakîme diye bahsetmiştir. *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXV, 156.

Bu rivayet bazı hadis kaynaklarında da mevcuttur.⁶⁷² Rivayeti biraz daha farklı şekilde Taberânî (360/971) şu isnadla vermiştir: Nuaym b. Muhammed es-Sûrî → Musa b. Eyyüb → Abdullah b. Halid → Gâlib b. Ubeydullah → Nâfî → İbn Ömer'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim Beytü'l-Makdis'ten ihrama girerse, oraya geri bağışlanmış olarak girer.*”⁶⁷³

Taberânî: “Bu rivayeti Nâfî'den sadece Gâlib nakletmiştir. Musa b. Eyyüb rivayetinde tek kalmıştır” demiştir. Heysemî (807/1405) Gâlib b. Ubeydullah el-Cezerî'nin (160/777) metruk olduğunu bildirmiştir.⁶⁷⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla rivayet bu tarikiyle mevzudur.

Zerkeşî; İbn Ömer, Muâz b. Cebel, Ka'b el-Ahbar ve daha birçok kimsenin Mescid-i Aksâ'dan ihrama girdiğini haber vermiştir.⁶⁷⁵ Mâlik b. Enes (179/795): “Bana göre sika olan biri, İbn Ömer'in İlyâ'dan ihrama girdiğini bana haber verdi” demiştir.⁶⁷⁶ Beytü'l-Makdis'ten ihrama girmenin fazileti konusuna delil olarak yukarıda zikredilen hasen rivayet ve sahabe uygulaması gösterilebilir.

2. Rivayet

Zerkeşî'nin Nevevî'nin (676/1277) eserinden naklettiği rivayet şöyledir:

من زارني وزار قبر أبي ابراهيم في عام واحد ضمننت له الجنة

“*Kim benim ve babam İbrahim'in kabrini aynı sene içerisinde ziyaret ederse, ona cenneti güvence ederim.*”⁶⁷⁷

Nevevî (676/1277) bu rivayetin batıl olduğunu söylemiş, Zerkeşî de bu bilgiyi aktarmıştır. Ayrıca Nevevî bu sözün Hz. Peygamber'den (r) rivayet edilmediğini, sahih ya da zayıf hadisleri ihtiva eden kitaplarda yer almadığını, bilakis

⁶⁷² İbn Mâce, “Menâsık”, 49; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 181; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 344; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 44.

⁶⁷³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IX, 97.

⁶⁷⁴ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 216.

⁶⁷⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 289.

⁶⁷⁶ Muvatta, “Mevâkîf”, 383 (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti), thk. Abdülvehhab Abdüllatif, *el-Mektebetü'l-İlmiyye*, ty.

⁶⁷⁷ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 296.

uydurulduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Hz. İbrahim'in kabrinin ziyaret edilmesinde fazilet olduğunu da belirtmiştir.⁶⁷⁸

3. Rivayet

Zerkeşî, Ebu Nuaym el-İsfahânî'nin zikrettiği rivayeti sened ve metnini tam bir şekilde vermek suretiyle şöyle nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مَعْبُدٍ، ثنا يَحْيَى بْنُ مَطْرَفٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ بُكَيْرٍ، ثنا يُوسُفُ بْنُ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنْ الضَّحَّاكِ بْنِ عَزْرَبٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ مَاتَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَكَأَنَّهَا مَاتَ فِي السَّمَاءِ»

Ebu Hureyre'den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim Beytü'l-Makdis'te ölürse, gökte ölmüş gibidir.*”⁶⁷⁹

Heysemî (807/1405) bu rivayeti Bezzâr'ın zikrettiğini, ravilerden Yusuf b. Atiyye el-Ensârî'nin (187/803) zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁰ Ayrıca Ebu Sinan İsa b. Sinan el-Hanefî hakkında Mizzi (742/1341), Zehebî (748/1347) ve İbn Hâcer (852/1448) “zayıf” demişlerdir.⁶⁸¹ Dolayısıyla rivayet bu tarikle zayıftır. İbn Asâkir (571/1176), bu cümleyi ihtiva eden bir rivayet zikretmiş ve onun “münker” olduğunu söylemiştir.⁶⁸²

2.5. Mescid-i Aksâ'ya Hürmet Gösterilmesi

Mescid-i Harâm'a hürmet gösterilmesi konusunda tuvalete girildiğinde kibleye dönmek gerektiği ile ilgili rivayetleri incelemiştik.

Bu başlık altında tuvalete girildiğinde iki kible tarafına dönülmesinde bir mahzur olmadığı ile ilgili ve iki kibleye dönmenin nehyedilmesine dair rivayetleri ele alacağız.

⁶⁷⁸ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, VIII, 277.

⁶⁷⁹ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, 294; Ebu Nuaym İsfahânî, *Târîhu İsfahan*, I-II, thk. Seyyid Kisrevî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 146.

⁶⁸⁰ Heysemî *Mecmau'z-Zevâid*, II, 319; Bezzâr, *el-Müsned*, XVI, 299.

⁶⁸¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 422; Zehebî, *Mi'zanü'l-İ'tidâl*, IV, 534; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IX, 389.

⁶⁸² İbn Asâkir, Ali b. Hasen, *Mu'cemu's-Şuyûh*, I-III, thk. Vefâ Takiyyüddin, Dâru'l-Beşâir, Şam 2000, I, 543.

1. Rivayet

Zerkeşî'nin Buhârî'nin (256/870) *Sahih*'inden zikrettiği rivayet şöyledir:

عن ابن عمر أن أناسا يقولون إذا قعدت لحاجتك، فلا تستقبل القبلة، ولا بيت المقدس، فقال ابن عمر: لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم مستقبلا بيت المقدس لحاجته

İbn Ömer (r) şöyle demiştir: “Bazıları: ‘Tuvalete girdiğinde Kibleyi ve Beytü'l-Makdis'i önüne alma’ diyorlar. Ama ben Rasulullah'ı hacetini gidermek için Beytü'l Makdis'e dönmüş şekilde gördüm.”⁶⁸³

Rivayeti Buhârî şu şekilde tahriç etmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَنَعَةِ هَوَاسِ بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ فَلَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: لَقَدْ ارْتَفَقْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتِ لَنَا، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى لَيْتَيْنِ مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ

Abdullah b. Ömer (r) şöyle demiştir: “Bazıları: ‘Tuvalete girdiğinde Kibleye de Beytü'l-Makdis'e de dönme’ diyorlar. Bir gün evimizin damına çıkmıştım. Rasulullah'ın (s) haceti gidermek için Beytü'l-Makdis'e doğru dönmüş vaziyette, iki kerpiç üzerine oturduğumu gördüm.”⁶⁸⁴

Rivayet hakkında Nevevî (676/1277) şunları zikreder: “İbn Ömer Hz. Peygamber'in (s) yüzünü görüp döndüğü yeri o şekilde tespit etmiştir. Medine'de Beytü'l-Makdis'e dönen biri Kâbe'yi arkasına almış olur. Bu rivayet tuvalet esnasında Kâbe'ye arka dönmenin cevazına delildir.”⁶⁸⁵ İbn Hacer (852/1448) kibleye değil de doğu ve batıya dönmenin Medine'de yaşayanlar için söz konusu olabileceğini söylemiştir.⁶⁸⁶

2. Rivayet

Zerkeşî, tuvalete girildiğinde iki kibleye de dönmekten nehyeden Ebu Dâvûd (275/889) rivayetini şu şekilde zikretmiştir:

⁶⁸³ Zerkeşî, *I'lâmü's-Sâcid*, 292-293.

⁶⁸⁴ Buhârî, “Vuzû” 12; Müslim, “Tahâret”, 61.

⁶⁸⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, III, 154.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 177.

من حديث معقل بن أبي معقل الأسدي: قال: نهي رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نستقبل القبليين
ببول أو غائط

Ma‘kıl b. Ebî Ma‘kıl şöyle demiştir: “Rasulullah (s) küçük ve büyük abdest sırasında iki kible tarafına da dönmemizi yasakladı.”⁶⁸⁷

Ebu Dâvûd’un aynı şekilde zikrettiği rivayet Ebu’n-Nadr → Dâvûd (Attâr) → Amr b. Yahya → Ebu Zeyd → Mevlâ Sa‘lebe → Ma‘kıl b. Ebî Ma‘kıl senediyle gelmiştir.⁶⁸⁸

Aynı isnad ve metinle *Müsned*’de yer alan rivayet için Şuayb Arnavud Ebu Zeyd’in bilinmemesi (cehâletü’r-râvi) sebebiyle isnadın zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁹

Konuyla ilgili görüşler şöyle sıralanabilir:

1. Açık arazide kibleye dönülmez ancak binalarda kibleye dönülmesinde sakınca yoktur. Abdullah b. Ömer, Mâlik (179/795), Şâfiî (204/820) ve Ahmed b. Hanbel’in görüşü böyledir.

2. Açık arazide olsun, binada olsun hiçbir yerde kibleye dönülmez. Ebu Eyyüb, Ebû Hanife (150/767) bu görüştedir.⁶⁹⁰

3. Hz. Peygamber’in (s) kible tarafına dönmesi özre hamledilir

4. İki kible tarafına dönerek hacet giderme Ma‘kıl b. Ebî Ma‘kıl rivayetiyle neshedilmiştir.⁶⁹¹

2.6. Deccal’ın Mescid-i Aksâ’ya Girememesi

Bu başlık altında Deccal’ın giremeyeceği yerleri haber veren rivayetler incelenecektir.

⁶⁸⁷ Zerkeşî, *I‘lâmü’s-Sâcid*, 293.

⁶⁸⁸ Ebu Dâvûd, “Taharet”, 4.

⁶⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, XXIX, 382.

⁶⁹⁰ Hattâbî, Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâbî (388/998), *Meâlimu’s-Sünen*, el, Matbaatü’l-İlmiyye, Halep 1932, I, 16-17.

⁶⁹¹ Menbîcî, Ali b. Zekeriya (686/1287), *el-Lübâb fi’l-Cem’i Beyne’s-Sünne ve’l-Kitab*, I-II, thk. Muhammed Fadl Abdilaziz, Dâru’l-Kalem, Suriye 1994, I, 97.

1. Rivayet

Zerkeşî, Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned*'inden tam isnadıyla verdiği rivayetin bir bölümünü şöyle zikretmiştir:

عن محمد بن جعفرنا، شعبة عن سليمان عن مجاهد عن جنادة بن أبي أمية انه قال: أتيت رجلا من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فقلت: حدثني حديثا سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم في الدجال، وذكر الحديث الى ان قال: فإنه يلبث فيكم أربعين صباحا يرد فيه كل منهل الا أربع مساجد، مسجد الحرام، ومسجد المدينة، والطور، ومسجد الاقصى

Cünâde b. Ebi Ümeyye (r) anlatıyor: “Rasulullah’ın (s) ashabından bir adama vardım ve: “Bana Rasulullah’tan (s) Deccal hakkında bizzat işittiğin bir hadisi söyle” dedim. O hadisi zikretti. Nihayet şu cümleyi söyledi: “*O sizin içinizde kırk sabah kalır. Bu sürede şu dört meşid hariç su kaynağı bulunan her yere ulaşır: Meşid-i Harâm, Meşidü’l-Medine, Tûr ve Meşidü’l-Aksâ.*”⁶⁹²

Ahmed b. Hanbel rivayetin ilgili bölümünü şöyle zikretmiştir:

وَإِنَّهُ يَلْبَثُ فِيكُمْ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا، يَرُدُّ فِيهَا كُلَّ مَنْهَلٍ إِلَّا أَرْبَعَ مَسَاجِدَ: مَسْجِدَ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدَ الْمَدِينَةِ، وَمَسْجِدَ الطُّورِ، وَمَسْجِدَ الْأَقْصَى، وَإِنْ شَكَلَ عَلَيْكُمْ أَوْ شَبَّهَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ "

“*O sizin içinizde kırk sabah kalır. Bu sürede şu dört meşid hariç su içilen her yere ulaşır ulaşır: Meşid-i Harâm, Meşidü’l-Medine, Tur, Meşidü’l-Aksâ. Şayet onun durumu size karışık gelirse (bilin ki) Allah şaşkı değildir.*”⁶⁹³

Şuayb Arnavut’un “isnadı sahih” dediği bu hadisi Tahâvî (321/933) de zikretmiştir.⁶⁹⁴ Rivayetlerde Deccal’ın giremeyeceği dördüncü mekân, bir yerde “Tur”⁶⁹⁵, bir yerde “Meşid-i Tur” şeklinde geçmektedir. Tur meşidi hakkında geniş

⁶⁹² Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 291.

⁶⁹³ Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 90.

⁶⁹⁴ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, XIV, 376.

⁶⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 88.

bir malumata ulaşamamakla birlikte, tefsirlerde “ve Tûr-i Sinîn” ayeti⁶⁹⁶ “Mescid-i Tur” olarak açıklanmaktadır.⁶⁹⁷

Zerkeşî benzer rivayeti Abdullah b. Amr’dan (r) rivayet etmiştir.⁶⁹⁸ O rivayette Deccal’ın Kâbe, Beytü’l-Makdis ve Medine’ye giremeyeceği zikredilmektedir.⁶⁹⁹ Tespit edilebildiği kadarıyla sadece Taberânî’nin (360/971) zikrettiği bu rivayet hakkında Heysemî (807/1405), isnadında tanımadığı ravilerin olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁰ Bu sebeple rivayetin bu isnadının zayıf olduğu söylenebilir.

2. Rivayet

Zerkeşî, İbn Ebî Şeybe’nin (235/849) zikrettiği Semüre b. Cündeb (r) hadisini şu şekilde vermiştir:

عن سمرة بن جندب عن النبي محمد صلى الله عليه وسلم. وذكر الدجال فقال. وأنه سيظهر على الأرض كلها
إلا الحرم وبيت المقدس، وأنه يحصر المؤمنين في بيت المقدس قال: فيهزمه الله وجنوده حتى إن جدم الحائط
وأصل الشجرة ينادي: يامؤمن هذا كافر يستتر بي، تعال اقتله إلى آخره

Semüre b. Cündeb’den (r) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s) Deccal’dan bahsedip şöyle buyurmuştur: “*Harem ve Beytü’l-Makdis hariç bütün yeryüzüne hâkim olacak ve müminleri Betyü’l-Makdis’te kuşatacak. Sonra Allah onu ve ordusunu hezimete uğratacak. Şöyle ki, duvarın temeli ve ağacın kökü şöyle seslenecek: “Ey Mümin! Bu kâfirdir. Arkamda saklanıyor. Gel onu öldür...”*”⁷⁰¹

İbn Ebî Şeybe rivayetin ilgili kısmı şu şekilde zikretmiştir:

الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا ثَعْلَبَةُ بْنُ عَبَّادِ الْعَبْدِيُّ، مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ أَنَّهُ شَهِدَ يَوْمًا خُطْبَةً لِسَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ ،
فَدَكَرَ فِي خُطْبَتِهِ حَدِيثًا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ ۰ ۰ ۰ وَإِنَّهُ سَيَظْهَرُ عَلَى الْأَرْضِ كُلِّهَا إِلَّا الْحَرَمَ

⁶⁹⁶ et-Tîn 95/2.

⁶⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 502; İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm*, I-XIII, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nezzâr Mustafa, Suud 1419, X, 3447.

⁶⁹⁸ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 291.

⁶⁹⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XIII, 440.

⁷⁰⁰ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VIII, 350.

⁷⁰¹ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, 290.

وَبَيْتِ الْمَقْدِسِ ; وَإِنَّهُ يَحْصُرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ , قَالَ : فَيَهْرُمُهُ اللَّهُ وَجُنُودُهُ حَتَّى إِنَّ جَذْمَ الْحَائِطِ وَأَصْلَ الشَّجَرَةِ يُنَادِي : يَا مُؤْمِنُ , هَذَا كَافِرٌ يَسْتَتِرُ بِهِ , تَعَالَى أَقْتُلُهُ

Semüre b. Cündeb (r) bir hutbesinde Hz. Peygamber'den (s) şu hadisi zikretti: "...O, (Mescid-i) Harâm ve Beytü'l-Makdis hariç yeryüzünün her yerine hâkimolacak Müminleri Beytü'l-Makdis'te kuşatacak, sonra Allah onu ve ordusunu hezimete uğratacak. Öyle ki, duvarın temeli ve ağacın kökü şöyle seslenecek: "Ey Mümin! Bu kâfirdir. Arkamda saklanıyor. Gel onu öldür."⁷⁰²

Zehebî (748/1348), bu hadisi Semüre'den aktaran Sa'lebe b. Abbâd'ın tâbiînden "meçhul" bir kimse olduğunu söylemiştir.⁷⁰³ Şuayb Arnavut bu isnadın Sa'lebe'nin meçhullüğü sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴ Bu rivayet bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁷⁰⁵

Zikredilen rivayetlerde Deccal'ın özellikleri yanında giremeyeceği yerler zikredilmiştir. İlk rivayette dört yerden söz edilir: Mescid-i Harâm, Mescidü'l-Medine, Tur, Mescidü'l-Aksâ. Bu rivayetin isnadının sahih olduğu söylenmiştir. Benzer diğer rivayette ise Kâbe, Beytü'l-Makdis ve Medine'ye Deccal'ın giremeyeceğini ifade edilmiştir ve isnadı zayıftır. Son rivayette ise, sadece Harem ve Beytü'l-Makdis'e giremeyeceği haber verilip Medine'den söz edilmemiştir. Bu rivayetin isnadı zayıftır. Sonuç olarak, Deccal kıyamete yakın zuhur edecek ve yeryüzünde her yere girebilirken belirtilen dört mescide giremeyecektir.

*Î'lâmü's-Sâcid'*de diğer konulara göre daha az hacmi bulunan Mescid-i Aksâ konusunda 22 rivayet zikredilmiştir. Bunlardan 5'i sahih, 5'i hasen, 5'i zayıf ve 7'si mevzudur. Görüldüğü gibi zayıf ve mevzu rivayetlerin oranı fazladır.

Sonuç olarak, ikinci bölümde 35 rivayet incelenmiştir. Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'ya dair rivayetler, Kâbe ve Mescid'i Harâm ile ilgili rivayetlere nisbeten sayıca daha azdır.

⁷⁰² İbn Ebî Şeybe; *el-Musannef*, VII, 496.

⁷⁰³ Zehebî, *Dîvânü'd-Düâfâ*, thk. Hammad b. Muhammed, Mektebetü'n-Nahda, Mekke 1967, I, 58.

⁷⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 349.

⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 346; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, II, 325; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VII, 189; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 471.

SONUÇ

Zerkeşî hicri sekizinci asrın sonlarında, Memlûkler'in duraklama döneminde yaşamıştır. Bu devir siyasi yönden olmasa da, ilmî yönden parlak bir dönemdir. Zerkeşî birçok ilim dalındaki mütehasşılığı, eserlerinin nitelik ve nicelik yönünden yeterliliği ile bu devrin ileri gelen âlimlerinden biri olmuştur. Fıkıh alanında telif ettiği *İ'lâmü's-Sâcid* adlı eseri üç mescid başta olmak üzere mescidlerin hükümleri konusunda müstakil olarak tasnif edilen ilk kitaptır.

Bu çalışmada, Zerkeşî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve *İ'lâmü's-Sâcid* adlı eseri hakkında bilgi vermenin yanında, bilhassa bu eserde üç mescide dair zikredilen rivayetlerin tespiti, tahriri ve Hadis ilmi açısından değerleri konu edilmiştir. Eserde üç mescide dair 130 rivayet tespit edilmiş ancak mükerrer rivayetler ile muhteva yönünden birbirine çok yakın olan 11 rivayet çıkarılarak toplamda 119 rivayet incelenmiştir.

Eserde çok sayıda rivayet yer almakla birlikte bu çalışmada sadece üç mescide dair rivayetler ele alınmıştır. Bu rivayetlerden 82'si Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mekke; 14'ü Mescid-i Nebî ve Medine; 22'si de Mescid-i Aksâ ile ilgilidir. 1 rivayet de üçünü de ilgilendiren "*sadece üç mescide yolculuk yapılır*" hadisidir.

İnceleme sonuçlarına göre; Zerkeşî üç mescide dair 119 rivayet zikretmiştir. Bu rivayetlerden 86 tanesi merfu, 17 tanesi mevkuf, 15 tanesi maktu ve 1 tanesi de tebei tabiîne ait sözdür. Sıhhat yönünden rivayetlerin 48'i sahih, 15'i hasen, 38'i zayıf ve 18'i mevzudur. Dolayısıyla üç mescide dair 119 rivayetin takriben %53'ü sahih ve hasen, % 32'si zayıf, % 15'i asılsız, isrâilîyyât türü ve mevzu rivayetlerdir. Oranlar birbirine yakın olmakla birlikte, bu sonucun eserin üç mescidle ilgili kısmıyla sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Zira diğer mescidlerin ahkâmına dair konuların yer aldığı kısımda muhtemelen çalışmamızda incelenen rivayet sayısı kadar rivayet mevcuttur. Dolayısıyla kitapta bulunan tüm rivayetlere dair değerlendirme ancak onların da incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Tespitlerimize göre; üç mescide dair rivayetlerden 16 hadis *Sahihayn*'dan, 8 hadis *Sahih-i Buhârî*'den, 5 hadis de *Sahih-i Müslim*'den alınmıştır. 19 hadis *Kütüb-i*

Sitte'nin diğere eserlerinde bulunmaktadır. Zerkeşî'nin çokça alıntı yaptığı eserler, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'si ile *Taberânî*'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemü's-Sağîr* isimli kitaplarıdır. Bilhassa Kâbe ve Mescid-i Harâm konusunda Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke* isimli eserine çok fazla başvurduğu gözlenmiştir.

Bu kaynaklar dışında az sayıda rivayet için şerh, siyer, tefsir, garîbü'l-hadis, tarih ve coğrafya kitaplarından nakilde bulunmuştur. Bu durum, hem Zerkeşî'nin çeşitli ilimlere vakıf olduğunu, hem de eserlere ulaşma imkânı bulunduğunu göstermektedir.

Zerkeşî ahkâma dair konularda sahih-hasen hadislerle birlikte zayıf rivayetleri de zikretmiştir. Zayıf rivayetlerden bir kısmının zaafi şiddetli olmakla birlikte, diğere bir kısmı eserdeki isnadı cihetinden zayıf olup hadis kaynaklarında mütâbii ve şahidleri mevcuttur. Bazı zayıf rivayetler ise, metni sahih olmakla birlikte isnadı yönüyle zayıftır.

Şu da var ki, Zerkeşî'nin Hadis ilimlerindeki ihtisasına rağmen bu eserinde zikrettiği mevzu rivayetlerin oranının fazla olması bir hayli dikkat çekicidir. Hadisçi kimliğiyle fazla bağdaşmayan bu durumun sebebi hakkında şu ihtimaller üzerinde durulabilir:

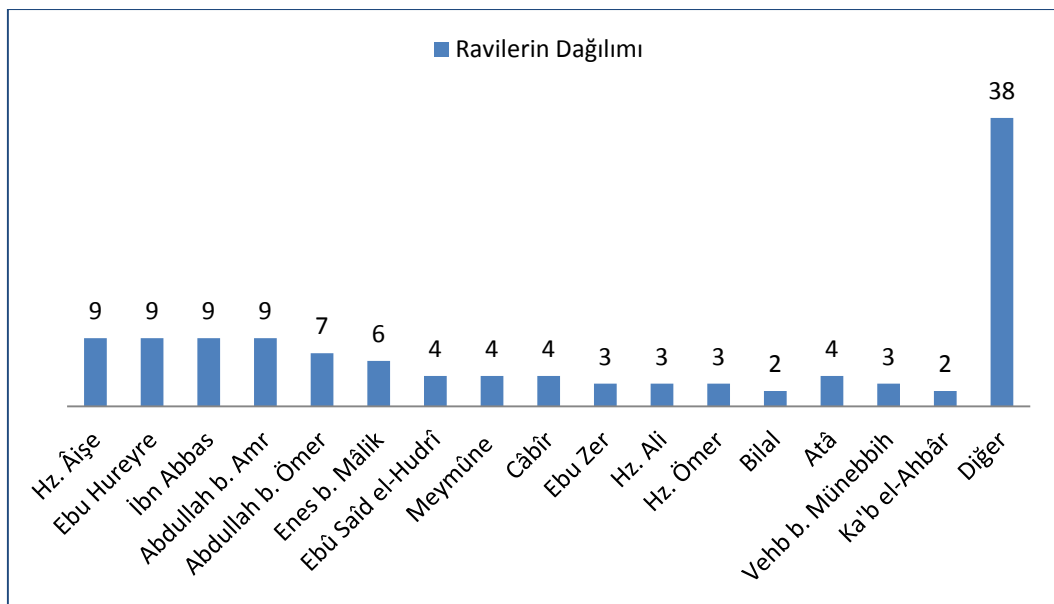
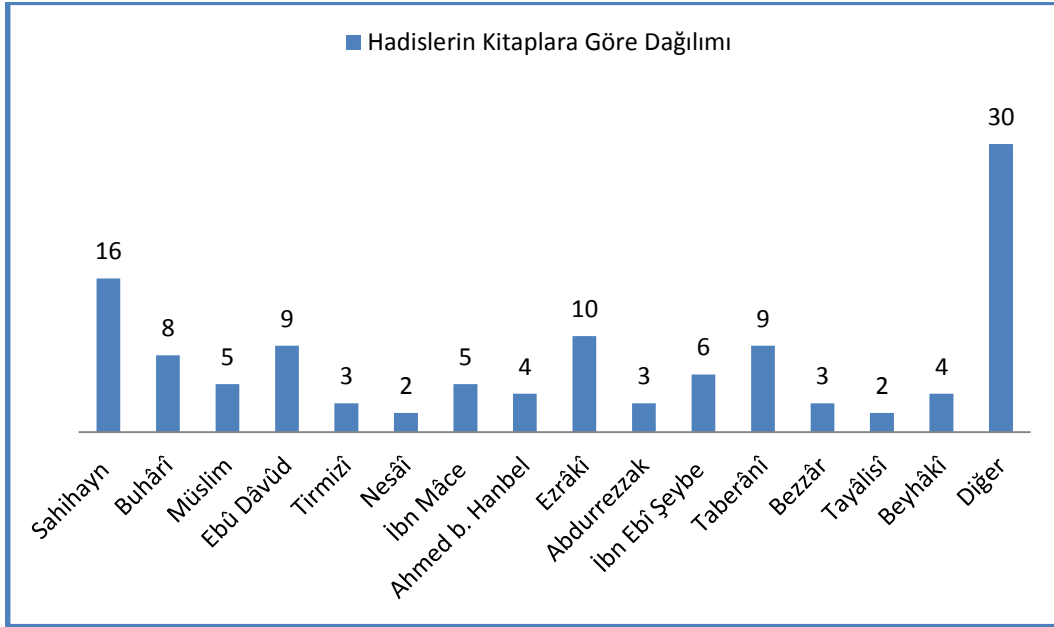
- Çalışmamızda isrâîlî rivayetlerin bir kısmını mevzu haberler içerisinde zikrettik. Onları mevzu haberlerden ayrı bir konumda değerlendiriyor olabilir.
- Ele aldığı konuya dair edindiği malumatın tamamını okuyucuyla paylaşma isteği içerisinde olabilir.
- İstifade ettiği kaynakları rivayetin önüne geçirmesi sebebiyle rivayetin durumunu göz ardı etmiş, bir başka ifadeyle rivayeti değil eseri esas almış olabilir.
- Hakkında çok fazla makbul rivayetin bulunmadığı konularda mevzu rivayetlere işaret etmek istemiş olabilir. Mevzu rivayetler genelde ahkâm konularıyla ilgili olmayıp Kâbe ve Mescid-i Aksâ'nın inşası, buralarda yapılan ibadetlerin mükâfatı ve meleklerin Kâbe'yi tavafı, Kâbe'nin yıkılacağı gibi konular hakkındadır.

- Son olarak bu eseri ne zaman yazdığı konusunda bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz. İlmî hayatının başlarında telif etmiş olması ihtimal dâhilindedir.

EKLER

EK 1 : *İ'lâmü's-Sâcid*'deki Kaynakların ve Sahabi Ravilerin Grafikle Gösterimi

EK 2 : İ'lâmü's-Sâcid'deki Rivayetlerin Sahabi Ravisini, Kaynağını ve Sıhhat Durumunu Gösterir Liste

KONU	Rivayet No	RAVİ	KAYNAK	Sıhhat Durumu
Üç Mescide Yolculuk		Ebû Hüreyre ve Ebu Saîd el-Hudrî	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
Kâbe'nin Yapılışı	1	<u>İbn Abbâs</u>	<i>el-Cenedî, Fezâilü Mekke, Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Mevzu
	2	<u>Abdullah b.Amr</u>	<i>Beyhâkî, Delâilü'n-Nübüvve</i>	Mevzu
	3	<u>Ebû Zer</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	4	<u>Hz. Ali</u>	<i>Beyhâkî, Delâilü'n-Nübüvve</i>	Hasen
	5	Ebû Kılâbe	<i>Süheylî, er-Ravdü'l-Ünüf, Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Zayıf
	6	<u>Atâ</u>	<i>Taberî, Câmiu'l-Beyân, Abdürrezzâk, el-Musannef</i>	Zayıf
	7	<u>Amr b. el-Âs</u>	<i>Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Sahih
Meleklerin Kâbe'yi Tavafı		Vehb b. Münebbih	<i>Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Zayıf
Hz. PeygamberDöneminde Kâbe	1	<u>Câbir b. Abdillâh</u>	<i>Buhârî</i>	Sahih
	-	Ebu't-Tufeyl	<i>Süheylî, er-Ravzu'l-Ünüf, Abdürrezzâk, el-Musannef</i>	Hasen
Kâbe Binasının Özellikleri	-	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	a	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	b	Hz. Âişe	<i>Müslim, Ahmed b. Hanbel</i>	Sahih
	c	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Ebu Dâvûd, Tirmizî, Nesâî</i>	Hasen

	d	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
Kâbe'nin Örtüleri	1	<u>Sehl b. Sa'd</u>	<i>Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr</i>	Zayıf
	-	<u>Ebû Hüreyre</u>	<i>Süheylî, er-Ravzu'l-Ünüf, Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Mevzu
	2	<u>Hasan-ı Basrî</u>	<i>Ebû Arûbe, el-Evâil</i>	Sahih
	3	<u>Ebû Necîh</u>	<i>Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Sahih
	4	<u>Muhammed b. Sellâm</u>	<i>Fâkihî, Ahbâru Mekke</i>	Zayıf
	5	<u>Ebû Necîh</u>	<i>Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Zayıf
Kâbe'nin İçine Girilmesi	1	<u>Üsâme b. Zeyd</u>	<i>Tayâlisî, el-Müsned, İbn Ebî Şeybe, el-Musannef</i>	Sahih
	2	<u>Bilal-i Habeşî</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	a,b	<u>İbn Ömer</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	c	<u>Mâlik b. Enes</u>	<i>Ebu Dâvûd</i>	Sahih
	d	<u>Nâfi'</u>	<i>Buhârî</i>	Sahih
	e	<u>Bilal-i Habeşî</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	f	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Ebu Nuaym el-İsfehânî, Hülyetü'l-Evliyâ</i>	Mevzu
	g	<u>İbn Abbâs</u>	<i>Müslim</i>	Sahih
Kâbe'ye Hürmet Gösterilmesi ve	1	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Mevzu
	2	<u>Hz. Âişe</u>	<i>Ezrakî, Ahbâru Mekke</i>	Mevzu
	3	<u>Sehl b. Huneyf</u>	<i>Abdürrezzâk, el-Musannef</i>	Zayıf
	1	<u>İbn Abbâs</u>	<i>el-Cenedî, Fezâilü Mekke</i>	Zayıf

Hacerülesved'in Kıymeti	-	Abdullah b. Amr	<i>Tirmizî</i>	Zayıf
	2	<u>Atâ</u>	İbn Ebî Şeybe, <i>el-Musannef</i>	Zayıf
	3	<u>Hz. Ömer</u>	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
Kâbe'nin Yıkılması	1	<u>Hz. Ali</u>	Gazzâlî, <i>İhyâu Ulûmi'd-Din</i>	Mevzu
	2	<u>İbn. Ömer</u>	İbn Hibban, <i>es-Sahih</i>	Sahih
	-	Abdullah b. Amr	Nuaym b. Hammâd, <i>Kitâbu'l-Fiten</i> ; Ezrakî, <i>Ahbâru Mekke</i>	Zayıf
	3	<u>Ebû Hüreyre</u>	<i>Buhârî</i>	Sahih
	-	İbn Abbâs	<i>Buhârî</i>	Sahih
	4	Abdullah b. Amr	<i>Ebu Dâvûd</i>	Hasen
	a	Abdullah b. Amr	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	Zayıf
	b	Ebû Hüreyre	<i>Tayâlisî, el-Müsned</i>	Sahih
	5	Abdullah b. Amr	Nuaym b. Hammâd, <i>Kitâbu'l-Fiten</i>	Zayıf
	6	Abdullah b. Amr	Nuaym b. Hammâd, <i>Kitâbu'l-Fiten</i>	Zayıf
	7	<u>Ebû Saîd el-Hudrî</u>	<i>Buhârî</i>	Sahih
	8	Vehb b. Münebbih	Dânî, Osmân b. Saîd, <i>es-Sünenü'l-Vâride</i>	Zayıf
Mescid-i Harâm'da Namaz	1	<u>Meymûne, Ebû Hüreyre</u>	<i>Nesâî</i>	Sahih
	-	İbnü'z- Zübeyr, Câbir b. Abdillâh	İbn Hibban, <i>es-Sahih</i> , <i>İbn Mâce</i>	Sahih
	2	<u>Ebu'd-Derdâ</u>	<i>Bezzâr, el-Müsned</i>	Hasen

Kılmanın Fazileti	3	<u>Enes b. Mâlik</u>	<u>İbn Mâce</u>	Zayıf
	4	Câbir b. Abdillâh	<u>Ebu Dâvûd</u>	Sahih
Mekruh Vakitlerde Namaz		<u>Cübeyr b. Mut'im</u>	<u>Ebu Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî</u>	Hasen
a.Sabah Namazından Sonra	1	Ebû Zer	<u>Ahmed b. Hanbel</u>	Zayıf
	2	<u>Atâ</u>	<u>İbn Ebî Şeybe, el-Musannef</u>	Sahih
b. İkinci Namazından Sonra	1	<u>İbn Ebî Müleyke</u>	<u>Alî b.el-Ca'd el-Müsned, Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ</u>	Hasen
	2	<u>Atâ</u>	<u>İbn Ebî Şeybe, el-Musannef</u>	Zayıf
	-	<u>Ebû Saîd</u>	<u>İbn Ebî Şeybe, el-Musannef</u>	Zayıf
Sütresiz Namaz Kılınması		<u>el-Muttalib b. Ebî Vedâa</u>	<u>Abdürrezzâk, el-Musannef</u>	Sahih
Namaz Kılmanın Yasaklandığı Yerler		Abdullah b. Ömer	<u>Tirmizî</u>	Zayıf
Orucun Fazileti	1	İbn Abbas	<u>İbn Mâce</u>	Zayıf
	2	<u>İbn Ömer</u>	<u>Bezzâr, el-Müsned</u>	Zayıf
Hac ve Umrenin Fazileti	1	-	<u>Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din</u>	Mevzu
	2	<u>Ebu Hureyre</u>	<u>Beyhâkî, Şuabü'l-İman</u>	Zayıf
	3	İbn Ömer	<u>İbn Hibban, es-Sahîh</u>	Zayıf
	4	<u>Hiz. Âişe</u>	<u>Dârekutnî, es-Sünen</u>	Zayıf
Kâbe'ye Bakmanın Fazileti	1	İbn Abbâs	<u>Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat</u>	Mevzu
	2	<u>Zübeyr b. Muhammed</u>	<u>Ezrakî, Ahbâru Mekke</u>	Zayıf

İyiliklerin ve Kötülüklerin Durumu	-	İbn Abbâs	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	1	İbn Abbâs	Ezrakî, <i>Ahbâru Mekke</i>	Zayıf
	2	İbn Mes'ûd	Gazzâlî, <i>İhyâu Ulûmi'd-Din</i>	Mevzu
Had Uygulanması	1	İbn Abbas	Ezrakî, <i>Ahbâru Mekke</i>	Sahih
	2	Hz. Ömer	Abdürrezzâk, <i>el-Musannef</i> ; Beyhâkî, <i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i>	Zayıf
	3	İbn Ebî Leyla	İbn Ebî Şeybe, <i>el-Musannef</i>	Zayıf
	-	Enes b. Mâlik	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
Mekke'nin Harem Olması	1	Ebu Şureyh	<i>Sahîhayn</i>	Sahih
	2	Mücâhid	<i>Buhârî</i>	Sahih
	3	Câbir b. Abdillâh	<i>Müslim</i>	Sahih
Harem Bölgesinde Ölmenin Fazileti	1	Câbir	Taberânî, <i>Mu'cemü'l-Evsat</i> ,	Hasen
	2	Zührî	Ezrakî, <i>Ahbâru Mekke</i>	Hasen
Mescid-i Nebî'de Namaz Kılmanın Fazileti	1	Enes b. Mâlik	Taberânî, <i>el-Mu'cemü'l-Evsat</i>	Zayıf
	2	Abdullah b. Zeyd Ebu Saîd el-Hudrî İbn Ömer	<i>Sahîhayn</i> Ahmed b. Hanbel Taberânî, <i>el-Mu'cemü'l-Evsat</i>	Sahih Hasen Mevzu
	-	Hz. Ömer	Tahâvî, <i>Şerhu Müşkili'l-Âsâr</i>	Zayıf
Diğer İbadetlerin Fazileti	1	Bilal b. Hâris	Taberânî, <i>el-Mu'cemü'l-Kebîr</i>	Zayıf
	2	Ebû Hüreyre	<i>İbn Mâce</i>	Zayıf

Medine'nin Harem Olması	1	<u>Ebû Saîd el-Hudrî</u>	<i>Müslim</i>	Sahih
	2	<u>Ebû Hüreyre</u>	<i>Müslim</i>	Sahih
	3	<u>Hz. Ali</u>	<i>Ebu Dâvûd, Ahmed b. Hanbel</i>	Sahih
	4	Enes b. Mâlik	<i>Sahihayn</i>	Sahih
	5	<u>Şurahbîl b. Sa'd</u>	<i>Humeydî, el-Müsned</i>	Sahih
	a	<u>Sa'd b. Ebî Vakkâs</u>	<i>Ebu Dâvûd, Ahmed b. Hanbel</i>	Sahih
	b	<u>Enes b. Mâlik</u>	<i>Sahihayn</i>	Sahih
Mescid-i Aksâ'nın Önemi ve İnşası	1	<u>Ka'b el-Ahbâr</u>	<i>Ebu Musa, el-Mecmû'ul-Muğîs, İbnü'l-Esîr, en-Nihâye</i> <i>İbn Manzur, Lisânü'l-Arab</i>	Mevzu
	2	<u>Vehb b. Münebbih</u>	<i>Ebu Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ</i>	Mevzu
	3	Atâ el-Horasânî	<i>İbnü'l-Fakîh, el-Büldân, Yâkût, Mu'cemü'l-Büldân</i>	Mevzu
	4	<u>Ebû Hüreyre</u>	<i>Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ</i>	Hasen
	5	<u>Râfî b. Umeyr</u>	<i>Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr</i>	Mevzu
	a	<u>Ka'b el-Ahbâr</u>	<i>Aynî, Umdetü'l-Kârî; İbnü'l-Mülakkın, et-Tevzîh</i>	Mevzu
	b	-	<i>Aynî, Umdetü'l-Kârî; İbnü'l-Mülakkın, et-Tevzîh</i>	Mevzu
İsrâ ve Mi'râc Hadisesi	1	<u>Şeddâd b. Evs</u>	<i>Bezzâr, el-Müsned</i>	Hasen
	-	<u>Enes b. Mâlik</u>	<i>Nesâî</i>	Sahih
	2	<u>Büreyde</u>	<i>Tirmîzî</i>	Hasen
Beytü'l -Makdis'in Fethi		<u>Avf b. Mâlik</u>	<i>Buhârî</i>	Sahih

Mescid-i Aksâ'da Namazın Fazileti	1	Abdullah b. Amr	<i>İbn Mâce, Nesâî</i>	Zayıf
	2	<u>Hz. Meymûne</u>	<i>İbn Mâce</i>	Sahih
	3	EbûZer	<i>Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat</i>	Hasen
Diğer İbadetlerin Fazileti	1	<u>Ümmü Seleme</u>	<i>Ebu Dâvûd</i>	Hasen
	2	-	<i>Nevevî, el-Mecmû'</i>	Mevzu
	3	<u>Ebû Hüreyre</u>	<i>Ebu Nuaym, Târihu İsfahan</i>	Zayıf
Mescid-i Aksâ'ya Hürmet	1	İbn Ömer	<i>Buhârî</i>	Sahih
	2	<u>Ma'kıl b. Ebî Ma'kıl</u>	<i>Ebu Dâvûd</i>	Zayıf
Deccal'ın Mescid-i Aksâ'ya Girememesi	1	<u>Cünâde</u>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	Sahih
	-	<u>İbn Amr</u>	<i>el-Mu'cemü'l-Kebîr</i>	Zayıf
	2	<u>Semüre b. Cündeb</u>	<i>İbn Ebî Şeybe, el-Musannef</i>	Zayıf

NOT: Zerkeşî'nin zikrettiği sahabi ravilerin ve kaynakların altı çizilmiştir.

EK 3: Senedlerde Cerh Edilen Raviler Listesi

1. Abdullah b. Kesîr b. Câfer (210/825)
2. Abdullah b. Lehîa b. Ukbe (174/790)
3. Abdullah b. Müemmel
4. Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî (184/800)
5. Abdurrahman b. Ebî's-Sefer
6. Abdü'l-Mün'im b. İdris
7. Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik (126/744)
8. Ali b. Zeyd b. Abdillâh el-Kureşî (131/748)
9. Âsım b. Ömer
10. Ebu Sinan İsa b. Sinan el-Hanefî
11. Ebû Yahya Recâ b. Sabîh el-Haraşî
12. Ebû Zûr'a Amr b. Câbir el-Hadrâmî (120/738?)
13. Ebu'l-Hattab Ma'ruf b. Abdillâh el-Hayyâd
14. Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim (126/774)
15. Gâlib b. Ubeydullah el-Cezerî (160/777)
16. Hasan b. Ali el-Adevî (319/931)
17. Humeyd b. Sahr (150/767)
18. İbrahim b. el-Hakem
19. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya (184/800)
20. İdris b. Ebi'r-Rebâb eş-Şâmî (250/864)
21. İdris b. Sinan el-Yemânî (221/836)
22. İsa b. Sevâde (181/797)
23. İshak b. İbrahim el-Himsî (238/852)
24. Leys b. Ebî Süleym (144/760)
25. Mehdî b. Ebi'l-Mehdî
26. Muhammed b. Eyyüb b. Süveyd er-Ramlî (193/809)
27. Muhammed b. Hasan el-Hemedânî
28. Muhammed b. İshak (151/768)
29. Muhammed b. Müslim et-Tâifî (170/786)
30. Muhammed b. Süleyman el-Kureşî
31. Muhammed b. Ziyad el-Yeşkerî et-Tahhân (tebeu't-tâbiîn)
32. Müslim b. Hâlid el-Mahzûmî ez-Zencî (180/796)
33. Osman b. Sâc (161/777)
34. Selîm b. Müslim el-Cümeihî el-Mekkî (200/815)
35. Tevbe b. Ulvân
36. Ubeyde b. el-Esved el-Hemedânî (190/806)
37. Vâkidî, Muhammed b. Ömer el-Eslemî (207/823)
38. Yahya b. Eyyüb el-Gâfigî (168/784)
39. Yusuf b. Atiyye Yusuf b. Atiyye el-Ensârî (187/803)
40. Yusuf b. el-Feyz
41. Zem'a b. Sâlih (151/768)
42. Zeyd b. Cebîre
43. Zeyd b. Hâvî

KAYNAKÇA

- A‘zamî, Muhammed Mustafa (2017), *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulisi Yavuz, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Abd b. Humejd (249/863) *el-Müsned*, thk. Subhi el-Bedrî es-Sâmerâî ve Muhammed Halil es-Saîdî, Mektebetü’s-Sünne, Kâhire 1988.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San’ânî (211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk. Habîburrahman el-A‘zâmî, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Ağırakça, Ahmet, *Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı*, Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi [Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi], 2014, cilt: I, sayı: 2, s. 1-30.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed (241/855) *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Mürşid - Muhammed Naîm el-Arkasûsî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2001.
- Akdoğan, Muhammed, Zerkeşî ve et-Tezkire fi’l-Ehâdîsi’l-Müştehra İsimli Eserinde Rivayetleri Değerlendirme Yöntemi = al-Zarkashi and Evaluation Method of Riwayads in His Work of a-Tadhkira fi al-Ahadith al-Mushtahira, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal [Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2018, cilt: XXII, sayı: 1, s. 215-232
- Algül, Hüseyin, “Mescid-i Kubâ”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 280-281.
- Alî b. el-Ca‘d (230/844-45), *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut 1990.
- Ali el-Kârî (1014/1605) *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâü’l-Mesâbih*, I-IX, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000.
- Altun, İsmail, “Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ”, *ILTED*, Erzurum 2017, s. 47, s.153-169.
- _____, “Hz. Peygamber Döneminde Kudüs’te Mescid-i Aksa Var Mıydı?”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2017, cilt: XII, sayı: 2, s.1-22.

- Aşıkkutlu, Emin, “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta’diller ve Uygulamadaki Sonuçları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 20, s.49-80.
- Arık, M. Selim, “Hadislerdeki Kırk Sayılarına Genel Bakış” *İslam Medeniyet Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 2014, cilt: I, sayı:1, 136-181.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2016.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed (855/1451), *Umdetü’l-Kârî fi Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, I-XII, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ty.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed (786/1384), *el-Inâye Şerhu’l-Hidâye*, I-X, Dâru’l-Fikr, Suriye, ty.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/82), *Fütühü’l-Büldân*, Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut 1988.
- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el Hüseyin b. Ali (458/1066), *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sâhibi’s-Şerî’a*, I-VII, thk. Abdulmu’ti Kal’acî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- _____, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I-III, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- _____, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Asâr*, I-XV, thk. Emin Kal’acî, Dâru’l-Vefâ, Kahire 1991.
- _____, *Şuabü’l-İmân*, I-XIV, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Mektebetü’r-Rüşd, yy 2003.
- Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî (292/905), *el-Bahrü’z-Zehhâr (Müsnedü’l-Bezzâr)* I-XVIII, thk. Mahfûzu’r-Rahman Zeynullah, Âdil b. Sa’d, Sabrî Abdülhâlik, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine2009.
- Bozkurt, Nebî, “Medine”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 311-318.
- _____, “Mescid-i Hayf”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 277-278.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870) , *el-Câmiu's-Sahîh*, I-XI, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Daru Tavki'n-Necât, Beyrut 2001.
- _____, *et-Târihu'l-Kebîr*, I- VIII, Dâru'l Maârifî'l- Osmaniyye, Haydarabad ty.
- Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekr el-Kinânî (840/1436), *Misbâhu'z-Zücâce fî -Zevâidi İbn Mâce*, I-IV, thk. Muhammed el-Muntakî el-Keşnâvî, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut 1982.
- Canlı, Mustafa, *Bedreddin Zerkeşî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kayseri 1992.
- Cebe, Arzu, Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 2017, cilt: IV, sayı: 13, s.370-384
- Çağlar, Garip, “Übey b. Ka'b'ın (22/643) Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III: -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri- Tebliğ ve Müzâkereler*, 2018, s.633-656.
- Çelik, Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf (Beyhâkî'nin Tahâvi'ye İtirazları)*, Palet Yayınları, Konya 2019.
- Çimen, Fatih, *Memlükler Dönemindeki Hadis Tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî'nin Yeri*, Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2019.
- _____, “Bedreddin ez-Zerkeşî ve Hadisçiliğine Dair Bir Değerlendirme”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisiği Yıllığı]*, 2019, cilt: LV, sayı: 2, s.313-337.
- Dânî, Osmân b. Saîd. (444/1053), *es-Sünenü'l-Vâride*, I-VI, thk. Mübarekpûrî, Dâru'l-Asime, Rıyad 1995.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *es-Sünen*, I-V, thk. Şuayb Arnavud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali (945/1539), *Tabakâtü'l-Müfessirîn* I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.

- Deliser, Bilal, “Bedreddîn ez-Zerkeşî Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2011, cilt: V, sayı: 9, s. 171-190.
- Demirel, Harun Reşit, “İbn Hacer’in Takrîbu’l-Tezhîb’de Buharî’nin Bid‘at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve Hedyu’s-Sârî (Mukaddime) deki Müdafası”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2000, cilt: II, sayı: 3, s.29-60.
- Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr (509/1115), *Kitâbü’l-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb*, I-V thk. Saîd b.Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1986.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah (1176/1762), *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, I-II, thk. Seyyid Sâbık, Dâru’l-Cîl, Beyrut 2005.
- Dîneverî, Ahmed b. Mervân (333/945), *el-Mücâlese ve Cevâhirü’l-İlim*, I-X, thk. Ebu Ubeyde, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.
- Doğan Turay, Esra, Sultan II. Abdülhamid’in Konuğu İran Şehzâdesi Hisamüssaltana’nın “Sefernâme-i Mekke” Adlı Eserinde Beytûlmakdis Ziyareti (1297-97/1880-81), *Beytûlmakdis Araştırmaları Dergisi*, 2017, cilt: XVII, sayı: 2, s. 11-38.
- Ebû Arûbe, Huseyn b. Muhammed (318/931), *el-Evâil*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- Ebu Avâne, Yakub b. İshak, (316/929), *el-Müstahrec*, I-V, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru’l-Mârife, Beyrut 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, I- IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut ty.
- Ebu Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Carud (204/819), *el-Müsned*, I- IV, thk. Dr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hacer, Mısır 1999.
- Ebu Nuaym el-İsfehânî Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran (430/1038), *Hilyetü’l-Evliya*, I-X, Dâru’s-Saâde, Mısır 1974.

_____, *Târîhu İsfahan*, I-II, thk. Seyyid Kesrevî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Ebu Musa el-Medîni, Muhammed b. Ömer (581/1185), *el-Mecmuu'l-Muğîs fi-Garîbi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, I-III, thk. Abdülkerim el-Uzbâvî, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1986.

Ebu Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (307/919), *el-Mu'cem*, thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî, İdâretü'l-Ulûmu'l-Eseriyye, Faysalabad 1407.

Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim (182/798), *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut ty.

Uleymî, Ebu'l-Yümn Mücirüddîn Abdurrahman el-Hanbelî,(928/1522) *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, I-II, thk. Adnan Yunus Abdülmecid Ebu Tebbâne, Mektebetü Dendîs, Amman ty.

Efendioğlu, Mehmet, "Metruk", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 415-416.

Eren, Mehmet, *Hadis İlmінде Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM, İstanbul 2018.

_____, "Çevrenin Korunması Hususunda Hz. Peygamber'in Sit Alanı Uygulamaları", *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, Gaziantep 2014, s.91-111.

Erkal, Mehmet, "Arşın", *DİA*, İstanbul 1991, III, 411-413.

Eymen Fuâd es-Seyyid, "Kahire", *DİA*, XXIV, 173-175.

Ezrakî, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (250/864), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fihâ mine'l-Âsâr*. I-II. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas., Daru'l-Endelüs Beyrut, ty.

Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. Abbâs (278/891), *Ahbâru Mekke*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Âiz, Mektebetü'r-Rüşd, Rıyad 1998.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.

Günel, Fuat, "Hicr", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 455.

- Gürkan, Menderes, “Zerkeşî, Bedreddin”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 289-293.
- Halîmî, Hüseyin b. Hasen b. Muhammedel-Cürcânî (403/1012) *el-Minhâc fi Şuabi'l-İmân*, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979
- Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdullah (405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I- IV, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye Beyrut 1990.
- Hasan el-Basrî (110/728), *Fezâilü Mekke*, thk. Sami Mekkî, Mektebetü'l-Fellâh, Kuveyt, ty.
- Hattâb, Şemseddin Muhammed er-Ruaynî, (954/1547) *Mevâhibü'l-Celîl li-Şerhi Muhtasarı Halîl*, I-VI, Dâru'l-Fikr, yy. 1992.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâbî (388/998), *Meâlimu's-Sünen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb 1932.
- Heysemî, *Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, I-II, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, Medine 1992.
- _____, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire1994.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, (219/834), *el-Müsned*, I-II, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru's-Sakka, Dımaşk 1996.
- Ignaz Goldziher (1921) *Muslim Studies*, Almandan çev. S.M. Stern, C. R Barber, State University of New York 1971.
- İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdürrahmân (806/1404), *el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fi Tahrici mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-Ahbâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.
- _____, *Tarhu't-Tesrîb fi Şerhi't-Takrîb*, I- VIII, Dâru'l-Fikr, yy. ty.
- İbn Abdülhak el-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdulmü'min (739/1338), *Merâsıdu'l-İttılâ' alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ*, I-III, Dâru'l-Cibril, Beyrut 1991.

- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki (1252/1836), *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut1992.
- İbn Adî, Abdullah el-Cürcânî (365/976), *el-Kâmil fi'Duafâi'r-Ricâl*, I-IX, thk. Ahmed Abdulmevcud, Muhammed Muavvid, el-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasen, (571/1176), *Mu'cemu's-Şuyûh*, I-III, thk. Vefâ Takiyyüddin Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Şam 2000.
- İbn Battal, Ali Halef b. Abdümelik el-Kurtubî (449/1057), *Şerhu Sahihi'l Buhâri*, I-X, thk. Ebu Temim Yasir b. İbrâhim, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 2000.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/849), *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-VIIthk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad1409.
- İbn Ebî Zeyd, Abdullah b. Ebî Zeyd Abdirrahman el-Kayrevânî (386/996), *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, I- XV, thk. Muhammed Haccî, Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, Beyrut 1999.
- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed (327/938), *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, I-XIII, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa, Suud 1419.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (852/1448), *ed-Dureru'l-Kâmine fi Ayâni'l-Mieti's-Sâmine*, I- VI, thk. Muhammed Abdü'l-Muîd, Meclisü Dâiretü'l-Meârif, Hindistan 1972.
- _____, *Fethu'l- Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1379.
- _____, *el-Isâbe fi- Temyîzi's-Sahâbe*, I- VIII, Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye Beyrut 1994.
- _____, *Lisânü'l-Mîzân*, I-VII, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2002.
- _____, *Nüzhetü'n-Nazarfi-Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker* thk. Abdullah Dayfullah er-Ruhaylî, Matbaatü Sefir, Riyad 1422.

- _____, *Tabakâtü'l-Müdekkisîn* thk. Âsım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Amman 1983.
- _____, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matba'atü Dâirati'l Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1909.
- İbn Hibban, Muhammed b. Ahmed el-Büstî (354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, thk. Şuayb Arnavud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî (311/924), *Sahîhu İbn Huzeyme*, I-II, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1992.
- İbn Kesir, İsmail b. Şihâbiddîn Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hacer, Mısır 1997, XII, 212.
- _____, *Müsnedü'l-Farûk*, I-III, thk. İmam b. Ali, Dâru'l-Fellâh, Mısır 2009.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (620/1223), *el-Muğnî*, I-X, Mektebetü'l-Kâhire, Kahire 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el Kazvînî (273/887), *es-Sünen*, I-II, Daru'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy., ty.; *Tercüme ve Şerhi*, I-X, trc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul 1983.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî (711/1312), *Lisânü'l-Arab*, I- XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414.
- İbn Râhuye, İshak b. İbrahim b. Mahled (238/853), *el-Müsned*, I-V, thk. Abdülgafur b. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetü'l-İmân, Medine 1991.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Menî' (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

- İbn Şâhin, Ömer b. Ahmed b. Osmân (385/996) *et-Terğîb fî Fezâili'l-A'mâl*, thk. Muhammed Hasen İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbnü'l-A'râbî, Ebu Said Ahmed b. Muhammed (341/952), *el-Mu'cem*, I-III, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Suud 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Cemalüddîn Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Mevzûat*, I-III, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîruddîn (606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979.
- İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed (365/975), *el-Büldân*, thk. Yusuf e-Hâdî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Mukrî, Muhammed b. İbrahim, (381/991), *el-Mu'cem*, thk. Âdil b. Sa'd, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1988.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ömer b. Ali (804/1401), *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî ale'l-Müstedrek*, I-VIII, Dâru'l-Âsime, Riyad 1990.
- _____, *et-Tavzîh li-Şerhi Câmii's-Sahîh*, I-XXXVI, Dâru'n-Nevâdir, Dimaşk 2008, XIX, 403.
- İbnü's- Salah, Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Suriye 1986.
- Kanarya, Bayram, “Cerh-Ta'dil Bağlamında İmam Şâfi'ye Yöneltilen İthamlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:31, 2017, s.227-244.
- Karacabey, Salih, “Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003,c. XII, sayı:1, s.105-134.
- Keleş, Ahmet, “Sünnet Vahiy İlişkisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: I, s.151-194.

- Keskin, Yusuf Ziya, “Hadis Usûlünde Ferd ve Garib”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 6, s.5-29.
- Khatip, Abdullah, “Kur’an’da Kudüs”, çeviren: Ramazan Işık, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: IX, sayı: 1, s.109-143.
- Kister, Meir Jacob, “Sadece Üç Mescid İçin Yolculuğa Çıkınız” Erkern Tarihli Bir Rivayet Üzerine Çalışma = You Shall Only Set Out for Three Mosques a Study of an Early Tradition, çev. Hafize Yazıcı, *HADITH*, 2019, sayı: 2, s. 186-204.
- Koçyiğit, Talat, “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, cilt: XV, s.43-55.
- Komisyon, *Kudüs Tarihi*, Nidâ Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (671/1273) *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kâhire1964.
- Kutluay, İbrahim, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ve Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdâliyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1996.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, (845/1442), *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-Zikri’l-Hıtat ve’l-Âsâr* I-IV, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvattâ*, I-II, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1412; (Rivâyetü Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî), thk. Abdülvehhab Abdüllatif, el-Mektebetü’l-İlmiyye, ty.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *el-Hâvi’l-Kebîr*, I-IX, thk. Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmet, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1999.

- Menbecî, Ali b. Zekeriya (686/1287), *el-Lübâb fî-Cem'i Beyne's-Sünne ve'l-Kitâb*, I-II, thk. Muhammed Fadl Abdilazîz, Dâru'l-Kalem, Suriye 1994.
- Minhâcî, Şemseddin Muhammed es-Süyûtî (889/1484) – *İthâfî'l-Ahussâ bi-Fezâilî'l-Mescidi'l-Aksâ*, I-II, thk. Ahmed Ramazan Ahmed, el-Hey'etü'l-Mısriyye, yy. 1984.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahman (742/1342), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Mübarekpurî, Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselam (1935), *Mirâ'tü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*, I-IX, İdaratü'l-Buhûsu'l-İlmiyye, Hindistan 1984.
- Münzirî, Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh (656/1258), *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I-IV, thk. Mustafa Amâre, Mektebetü Mustafa el-Elbânî, Mısır 1968.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), *Sahîhu Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty. *Tercüme ve Şerhi*, I-XI, trc. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Yayınları, İstanbul 1973-1980.
- Nâcî, İbrâhim b. Muhammed ed-Dımaşkî, (900/1494) *Ucâletü'l-İmlâ'i'l-Müteyessira mine't-Tezñib*, I-V, thk. Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs - İbrâhim b. Hammâd er-Reyyes, Riyad 1999
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünenü's-Suğrâ*, I-VIII, thk. Abdufettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, Halep 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (676/1277) *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972
- _____, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî (228/843), *Kitâbu'l-Fiten*, I-II, thk. Semir Emin ez-Zührî, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1992.

- Öğüt, Salim, “Hacerülesved”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV,433-435.
- _____, “Harem”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s.127-132.
- Öktem Murat, *Ezraki'nin Ahbaru Mekke İsimli Eserindeki Rivayetlerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Örenç, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Isparta 2013.
- Özaydın, Abdülkerim, “Cenedî, Muhammed b. Mufaddal” *DİA*, İstanbul 1993, s.362.
- Özben, Zübeyde, *Hadislerde Geçen Yer İsimleri (Buhârî Özelinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Paksoy, Kadir, “Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler –I” , *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, s.105-124.
- Polat, Salahattin, “Garib” *DİA*, İstanbul 1996, XII, 375.
- Rûyânî, Muhammed b. Harun (307/919) *el-Müsned*, II, thk. Eymen Ali Ebu Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire 1995.
- Semhûdî, Ali b. Abdullah Nûruddîn (911/1506), *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, Beyrut 1998.
- Sindî, Muhammed b. Abdü'l-Hâdî (1138/1726), *Kifâyetü'l-Hâce fi Şerhi İbn Mâce*, Dâru'l-Cil, Beyrut ty.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdirrahman b. Ebî Bekir (911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fi-Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1967.
- _____, *el-Leâlî'l-Masnûa fi Ehâdîsi'l-Mevzûa*, I-II, thk. Ebû Abdurrahman Salâh, Dâru'Kütübil-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Süfyan es-Sevrî (161/778), *Hadîsü Süfyan*, thk. Âmir Hasan Sabri, Dâru'l- Beşâiri'l-İslâmiyye, yy. 2004.

Süheyfî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî (581/1185), *er-Ravdü’l-Ünüf*, I-VII, thk. Amr Abdü’s-Selâm es-Selâmî, Dâru İhyau’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2000,

Şeybânî, Muhammed b. Hasan (189/805), *el-Âsâr*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Şimşek, Osman, *Kâbe Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2003.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire 1994

_____, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, I-X, thk. Tarık b. Ivazullah, Dâru’l-Haremeyn, Kâhire.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmiu’l-Beyân fi- Te’vili’l-Kur’ân*, I- XXIV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2000.

_____, *Târîhu’t-Taberî*, I-XI, Dâru’t-Türâs, Beyrut 1967.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed (321/933) ,*Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I-V, Âlemü’l-Kütüb, ty.

_____, *Şerhu Müşkili’l-Asâr* I-XVI, thk. Şuatb Arnavud, Müessesetü’r-Risâle, yy, 1494.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *es-Sünen*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki, İbrahim Atve Avd, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1975.

Uludağ, Süleyman, “Hankah”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 42-43.

Uraler, Aynur, “Hz. Peygamber’in yanlış anlaşılma endişesine dayalı uygulamaları,” *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, 29-30 Mayıs 2004/Bursa, 2005, s.45-62.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer el-Eslemî (207/823), *el-Meğâzî*, I-III, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1989.

- Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr ve Es-Sahîfetü's-Sâdika'sı*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Yakûbî, Ahmed b. Ebî Yakub (292/905), *Târîhu'l-Yakûbî*, I-II, Matbaatü Berîl, Leiden 1883.
- Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut 1995.
- Yavuz, Salih Sabri, "Mi'râc", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s.132-135.
- Yazıcı, Hafize "Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur" Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, 12-15 Mayıs 2016, Isparta*, cilt: III, s. 9-18.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 145-146.
- Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (748/1348), *Dîvânü'd-Düafâ*, thk. Hammad b. Muhammed, Mektebetü'n-Nahda, Mekke 1967.
- _____, *el-Kâşif fi Ma'rîfeti men lehû Rivâye fi'l-Kütübi Sitte*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'l-Kıbleti's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992.
- _____, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I-II, thk. Nureddin Itr, yy. ty.
- _____, *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1963.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyati'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*, I-XV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2003.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (794/1392), *İ'lâmü's-Sâcid bî-Ahkâmi'l-Mesâcid*, thk. Mustafa el-Merâğî, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye li-Lecneti İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire 1996. (4. Basım) .

_____, *el-Leâli'l-Mensûra fî Ehâdîsi'l-Meşhura* thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

_____, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbn Salah*, I-III, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed, Advâu's-Selef, Riyad 1998.

_____, *et-Tezkirafî ehâdîsi'l-müştehirâ*, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

Zeyla'î, Osman b. Ali (743/1343), *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Kahire 1313.

Ziyâüddîn el-Makdisî, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed (643/1245), *el-Ehâdîsü'l-Muhtâra*, I-XIII, thk. Abdülmelik b. Abdillâh, *Dârû'l-Hadr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî*, Beyrut 2000.